vakit öldürmek

Paul Feyerabend

OTOBİYOGRAFİ

İngilizceden çeviren:
Nedim Çatlı

AYRINTI

PAUL KARL FEYERABEND

13 Ocak 1924'te Viyana'da doğdu. Avusturya asıllı ABD'li filozof. Bilimsel gelişmenin ancak yeni kuramların eskilerini yadsımasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüş, bu bağlamda "anarşist" olarak nitelediği bir metodoloji geliştirmiştir.

Viyana Müzik Akademisi'nde öğrenimini tamamlayarak 1951'de buradan doktor unvanını aldı. 1951-56 arasında Viyana Bilimler ve Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde, ardından 1958'e değin Bristol Üniversitesi'nde ders verdi. 1958'de ABD'ye göç etti. 1959'dan sonra Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ve Zürih'te öğretim üyeliği yaptı. 1994'te öldü.

Feyerabend çalışmalarını bilim felsefesi üzerinde yoğunlaştırdı. Göreci ve adcı bir tutumu benimsedi; bu alanda özellikle Karl Popper'in de etkisiyle eleştirel görüşler öne sürdü. Bilimsel bir açıklamada kullanılan terimlerin anlamlarının yeni açıklamalarla zamanla değişebileceğini ileri sürerek, açıkladığı olguyu değişmez ve evrensel kabul eden hipotetik-tümdengelim yönteminin geçersizliğini göstermeye çalıştı. Her yeni kuramın, açıklanan olguyu belli bir ölçüde değiştirdiğini, eski kuramı yadsıdığını savunan Feyerabend, eski kuramdan yeni kurama geçiş döneminin uzun sürdüğünü, bunun da düşünce sistemlerinde dogmatik bir tutuma yol açtığını ileri sürdü. Eski kuramların bilim alanında kalıcı izler bıraktığı gibi günlük dilin terimlerine de belirli anlamlar yüklediğini belirtti. Bu bağlamda anlama yetisini ele aldı ve bu yeti üzerindeki günlük söylemi, sara nöbetlerini "cin tutma"ya bağlayan ortaçağ açıklamalarına benzetti. "Cin tutma" günümüzde beynin belli bir durumuyla özdeşleştiriliyorsa, bu "cin tutma" gibi bir durumun olmadığı anlamına gelirdi; böylece ortaçağa özgü bakış açısı yadsınıyordu. Feyerabend bu yolla zihin ile beyni özdeşleştirerek alışılmış kuramların dışına çıktı, zihin kavramı üzerine kurulu anlayışı yıkmaya çalıştı.

Feyerabend'in, bilim kuramına ilişkin ilk çalışmaları arasında *Explanation, Reduction and Empirism* (1962; Açıklama, İndirgeme ve Deneycilik), *Problems of Microphysics* (1962; Mikrofiziğin Sorunları), *Problems of Empiricism* (1965-70; Deneyciliğin Sorunları) adlı makaleleri sayılabilir. Kitap halinde yayımlanmış yapıtları ise şunlardır: *Against Method* (1975; Yönteme Karşı / yazar tarafından gözden geçirilmiş yeni basımından yeni çeviri yakında Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanacak), *Science in a Free Society* (1978; Özgür Bir Toplumda Bilim, Çev.: Ahmet Kardam, Ayrıntı Y., 1991), *Philosophical Papers* (1981; Felsefe Yazıları), *Farewell to Reason* (1987; Akla Veda, Çev.: Ertuğrul Başer, Ayrıntı Y., 1995), *Three Dialogues on Knowledge* (1991; Bilgi Üzerine Üç Diyalog, Çev.: Cemal Güzel-Levent Kavas, Metis Y., 1993) ve *Killing Time. An Autobiography* (1995; Vakit Öldürmek. Otobiyografi).

Ayrıntı: 180
İnceleme dizisi: 96

Vakit Öldürmek
Otobiyografi
Paul Feyerabend

İngilizceden çeviren
Nedim Çatlı

Yayıma hazırlayan
Tamer Tosun

Kitabın özgün adı
Killing Time
The Autobiography of Paul Feyerabend

The University of Chicago Press/1995
basımından çevrilmiştir.

© 1994/Gius. Laterza & Roma-Bari

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir

Kapak fotoğrafı
Serafino Amalo

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Memet Celep

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi Tel: (0 212) 516 94 15

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. Tel: (0 212) 212 03 39-40

Birinci basım
Nisan 1997

ISBN 975-539-154-1

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Fax: (0 212) 516 45 77

Paul Feyerabend

VAKİT ÖLDÜRMEK

OTOBİYOGRAFİ

İNCELEME DİZİSİ

ŞENLİKLİ TOPLUM/*Ivan Illich*/2. basım ■ YEŞİL POLİTİKA/*Jonathon Porritt*/2. basım ■ MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/*Bruce Brown*/2. basım ■ KADINLIK ARZULARI/*Rosalind Coward*/3. basım ■ FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ/*Saffet Murat Tural* 2.basım ■ NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/*Rudolf Bahro*/2. basım ■ ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/*Der: David Riches* ■ ELEŞTİREL AİLE KURAMI/*Mark Poster* ■ İKİBİN'E DOĞRU/*Raymond Williams* ■ DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/*Kürşat Bumin* ■ YARIN/*Robert Havemann* ■ DEVLETE KARŞI TOPLUM/*Pierre Clastres* ■ RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)/*Oskar Anweiler* ■ BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/*Maurice Brinton* ■ EDEBİYAT KURAMI/*Terry Eagleton* ■ İKİ FARKLI SİYASET/*Levent Köker* ■ ÖZGÜR EĞİTİM/*Joel Spring* ■ EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/*Paulo Freire*/2. basım ■ SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/*Boris Frankel* ■ İŞKENCEYİ DURDURUN!/*Taner Akçam* ■ ZORUNLU EĞİTİME HAYIR!/*Catherine Baker*/2. basım ■ SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/*Jean Baudrillard/Tükendi* ■ ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/*Paul Feyerabend* ■ VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU/*Pierre Clastres* ■ CEHENNEME ÖVGÜ/*Gündüz Vassaf*/6. basım ■ GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR/*Guy Debord* ■ AĞIR ÇEKİM/*Lynne Segal* ■ CİNSEL ŞİDDET/*Alberto Godenzi* ■ ALTERNATİF TEKNOLOJİ/*David Dickson* ■ ATEŞ VE GÜNEŞ/*Iris Murdoch* ■ OTORİTE/*Richard Sennett* ■ TOTALİTARİZM/*Simon Tormey* ■ İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN/ *Fetna Ayt Sabbah*/2. basım ■ MEDYA VE DEMOKRASİ/ *John Keane*/2. basım ■ ÇOCUK HAKLARI/*Der: Bob Franklin* ■ ÇÖKÜŞTEN SONRA/*Der: Robin Blackburn* ■ DÜNYANIN BATILILAŞMASI/*Serge Latouche* ■ TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/ *Cengiz Aktar* ■ SINIRLARI YIKMAK/*Mary Mellor* ■ KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/*André Gorz* ■ AVRUPAMERKEZCİLİK/*Samir Amin* ■ AHLÂK VE MODERNLİK/*Ross Poole* ■ GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU/*Susan Willis* ■ SİVİL TOPLUM VE DEVLET/*Der: John Keane* ■ TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/*Neil Postman* ■ MODERNLİĞİN SONUÇLARI/*Anthony Giddens* ■ DAHA AZ DEVLET-DAHA ÇOK TOPLUM/*Rolf Cantzen* ■ GELECEĞE BAKMAK/*Michael Albert - Robin Hahnel* ■ MEDYA, DEVLET VE ULUS/*Philip Schlesinger* ■ MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/*Anthony Giddens* ■ TARİH VE TİN/*Joei Kovel* ■ ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/*Murray Bookchin* ■ DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/*John Keane* ■ ŞU HAİN KALPLERİMİZ/*Rosalind Coward* ■ AKLA VEDA/*Paul Feyerabend* ■ BEYİN İĞFAL ŞEBEKESİ/*Armand Mattelart* ■ İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/ *André Gorz* ■ MODERNLİĞİN SIKINTILARI / *Charles Taylor* ■ GÜÇLÜ DEMOKRASİ/*Benjamin Barber* ■ ÇEKİRGE/*Bernard Suits* ■ KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/*Jean Baudrillard* ■ ENTELEKTÜEL/ *Edward Said* ■ TUHAF HAVA/*Andrew Ross* ■ YENİ ZAMANLAR/*S. Hall-M. Jacques* ■ TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/*J.C. Scott* ■ SAĞLIĞIN GASPI/*Ivan Illich* ■ SEVGİNİN BİLGELİĞİ/*Alain Finkielkraut* ■ KİMLİK VE FARKLILIK/*William Connolly* ■ ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/*Geoff Mulgan* ■ YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*Hilary Wainwright* ■ DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/ *Samuel Bowles-Herbert Gintis* ■ OLUMSALLIK, İRONİ VE DAYANIŞMA/*Richard Rorty* ■ OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/P. Freund-G. Martin ■ ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*Adam Phillips* ■ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Besnier* ■ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*Raoul Vaneigem* ■ CENNETİN DİBİ/*Gündüz Vassaf*/3. basım ■ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*Murray Bookchin* ■ İDEOLOJİ/*Terry Eagleton* ■ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*Ahmet İnsel* ■ AMERİKA/*Jean Baudrillard* ■ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*Mike Featherstone* ■ ERKEK AKIL/*Genevieve Lloyd* ■ BARBARLIK/*Michel Henry* ■ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ-*Richard Sennett* ■ POPÜLER KÜLTÜRLER/*David Rowe* ■ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/Russell Jacoby ■ GÜLME/*Henri Bergson* ■ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*Norman O. Brown* ■ SİVİL İTAATSİZLİK/Der.: *Yakup Coşar* ■ AHLÂK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*Jon Nuttall* ■ TÜKETİM TOPLUMU/*Jean Baudrillard* ■ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*Georges Bataille* ■ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/*Sören Kierkegaard* ■ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/ *Alphonso Lingis* ■ VAKİT ÖLDÜRMEK/*Paul Feyerabend* ■ VATAN AŞKI/*Maurizio Viroli*

HAZIRLANAN KİTAPLAR

KİMLİK MEKÂNLARI/*David Morley-Kevin Robins* ■ DOSTLUK ÜZERİNE/*Sandra Lynch* ■ YÖNTEME KARŞI/*Paul Feyerabend* ■ POSTMODERN ETİK/*Zygmunt Bauman* ■ RUJ LEKESİ-20. Yüzyılın Gizli Tarihi/*Greil Marcus* ■ POLİTİK KAMERA/*D. Kellner-M. Ryan* ■ BENLİĞİ KONUMLAMAK/*Seyla Benhabib* ■ KENTLEŞMEDEN ŞEHİRLERE/*Murray Bookchin*

Bubilein'a

Einstweilen bis den Bau der Welt
Philosophie zusammenhält,
erhält sie das Getriebe
*Durch Hunger und durch Liebe**

J.F.C. VON SCHILLER, *Die Taten der Philosophen* [Filozofun Gerçekleştirdikleri], 1795, 1803'ten sonra daha çok *Die Weltweisen* [Dünya Bilgisi] diye bilinir.

* [dünyanın bünyesindekileri
bir arada tutacağı zamana kadar Felsefe
bu mekanizmayı muhafaza eder
açlıkla ve aşkla]

İÇİNDEKİLER

I. AİLE 11
II. YETİŞME ÇAĞI 20
III. LİSE 30
IV. MESLEK VE SAVAŞ 44
V. APOLDA VE WEIMAR 60
VI. ÜNİVERSİTE VE İLK YOLCULUKLAR 68
VII. SEKS, ŞARKI VE ELEKTRODİNAMİK 84
VIII. LONDRA VE SONRASI 91
IX. BRISTOL 104

X. BERKELEY, İLK YİRMİ YIL 113
XI. LONDRA, BERLİN VE YENİ ZELANDA 128
XII. YÖNTEME KARŞI 139
XIII. BRIGHTON, KASSEL VE ZÜRİH 152
XIV. EVLİLİK VE EMEKLİLİK 163
XV. ÇEKİP GİDERKEN 174

NOT 179

I. AİLE

Birkaç yıl önce, aile geçmişim ve hayatımın ilk yıllarını merak etmeye başladım. Bunun belirgin sebebi, Avusturya'nın Almanya'ya 1938'de katılmasının ellinci yıldönümü olmasıydı. Olayları o zamanlar ders vermekte olduğum İsviçre'den izledim. Avusturyalılar Hitler'i büyük bir coşkuyla karşılamışlardı. Şimdiyse sert kınamalar ve şiddetli insani yakarışlar duyuyordum. Hepsi samimiyetsiz değildi; ama yine de oldukça faydasız görünüyorlardı. Bunu onların genele ait oluşlarına bağlıyordum; kişisel anlatının tarihe bakış için daha iyi bir yol olduğunu düşündüm. Oldukça merak ediyordum. Kırk yıl Anglo-Amerikan üniversitelerinde ders verdikten sonra; önce öğrenci, sonra da asker olarak Fransa, Yugoslavya, Rusya ve Polonya'da geçirdiğim Nazi dönemi yıllarımı

hemen hemen unutmuştum. Annem babam bile yabancı olmuştu. Beni büyüten, bana konuşmayı öğreten, beni, halen de olduğum gibi asabi bir iyimser yapan, ara sıra da rüyalarıma giren bu insanlar kimlerdi? Ve nasıl olmuştu da kendimi iyi bir aylık, çarpık bir ün ve harika bir eşle bir tür entelektüel, hatta bir profesör olarak bulmuştum?

Bu soruları cevaplamak kolay değil. Hiç günlük tutmadım; mektup saklamam, Nobel Ödülü kazanmışlardan gelenleri bile; o zamanlar daha önemli saydığım kitaplara yer açmak için bir aile albümünü de atmıştım. Geride, tesadüfen de olsa, sağlam kalan tek belgeler, anne-babamın, büyük anne-babamın ve büyük büyük anne-babamın bazılarına ait doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarıydı. Babam onları 1939'da Avusturyalı memurların Ari kökenden geldiklerini ispatlama zorunluğu olduğu dönemde bir araya getirmişti. Elimizdeki mevcut dokümanlardan yola çıkıp kilise kayıtlarına başvurdu, gelen cevaplardan hareketle yeni araştırmalar yaparak ulaşabildiği son bilgiye gelene kadar çalışıp didindi. Ayrıca elimde babamın askeri kariyerine ait resmi kayıtlar, benim okul karnelerim, Alman ordusundaki hizmetimin idari detayları (*Soldbuch*) ve 1944'te verdiğim ders notlarını içeren bir defter var. 1989'da İtalya'ya hareketimden önce büromu ve dolabımı boşaltırken başka bulgular da geçti elime. Tümden unutmuş olduğum mektuplar, cep takvimleri, faturalar, telefon numaraları, resimler ve dokümanlar vardı.

Bu bulgulardan yola çıkarak şunları söyleyebilirim: Annemin babası kendinden yirmi yaş küçük bir kadınla evlenmiş; annemin nüfusa kaydı doğumundan yirmi iki yıl sonra yapılmış; babamın babası, Helena Feierabend'in –mesleği "otel müşterisi" (*Gästin*)– gayri meşru oğluymuş; Feierabend'deki (*Feierabend* Almancada paydos vakti anlamında gündelik bir kelime) *i*'yi daha egzotik *y* ile değiştirmiş; kızlık adı Bizjak ya da Pezjak olan Maria adında Bohinjska Belalı Sloven biriyle evlenmiş. Maria'yla aşağı yukarı yedi yaşımdayken tanıştım. Geniş bir odanın köşesinde, siyah, köylü kadını giysileri içinde oturuyordu. Artık hafiften bunamışsa da varlığı kendini hissettiriyordu. Sert bir Alman aksanıyla bana başından geçen iki evliliğini anlattı. "Bir demiryolu işçisiyle evlendim," dedi; "adam öldü; ama ben de *hemen*" –burada sesini

yükseltti– "başka bir demiryolu işçisiyle evlendim." Sonra sil baştan bir daha. Gözlerini sabunlu suyla yıkayarak nasıl daha iyi görmeye başladığını da anlattı. "Yakıyor; ama işe yarıyor." Onu gördüğüm tek ortam buydu. Çok zaman önceydi, ben de şaşkın küçük bir çocuktum; ne var ki, onu sık sık hüzünle ve kaybetmişlik duygusuyla anıyorum.

Babamın iki erkek, iki de kız kardeşi vardı. Kaspar Amca kel kafalı, palabıyıklı bir beydi, işaret parmağının biri yoktu. Hemen her konuda keskin görüşlere sahipti. "Disiplin ruhun gıdasıdır," deyip bana bir tane çarpmıştı. Altmış beşindeyken yirmi yaşında bir kızla evlendi; altmış altısında boşandılar. Julie Hala gıcırtılı sesli, asık suratlı kızkurusunun tekiydi. Evlenmeye çalışmış, ama müstakbel kocalarından birisi onun biriktirdiği paraları alıp kaçınca vazgeçmişti. Annem öldükten sonra savaş yıllarında evimizi o çekip çevirdi. Ayrıldığı zaman gümüş kaşıklar, vazolar, paralar, şeker, tereyağı ve un da (savaş yıllarında az bulunurdu) onunla birlikte gitti.

Agnes Hala Carynthia'daki bir istasyon şefinin karısıydı. Ben beş ya da altı yaşlarımdayken onları ziyarete gittik. İndirilmekte olan rengârenk çiftlik makinelerini, öğleden sonra yanımızdan geçen hızlı treni, lokantayı ve istasyonun arkasındaki tavuk kümesini hatırlıyorum. Günlerimi demiryolu üzerindeki tepelere tırmanarak geçirirdim, hatta küçük bir vadiden düşerek aldığım yaranın izi hâlâ duruyor. Ara sıra tavuk kümesine girer, kapıları kapatır, içerideki ahaliye hitap ederdim; gelecekteki mesleğim için mükemmel bir hazırlık. Bir sabah Agnes Hala akşam yemeği için tavuk pişirmeye karar vermiş. Beni uzak tutmak için mutfak kapısını kilitledi; ben kaygılanıp pervazı parçaladım ve onu elleri kan içinde, ölü bir tavukla buldum. Öteki tavukları serbest bırakıp tepelere kaçarak oradan Agnes Hala'mn onları tekrar toplamasını seyrettim. Akşamları hep birlikte oradaki hana giderdik. Babam beni bir masanın üzerine koyar, ben de annemin öğretmiş olduğu şarkıları söylerdim. Ben alkış alırdım, babam da bira; hepsi şirketten.

Babam I. Dünya Savaşı'na Istria'da ticaret filosunda subay olarak katılmıştı. Savaşın sonlarına doğru yayılan kolera yüzünden terhis edildi. Aile albümündeki bir resim pencereleri açık ve askerlerin çıplak kıçlarıyla dolu bir treni gösteriyordu; sağ salim yol-

culuk yapmanın yegâne yolu buydu. Önümdeki askeri dokümanlar babamın Almanca ve Slovencede yeterli olduğunu söylüyor, ama kullandığı tek Slovence kelime *krafl*, "dağınık" idi. Savaştan sonra küçük bir memuriyet için öğrenim görüp Büyük Şehre –Viyana'ya– gitti. Annem aşağı yukarı dokuz yaşımdayken beni babamın bürosuna götürdü; babam orada oturup soruları cevaplıyor, suretleri onaylıyor, kira sözleşmelerini imzalıyordu. Pek önemli bir mevki değil. Ama bana müthiş bir güce sahipmiş gibi geliyordu. Gençliğinde maceraya bayılırmış; sonraları durulmuş.

Annemin ölümünden sonra ben üniversitede okurken evi babam idare etti. İçlerinden bazıları evli olan çeşitli kadınlara kur yapıyordu. Onları ya evlerinde ziyaret ediyor ya da seminer, kurs, film gibi eğitim faaliyetlerine götürüyordu. Sonunda bir ilan verdi: "Entelektüel ilgi alanları olan, emekli ama kendine iyi bakmış memur; duyarlı, olgun bir hanım arıyor; evlilik de düşünülebilir." Seksen cevap geldi. Onları yaşa, gelir düzeyine ve üsluplarına göre sıraya koyup haftada iki ya da üç kez babamı o adreslere gönderdim. Geri döndüğünde karnı iyice doymuş, hanımların savaş sırasında sakladığı zengin şaraplarla sarhoş olmuş, sıkıntıdan patlayacak hale gelmiş oluyordu. Sonunda iyi kalpli, ama kavgacı bir kadına rastladı ve kadının Bad Ischl'deki evine taşındı. Konuşma bozukluğuna yol açan bir inme geçirdi ve onikiparmak ülseri, karınzarı yırtığıyla birleşince ölümüne sebep oldu.

Arkadaş sayılırdık, ama çok yakın değil; ben fazla benmerkezciydim ve kendi işlerime çok fazla dalmıştım. Son hastalığını duyduğumda çoktan Kaliforniya'ya taşınmıştım; geri dönmedim, cenazesine katılmadım. Babam yıllar sonra rüyamda çıktı karşıma. Uzaktan gördüm, ona ulaşmaya çalıştım, kıpırdayamadım, üzüntülü ve kafam karışık uyandım. "Onunla konuş," dedi güzel Alman arkadaşım Martina. Babam tekrar geldi, sırtı bana dönük, bir köşede duruyordu. "Baba," dedim, "sen iyi birisin; tüm alakan, sabrın, sevgin, fazladan gösterdiğin gayretler için minnettarım ve böylesine bencil hıyarın biri olduğum için üzgünüm; seni seviyorum." Konuşurken onu gerçekten sevdiğimi ve hep sevmiş olduğumu hissettim. Babam ne kımıldadı ne de konuştu; fakat söylediklerimi dinlemiş ve kabul etmiş görünüyordu. Gitti ve uzun bir süre bir daha görünmedi.

Annemin ailesi Güney Avusturya'nın Stockerau bölgesindendi. İki kız kardeş, iki erkek kardeş, bir de üvey erkek kardeş vardı. Julie Teyze bir keresinde birkaç gün bizde kaldı. Gelişine kızmıştım, ona da söyledim; gittiğindeyse kalbim kırıldı. Pepi Teyze oldukça güzeldi; içti, alkolik oldu ve intihar etti. Onu kendi kızı kuzenim Josephine bulup bize geldi. O sırada on iki yaşında olmalı. Kapı aralığında durup yardım isteyen o küçük beden hâlâ gözümün önünde. Annem beni de yanına aldı, onunla birlikte gittik. Komşuların koridordaki fısıltılarını, gaz kokusunu, yatak odasındaki hareketsiz bedeni ve Kuzen Josephine'in biz eve dönerken pencereden güle güle demesini hatırlıyorum. Ben üzülmemiştim; şaşırmamıştım da. Dünyanın anlaşılmaz olaylarla dolu garip bir yer olduğunu kabullenmiştim. Geçenlerde bu sahneye tekrar döndüğümde sanki zaman yerinde duruyormuş gibiydi; aynı çevre, aynı pencere, aynı izlenimler, ama bütün asıl oyuncular gitmiş. Pepi Teyze bizi sık sık ziyaret ederdi. Mektup da yazardı, bazıları küfür doluydu. "Sarhoş," dedi annem. "Yani yazısı bir aşağı bir yukarı mı gitmiş, düz değil mi?" diye sordum. "Evet," diye cevapladı. Geçmişe dair hatırladıklarım tamamen bunun gibi bütünden kopuk hikâyeciklerden ibaret.

Pepi Teyze Konrad Hampapa ile evliydi, demiryolu işçisi ve çok içen biri, iki çocukları vardı; zekâ özürlü küçük Konrad ve Josephine. Bu aile bizi pazar günleri ziyaret eder, küçük Konrad da akordiyon çalardı. Mükemmel bir müzisyendi, duyduğu herhangi bir melodi üzerine doğaçlama yapabilirdi. Babası tekrar evlendiğinde üvey annesi Maria ile sevişmeye kalkıştı. Bunun bir annenin normal görevi olduğunu düşünüyordu, çünkü anlaşılan Pepi Teyze onunla sevişiyormuş. Maria iyi kalpli, fakat kararlı bir kadındı. Kocasının içkisini kesti; ama küçük Konrad'da başarılı olamadı. O evi terk etti, sokaklarda sürttü, çöp varillerinde saklandı (o zamanlar on kişi sığacak kadar genişti), enstrümanını çaldı ve dinlemeye gelen kadınlara tecavüz etti. Otuz altı yaşında bir tımarhanede öldü; Londra'dan döndükten sonra duyduklarım bunlar. Benim için (on yaşımdaydım) Kuzen Konrad müziğe karşı yetenekli bir akrabaydı. Biraz tuhaf olduğunu fark etmiştim; ama pek çok insan öyleydi. Bu tuhaflığın adı, "zekâ geriliği" olarak konunca ve doğal, kasti olmayan sözler bana bu durumun sosyal içe-

rimlerini gösterince tavrım değişti. Sonuç, korku ve tiksintiydi.

Rudolf Dayı heybetli bir Çek kadınla evliydi; kadın kızlıkları bozulmuş bakireler, aldırılmış çocuklar, boynuzlanmış kocalar, hırsız akrabalar hakkında dedikodulara bayılırdı. Uğursuz bir suratı, elle tutulur bıyıkları vardı ve hikâye ne zaman fazla sulansa Çekçeye kayardı. Bir gün unuttu. Annemle babama bizim tanışlardan birisinin bir kızı nasıl baştan çıkardığını ve bakire olduğu anlaşılan kızın nasıl "kovalar dolusu kan" kaybettiğini anlattı. Kovalar dolusu kan! Sevişme hakkındaki görüşlerimin daha az dramatik hale gelmesi uzun zaman aldı. Rudolf Dayı ara sıra kendi boyuna yakın bir kadınla görünüp Christina Yenge'yle evli olmanın güçlüklerinden yakınırdı. Buna karşılık Christina Yenge de onu kendisini zehirlemeye çalışmakla suçluyordu. Ayrıldılar, tekrar birleştiler, tekrar ayrıldılar; sonunda Christina Yenge öldü. Rudolf Dayı, o minik, zayıf, fare kılıklı Rudolf Dayı doksan dördüne kadar yaşadı.

Julius Dayı uzun boylu ve yakışıklıydı, her zaman insanlar üzerinde oyunlar oynamaya hazırdı. Bir bankadan para alıp kaçtığına ve yabancılar lejyonuna katıldığına dair belli belirsiz rivayetler vardı. Fas'ta Meknes'e yerleşti, Carmen adında bir İspanyol kadınla evlendi ve Carmen'le minareleri arkalarına alarak çektirdikleri fotoğrafları bize gönderdi. "Julius Dayı adam *olmuş*," ("er hat es zu etwas gebracht") diye yorum yaptık. Vaftiz babalarımdan biri olan Karl Dayı daha karanlık bir tipti. Onu hiç görmedim. Amerika'ya iltica etti, Iowa'da bir çiftlik edindi ve her yıl annemin doğum gününde bize bir dolar gönderirdi. Annem o parayla bize et, şarap, şekerleme alır, bir hafta boyunca tıka basa yerdik.

İki de kuzenim vardı, biri hakiki, öteki pek o kadar değil. Kuzen Fritz hayatını sokaklarda şarkı söyleyerek kazanırdı. Alışılmadık bir şey değildi bu. Yirminci yüzyıl sonlarında Viyana sokakları ve arka bahçeleri orglarla, hayvan gösterileriyle, sihirbazlarla, dansçılarla, şarkıcılarla –koskoca orkestralar– eğlence parklarına benziyordu. Öğleye doğru herkes yerini alıp enstrümanlarını akort etmeye ya da teçhizatını hazırlamaya başlardı. İzleyiciler, çoğunlukla ev hanımları, istekte bulunur ve icraat başlardı. Satıcılar ürünlerinin reklamını bir nutukla ya da bir şarkıyla yaparlardı, kimi evin dışında kimiyse merdivenlerde. Çingene kadınlar renkli kâğıt

havlulara sarmalanmış tefarikotu satarlardı. Hâlâ aklımdan çıkmayan özel bir şarkıları da vardı. Kazalar olurdu; ateş yiyen biri kendini yakmıştı, alıp götürdüler. Her mahallenin kendi dilencisi olurdu, haftada bir gelip aidatlarını toplarlardı. "Bizim" dilen-cimiz pazarları gelirdi. İşi bittiğinde altımızdaki kasaba gider, hiçbirimizin almaya gücü yetmeyeceği büyüklükte domuz eti satın alırdı.

Kuzen Fritz; kızıl saçlı, şen şakrak bir kadın eşliğinde gitar çalıp şarkı söylerdi. Kadına âşık olmuştum. Duyduğum gerçek aşk hikâyelerinden esinlenerek yanıma yedek ayakkabı alıp ("bohçasını sarıp sarmaladı," diyordu öyküde) evden kaçtım. Hiç şüphe yok, diye düşünüyordum, köşeyi dönünce bir yerlerde beni bekleyip, "Tüm hayatım boyunca seni bekledim," diye haykıracaktı. Bu da hikâyelerden edindiğim yol gösterici başka bir unsurdu. Heyhat, hiç de öyle olmadı. Kayboldum (beş yaşımdaydım), polis beni alıp annemle babama teslim etti. Ondan sonra Kuzen Fritz'le arkadaşı artık cazip değildi.

Kuzen Emma ufak tefek, rüküş, yüksek sesle konuşan, repertuvarında pek çok şarkı olan bir kadındı. Bautzi Bartunek adında, iyi kalpli ama ne dediği anlaşılmayan bir et konservecisiyle evlendi. İlk ziyaretlerinde önce şarkı söyler, hatta pesten tize, tizden pese ani sıçrayışlar yapar sonra biraz ağlar, daha sonra onunla yatmış olan kontlardan, baronlardan, generallerden bahsederdi. Hemen her seferinde hikâyenin sonunu bağlarken Bautzi'ye doğru bir el işareti yaparak "İşte sonunda başıma bu geldi" derdi. Bautzi susardı, ama bazen patlayacak gibi olurdu. "Bir gün bu kadını öldürecek," derdi babam. Böyle bir şey olmadı herhalde. Mezbahanın yakınlarında karanlık, daracık bir dairede oturuyorlardı; tesadüfler ve boşa çıkmış ümitlerle birbirine bağlanmış iki mutsuz insan.

Annemle babam tanıştıklarında annem terzilik yapıyormuş. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce evlenmişler, savaştan ve savaş sonrası enflasyondan sağ salim çıkıp bir çocuk yapmak için gerekli parayı kazanıncaya kadar on beş yıl bekledikten sonra da beni dünyaya getirmişler. Ben doğduğumda annem kırk yaşındaymış. Sıcak alto bir sesi vardı, her gün, her saat folk şarkıları söyler ya da mırıldanırdı. "Daha iyi bir muhit"e taşınınca suskunlaştı. Bir keresinde bana tezgâhtar olarak çalışırken bir resim çizdiğini ve bir

müşterinin, "gösterişli bir bey"in, yeteneğiyle ilgili nasıl iltifatta bulunduğunu anlattı. Hikâyeden anlaşılan bu çok zaman önceydi, şimdiyse yeteneği boşa harcanmış, hayat da sıradan bir hal almıştı.

İki kez intihara teşebbüs etti. İlkinde babamla dışarıya yürüyüşe çıkmıştık. Akşamdı; gaz lambaları yakılıyordu, fakat pilotlardan biri bozulmuş, alev dışarı hazin sesler yayıyordu. Korktum ve babama, "Eve koş" diye tutturdum. Annem bir köşede, bir gaz bulutu içinde şuursuz duruyordu. On üç yıl sonra başardı. Sık sık delirmiş gibi pencereye koşardı; atlamasına engel olmak için bütün gücümü kullanırdım. Ölümünden yıllar sonra mobilyaları satış için hazırlarken yatak odasındaki büyük aynanın arkasındaki kendi el yazısını buldum. "Tanrım yardım et," diyordu, "dayanamıyorum."

Annemle rüyamda karşılaşmak hiç de öyle kolay bir mesele değil. İyi davranabilir, gülümseyebilir, ancak dikkatli olmam gerek, her kelimedeki, her hareketteki delilik belirtilerine dikkat etmem gerek, cinsel imalar da hiç uzak değil. En az iki defa rüyamda yaşlı bir kadınla, aslında epey yaşlı bir kadınla, evlendiğimi gördüm ve bu faciadan nasıl kurtulurum diye kendi kendime sordum. Yine de onunla seviştim, pek zevk almadan, hatta iğrenerek; o, pek çok kılıklarından birine bürünmüş annemdi. Başka zamanlarda ise yalnız olmadığımı, telefonu kaldırıp onu arayabileceğimi hissediyordum. Babamla konuşmuş olduğum gibi annemle de konuşmayı denedim; başaramadım, ama geçenlerde İsviçre'deyken oldu. Rüyamda şimdiki karım Grazia'yla bir barda oturuyorum; ortalık karanlık, ben huzursuz oluyorum. Grazia'da meşum bir şeyler var; sanki bir değişim geçirecekmiş gibi. Korkup uyandım. "Yine annemin çevirdiği dolaplar," dedim kendi kendime. Tekrar uykuya dalmaya çalışırken "Neden benimle konuşmuyorsun?" diye mırıldandım. Daha uyumamıştım ki birden göründü. Resmen annemdi; ama bütün insanlığı gitmişti. Bir öfke çığlığı ve ümitsizlik yüzünü parçalamış, yüz hatlarını bozmuştu. Hayal görsel olarak oldukça silikti, zor seçiliyordu, yaklaşık on iki santim çapındaydı; fakat etkisi dehşet vericiydi. Hayal, yatağımın ayak ucunda yaklaşık bir dakika durup sonra kayboldu.

Birkaç ay sonra, tam tamına 11 Eylül 1989 Pazartesi günü annemin intihar mektubunu buldum. Okuldaki odamda Avustralyalı arkadaşım Dennis Russell'la konuşuyordum. Dosya dolaplarımı ka-

rıştırıyordum. Hiç değilse on beş yıldır onlara hiç bakmamıştım; fakat İtalya'ya hareket etmeden önce boşaltmak istedim. Üst çekmeceyi açtım. İçinde birkaç ayrı baskı, eski vergi formları ve on tane cep takvimi vardı. Bunlardan birinde bazı fotoğraflarla o mektup da vardı. Gözlerime inanamadım. Böyle bir mektubun varlığından haberim yoktu; sonra hatırladım, evet çok önce görmüştüm ama unutmuşum. Denis'e içeriğini açıkladım, seminere gittim, iki saat sonra aceleyle eve döndüm ve yakından inceledim. Mektup babama yazılmıştı. Kızgınlık yok, delilik yok; sadece huzur dileği ve sevgi. Mektup elimde, bana annelik etmiş olan o garip, mesafeli ve mutsuz insana ilk defa kendimi yakın hissettim.

II. YETİŞME ÇAĞI

Hatırladığım ilk dairemizin üç odası vardı: mutfak, oturma-yatak odası ve çalışma odası. Mutfakla oturma-yatak odası kafamda net sayılır; çalışma odası bir sır. Ara sıra içeri girdim, ancak gerçekte hiç görmedim. Babam misafirlerini burada kabul eder, özel eşyalarını da burada tutardı. Altımızda marangozhane, yukarımızda bir kadm terzi vardı. Dikiş makinesinin sesini duyduğumda çoğu kez korkardım. Bugün bile meçhul bir gürültü, nasıl çıktığını tam olarak bilmediğim sürece beni rahatsız eder.

Wolfganggasse'de meşe ağaçlarıyla çevrili sakin bir cadde üzerinde oturuyorduk. Aşağıda bir bakkalla kasap vardı; eczane karşıda, köşedeydi. Sahibinin oğlu olan şişman, ağırbaşlı çocuk liseyi bitirdiğinde tüm apartman sevindi; artık bizden farklı, daha yüksek

bir düzeye aitti. Eczaneden sonra polis karakolu geliyordu. Bir keresinde babam akşam yemeğe gelmeyince annemle gitmiştik. Babamın bir şeyi yokmuş; iş arkadaşlarıyla dışarıya çıkmış.

Daha aşağıda tramvayların, arabaların ve büyük mağazaların olduğu büyük bir cadde vardı. Benim için dünyanın sonu orasıydı.

Yıllar sonra, 1960'larda, Kaliforniya'da ders verirken, o daire rüyalarıma girmeye başladı; ürkütücü derecede boştu ve hayatımın önemli bir kısmı orada ebediyen yitip gitmiş gibi geldi bana. Bu bilmeceyi çözmek için 1965 yılı civarında orayı görmeye gittim. Gürtel'e tramvayla gidip çocukken oynadığım Haydn Park'ın içinden geçerek sinemanın bulunduğu köşeden –şimdi yerinde büyük bir mağaza var– eski mahallemize yaklaştım. Heyecanlı ve gergindim. Meşe ağaçları oradaydı, evimiz oradaydı, kapı oradaydı. Kapalıydı. Açıp içeri girdim. Hol karanlık ve serindi. Etrafıma bakındım. Karşılık veren yoktu. Bir kat yukarı çıkıp dairelerden birine doğru yürüdüm; hayır, bizim ev üçüncü kattaydı. Üçüncü kata çıkıp köşeyi dönünce 12 numaranın önünde durdum. Bizim daire. Her şey rüyada göründüğü gibiydi; boştu, ama bu boşluk çok zaman önce yaşanmış bir hayatın hatırasını da taşıyordu. Sorun tam önümde duruyordu işte, ama çözemedim. (1990'da Grazia'yla döndüğümde çözüldü. Daire artık yoktu: Ev baştan aşağı yeniden inşa edilmişti.)

Üç ile altı yaş arası zamanımın büyük bir bölümünü mutfakla yatak odasında geçirdim. Annem pencereye kadar bir bank uzatıp beni pencere pervazına bağlardı. Orada bir örümcek gibi sallanıp dünyayı seyrederdim: Caddedeki büyük onarımları, renkli silindirleri, posta taşıyan yeşil troleybüsleri, sokak göstericilerini, bir de ara sıra geçen özel otoları. Karşımızdaki evde bulunan kasap dükkânına haftada bir kez üç beş domuz getirilirdi. Cuma günleri işçiler paralarını alır, kasabadaki birahaneye gidip sarhoş olurlardı. Sabahları ikiyle üç arası –o saatte yatakta olurdum, ama gürültü hepimizi uyandırırdı– karıları onları aramaya çıkar, sonra da alıp evlerine götürürlerdi. Manzara görülmeye değerdi: Azman gibi kadınlar, çelimsiz erkekleri yakalarından tutup kaldırmış, yeri göğü inletiyorlar: "Seni bok herif! Seni hergele! Seni yavşak! Nerde paralar?..." Postacı bile mektuplar, çekler, faturalar etrafına dağılmış bir halde kendini yolun kenarındaki ızgarada buldu.

İçeride kadınlar kocalarını dövüyorlardı (kocalar da karılarını), anne-babalar çocuklarını dövüyorlardı (çocuklar da anne-babalarını), komşular birbirlerini dövüyorlardı. Her sabah apartmandaki kadınlar, her dairedeki tek musluk olan *bassena*da toplanırlardı. Dedikodu yaparlar, dertleşirler, erkeklerinden, besledikleri hayvanlardan, akrabalarından yakınırlardı. Çoğunlukla bundan öteye gitmezdi. Kırk yılda bir dedikodunun sesi yükselir, nitelik değiştirir, sonra da arbedeye dönüşürdü. "Seni orospu! Seni fahişe!" gibi sevgi sözleri koridorları doldururdu. Silahların devreye girdiği olurdu (süpürge vs.), ama hasmı saçından tutup sürüklemek onlara yetiyor gibiydi. Merdivenlerdeki boklar kapıcının bir iki düşman kazanmayı başardığını gösteriyordu. Ancak, bizim apartmanın uç bir vaka olduğunu söylemek yanlış olurdu. Apandisimi aldırdığım ünlü Katolik hastanesindeki rahibeler de aynı dili kullanıp birbirlerine hemen hemen aynı şekilde davranıyorlardı.

Dini bayramlar (Paskalya ya da Noel) zorlu ahlâki sınavlardı. Zira hanımlar günler öncesinden kasaptan bakkala, fırından şarapçıya dolaşır, alışveriş yaparlardı; kocaları evlerine, dudaklarında muzip bir gülümseme, ellerinde arkalarına sakladıkları paketlerle gelirlerdi. Mutfak ve arka odalar çok hareketlenirdi. Sonunda büyük gün gelirdi. Yemek pişirmeye sabah erken başlanır; evin her yanını insanı mest eden kokular sarardı. Aileler toplanır, yemeğin tadına bakar ve renkli sohbetlerle akşam yemeklerini yerlerdi. Hediyeler ortamı daha da güzelleştirirdi; mutluluk ve iyi niyetin haddi hesabı olmazdı. Sahne hazırlanırdı. Biri talihsiz bir laf eder; ardından şaşkınlığın getirdiği bir sessizlik olurdu. Bir başkası karşılık verip tansiyonu biraz daha artırırdı. Yatıştırıcı sesler devreye girerdi; ama boşuna. Topyekûn bir kavga çıkana kadar hakaretler yağardı. Ertesi gün herkes öğlene kadar uyurdu. Benim ailemin bu tür davranışların üstünde olduğunu söyleyemem; yine de pek çok bayram tıpkı bir rüya gibiydi.

Noel'i ele alalım! Haftalar öncesinden babamın resimli, numaralı, kopmuş yapraklardan yaptığı küçük defterimi doldurmaya başlardım: "Noel'e 23 gün", yanında da bir çizim; "Noel'e 22 gün", arkasından okunamayan bir iki karalama; işte böyle şeyler. Temiz beyaz kâğıtları renkli kalemlerle, çizimlerle, kelimelerle doldurmaya bayılırdım. Zamanı gelince, ayrıntılı bir mektup yazıp

pencerenin dışındaki çiçek saksısının içine koydum. Ve büyük gün geldi; Noel arifesi. Babam pencereden dışarı baktı. "Bilmiyorum," dedi; "mektubun hâlâ duruyor; umarım Noel meleği bizim evi unutmamıştır." "Sen ona söyleyemez misin?" diye sordum. "Meleğe işi öğretilmez; gelirse gelir, gelmezse; eh, ne yapalım?" Daha sonra gün içinde ihtiyaten odasına kapandı. Akşam oldu; kapı açıldı; ışıklar, ağaç, şekerlerin kokusu, hediyeler; tıpkı bir rüya gibiydi.

Annem beni ayda bir, Avusturya-Macaristan imparatorlarının eski yazlık evleri olan Schönbrunn'a götürürdü. Beni bir bebek arabasına yerleştirir, girişe kadar getirirdi, yolun geri kalan kısmında da arabayı ben iterdim. Arabanın iki kolu arasında durup kımıldatmak için çabaladığımı hatırlıyorum. Bir keresinde de Gloriette'in önünde resmimin çekildiğini hatırlıyorum. O zamanki fotoğrafçılar çocukları hareketsiz tutmak için türlü türlü numara yaparlardı. Benimki doldurulmuş bir kuş kullandı; kuş birden bire ortaya çıktı, ben de hayretler içinde ona bakakaldım. O fotoğrafı gördüm: Şişko, küçük canavarın biri, kat kat kalın giysilere bürünmüş, tam bir salak. "Yüzünü poposundan ayırt etmek mümkün çünkü ses ordan geliyor," diyordu insanlar.

Dönüşte askerlerin oturduğu apartmanların yanından geçtik. Askerler sık sık aşağıdaki insanlara ekmek atardı; yirmilerde kıtlık vardı. Pazar günleri annem, babam ve ben, kasabanın kıyısındaki bir çayırlığa kampa giderdik. Yanımıza yiyecek, bir battaniye, mayo alıp bütün gün kalırdık. Çevrede dolaşmayı severdim, özellikle de on iki ila on altı yaşları arasındaki kızların dizinin dibine oturmaktan hoşlanırdım (ben o zamanlar üç ila altı yaşlarımdaydım). Gözlerimdeki hayranlığı görüp beni buyur ederlerdi, bu duruma iyiden iyiye bozulan erkek arkadaşlarının suratları asılır, çirkinleşirlerdi. Babam bu durumdan yararlanırdı. "Benim oğlum," derdi; "Ne şirin çocuk!" derdi kızlar ve böyle devam ederdi konuşma. Arada bir öpücük aldığım bile olurdu. Akşam olunca güneşte fazla yanmış bir halde yatağıma uzanır, kendime sarılır, yüzüme çok yakın olmuş güzel yüzleri düşünürdüm.

Annem kuaföre giderken çoğunlukla ben de giderdim. "Büyüyünce ne olmak istiyorsun?" diye sordu kadınlar. "Emekli olmak," diye cevapladım. Bu cevabın gerekçesi vardı. Parkta kum-

dan kaleler yaparken ellerinde çantalarla dolu tramvayın peşinden koşan telaşlı insanları görüyordum. "Bu insanlar ne yapıyor?" diye sordum anneme. "İşe gidiyorlar," dedi. Bir de bir banka oturmuş, sessiz sakin güneşin tadını çıkaran bir bey gördüm. "O niye burada?" diye sordum. "O emekli." İşte ondan sonra emeklilik gerçekten çok cazip göründü.

Ara sıra annem beni köşedeki sinemaya götürürdü. Filmlerin bazıları komikti; bazıları kafa bulandırıcı ve biraz da uğursuzdu. Sözgelimi: Bir asker savaştan döner (Birinci Dünya Savaşı). Karısı onu kucaklar; adam onu iter; "Onu öp!" der adam, oğlunu gösterip. Adamla kadın arasındaki gerilimi, altta yatan acımasızlığı hissetmiştim, fakat aynı zamanda kadının da bunu böyle istediğini, arzusu yüzünden buna mahkûm olduğunu da hissettim. En azından bugün olsa duygularımı böyle tarif ederdim. O sıralar bütün unsurlar büyük, şaşırtıcı bir düğümle bağlanmıştı. Yanı başımızdaki komşularımızı hatırlıyorum, ihtiyar kadınla genç kadını (Frau Mazernitz), kocasını (neredeyse görünmez adamdı), yavaş yavaş büyüyüp, dolgunlaşıp, erkeklerle çıkmaya başlayan kızları Steffi'yi. Öteki komşuları çok iyi tanımıyordum, sokaklarıysa o kadar bile tanımıyordum. Annemle babam, dünya tehlikeli bir yerdir, deyip beni sokağa salmadılar. Tuvalete bile göndermiyorlardı; her katta bir umumi tuvalet bulunurdu, dairelerin içindeyse hiç yoktu; dokuz yaşıma kadar lazımlık kullandım.

Çocukluğumun ilk beş yılında, her öğleden sonra saat birde kestirirdim. Bir keresinde beni uyandırsın diye kurulan çalar saati sökmüş, sonra uykuya dalmadan yine toplamıştım. Biraz akordiyon çalardım; iyi de çalardım. Kimse umursamazdı. Bu yüzden belki de sahip olduğum bir yetenek zamanla körleşti. Sık sık ya midem ağrır ya da ateşlenirdim. Epilepsi nöbetlerine benzer sinir krizleri geçirirdim: Gözlerim ters döner, garip sesler çıkararak yere düşerdim. (On beşimde repertuvarıma uyurgezerliği de ekledim). Doktor pek çağrılmazdı; sağlıkla ilgili esasları annelerin bildiği varsayılıyordu. Örneğin ateş söz konusu olduğunda, hasta sıcak havlulara sarılır, boğazından sıcak limonata (aspirinli ya da aspirinsiz) dökülür, geri kalanı da doğaya havale edilirdi. En az iki defa soğuk algınlığında terlerken ölümden döndüm. Ağrılar büyütülecek şeyler değildi; "Hemen geçer," derdi annemle babam.

Bu yaklaşım, kuşkusuz, her ufak tefek meselede bir uzmana başvurmaktan daha akılcıydı; ama sakıncaları da vardı. Yıllarca mide ağrıları çektim, kimi zaman o kadar şiddetli oluyordu ki yerlerde kıvranıyordum; sonunda bir doktor apandisimin iltihaplanıp genişlediğini ve delinmek üzere olduğunu teşhis etti. Bir keresinde – on yaşımdaydım galiba– annem beni bir psikiyatriste götürdü; en azından ben onu psikiyatrist sandım, sebebi de galiba yatağımı ıslatmamdı. Kel kafalı, parlak güneş gözlükleri olan ufak tefek bir adamdı, üzerinden iyilik akıyordu. Beni muayene ettikten sonra annemi yan odaya aldı. Geri döndüğünde bayağı ve tehditkâr görünüyordu. Beni gerçekten korkuttu, ancak bunun annemin beni ona getirmesindeki sebebi –her ne idiyse– ortadan kaldırıp kaldırmadığını bilmiyorum.

Okula altı yaşımda başladım. Garip bir tecrübeydi. Sokaklardan uzak tutulduğum için başka insanların nasıl yaşadığı ya da onlarla ne yapacağım hakkında hiçbir fikrim yoktu. Babam normal okul çantası yerine kendi asker sırt çantasını verdi. "İnsanlar seni kıskanacak," diye açıklama yaptı. Herkese alay konusu oldum. "Kendini savun!" diyordu annem. Ertesi gün ben de öyle yaptım. Okul bitmiş, eve dönüyordum. Annemi pencerede gördüm, öğüdünü hatırladım, bu işin elebaşısına dönüp kolunu kırdım. Zamanla her şey düzene girdi ve dersler başladı. Şimdi de, öğretmen gezinip dururken benim neden yerimde suspus oturmam gerektiğini anlayamıyordum; ben de onunla gezinmeye başladım. Yerime geçmemi emretti. Yerimde kaldım, ancak tahtada ilk harfler görünür görünmez kusmaya başladım. Eve gönderildim, temizlendim; babam ciddi bir ikazda bulundu: "Bunu bir daha yapayım deme, yoksa gününü gösteririm!" Tekrar okuldaydım, yerimde oturup sakin kalmaya çalışıyordum; öğretmen yine tahtaya gidip birkaç harf yazdı, ben yine kustum. "Okul için hazır değil," dedi öğretmen. "Seneye getirin." "Düzelir," dedi babam; "olur böyle şeyler." Dediği çıktı. İki hafta sonra yeni hayata alışmış ve sevmiştim. Hatta iki yıl sonra sınıf değiştirmem gerekti; öğretmenim Fräulein Wunderer, onun için fazla zor olduğumdan yakınıyordu. Bu şikâyetin sebebi neydi bilmiyorum, ancak anlaşılan sorunlarım ortadan kalkmıştı. Amerikalı bir çocuk psikiyatristi bana neler yapabilirdi diye düşündüğümde tüylerim diken diken oluyor.

Okumayı nasıl söktüğümü sık sık bulmaya çalıştım. Okumayı bilmediğim bir zaman olması gerekirdi, sonra biraz okuyabildiğim orta aşama ve son olarak da iyi okuyabildiğim bir aşama. En azından, daha sonra böyle düşündüm. Ama aşamaları bir türlü belirleyemiyorum. Okula başlamadan önce okumayı bildiğim anlaşılıyor, ama nasıl öğrendiğimi bilmiyorum. Babam çeşit çeşit çizgi romanlar alırdı. Karakterler konuşuyorlardı; söyledikleri şeyler kafalarının üstündeki balonlardaydı. Okumayı, balonların içindekileri çıkarmaya çalışarak sökmüş olabilirim. Fazla gayret göstermeden. Çizimlerin nasıl canlı olduklarını hatırlıyorum; yaşıyorlardı, hareket ediyorlardı, neredeyse sayfadan dışarı fırlayacaklardı. Başka bir âlem vardı burada, gerçekti ve gizem doluydu. Bir de hayvan, bitki ve şehir resimli bir ansiklopedim vardı. Bazı bitkiler zararsız görünüyordu. Bazıları tehditkârdı, hemen sayfayı çeviriyordum.

Babam bizi yılda bir kere kasabadaki lunapark The Prater'a götürürdü, orada atlıkarıncalar, kayan arabalar ve cücelerin yönettiği, her şeyiyle bir minyatür kasaba vardı. En çok korku tünelini seviyordum. Tünele giriş ve çıkışında dışarıdan bakılınca tren oldukça zararsız görünüyordu; düz koltuklu, basit biçimli küçük vagonlar. Babam bilet aldı; oturup bekledik. Sonunda tren hareket etti; bir mağaranın içine girdi, sonra, uğursuz bir karanlığın ardından, sağ tarafta muhteşem bir manzara çıktı ortaya, soldan dev gibi bir canavar saldırdı, örümcek ağları düştü yüzümüze, eller uzanıp bize dokunmaya çalıştı.

Yıllar sonra aynı trene bindim, ama paspal koltuklar, kötü inşa edilmiş şehirler, gülünç karton canavarlardan başka bir şey görmedim.

Çizgi romanlar da sadece çizimlerden ibaretti. Komik ve ilginç olabilirlerdi –hâlâ bayılırım onlara–, fakat artık yaşamıyorlardı. Hikâyeler bile başka bir niteliğe bürünmüştü. Bir adamla sinek hakkındaki hikâyeyi hatırlıyorum. Adam odasında oturmuş kitap okumaktadır. Sinek vızıltısıyla onu rahatsız eder. Adam etrafına bakar, sineği görür ve ona doğru hareket eder; sinek ortadan kaybolur ve tekrar sessizlik çöker. Adam oturup okumaya devam eder. Sinek tekrar rahatsız eder... ve böyle devam eder. Bu sineğin özel bir sinek olduğunu, onun dağılıp yok olduğunu, sonra da tekrar bir-

leştiğini sanıyordum. Öyle bir sineği bugün hayal edebiliyorum ve başına gelebilecek bazı maceraları da düşünebiliyorum. Ama o zaman bu bir kurmaca olurdu; gerçeklik havası kalmazdı. Sihrin son kalelerinden biri olan tiyatroyu sosyolojik bir laboratuvara dönüştüren Brecht gibi reformcuları sevmemem şaşırtıcı mı?

Babam yılda bir kez, 10 Aralık'ta, piskopos gibi giyinir (bir komşunun evinde), maske takar ve evimize Noel Baba olarak girerdi. Annemle ben mutfakta beklerdik. Kapı çalardı. "Noel Baba olmalı," derdi annem. Korku ve heyecandan titrerdim. Annem kapıyı açar Noel Baba içeri girerdi. Ben diz çökerdim. Babam derinden gelen bir sesle sorardı: "Uslu durdun mu? Ödevlerini yaptın mı? Anne-babanın sözünü tuttun mu?" Ben de şurada günah işlediğimi, burada kaytardığımı, hiç de örnek davranışlarda bulunamadığımı ne yazık ki itiraf etmek zorunda kalırdım. Noel Baba iyice yaklaşır, gözlerimin içine içine bakar, bir tane vurur (tabii hafifçe) ve "Bir dahaki sefere bu kadar kolay kurtulamazsın," deyip ayrılırdı. Kapının dışına meyve, çikolata ve çeşitli şekerlerle dolu bir sepet bırakırdı. Babam döndüğünde bitkin görünürdü; elinde deri bir kemer, Noel Baba beni sorguya çektiği sırada şeytanı nasıl yakalayıp, bağlayıp ağzına tıkaç soktuğunu anlatırdı. "Hadi yine şanslıymışsın;" derdi, "bu sefer şeytan az kaldı kurtuluyordu ve herhalde seni bir güzel döverdi. Hatta seni alıp götürebilirdi de!" Bu hikâyeye inanırdım, özellikle de komşular şeytan kostümleriyle koridorda dolaşırlarken. "Zavallı babacığım," derdim. Hediyelerimden bazılarını ona verir, kötülüğü tek başına zaptetmesini sağlayan kuvvetiyle gurur duyardım. Annem şeytan ve melek hikâyeleri anlatırdı, ben de sık sık kendi uydurduklarımla araya girerdim. Bir tanesi, ruhunu satan zeki bir adamla ilgiliydi, bu pazarlıktan pişmanlık duyuyor ve kızgın şeytanı kandırarak buz tutmuş bir gölün üzerine çekiyor; buz eriyor, şeytan batıyor, adam da kurtuluyordu. Bu hikâye, galiba benim buluşumdu.

Meleklerle cinlere gönülden inanıyordum. Her an karşımıza çıkabilir ve her şey yapabilirlerdi. Tanrıdan korkardım. Çok uzaklarda ve oldukça renksizdi –sadece *vardı*–, ama aynı zamanda kudretliydi ve en gizli olayları bilirdi. Kudas âyininden önce günah çıkartmaya sadece bir kez değil, iki ya da üç kez giderdim; o sıralarda kafamı çok fazla kötü düşünceler sarmıştı. (Papaz rahatsız

edilmemek için, günah çıkartma anıyla kudas âyini arasındaki süre içinde işleyebileceğim bütün günahlardan beni hemen arındırırdı.) Tavrımı değiştirebilecek sözler ve olaylar bende hiçbir izlenim bırakmadı; onları fark ettim, ama inançlarımla arasında bir bağlantı kurmadım. Bir keresinde okulda –yedi yaşımdaydım– garip bir sahneye tanık oldum. Çocuklardan biri öğretmenin karşısına geçip gözlerinde yaşlarla haykırıyordu: "Melek diye bir şey yok! Noel armağanlarını onlar getirmiyorlar! Anne babaların yaptığı bir numara bu!" Bu sahneyi çok net hatırlıyorum; yolculuklarım ve periyodik ev temizliği girişimlerimden sağlam kalmış bir fotoğraftan çocuğu gösterebilirim. Ne var ki, bu olayın benim için hiçbir anlamı yoktu. Sarsılmadım; fikrimi değiştirmedim. Bu gürültünün niye koptuğu hakkında hiçbir fikrim yoktu. Benim açımdan bu da, dünyamızı oluşturduğu görülen pek çok garip olaylardan biriydi. (1934'teki iç savaş sırasında Viyana'da gördüğüm cesetler ve kana bulanmış sokaklar ve Nazi dönemi de beni aynı biçimde etkilemişti, daha doğrusu etkilememişti.)

1932'de Noel Baba son kez göründü. Sekiz yaşımdaydım ve çoktan yeni dairemize taşınmıştık. Yine Aralığın onuydu. Yine bekledim. Yalnızdım, Viyana efsanelerini okuyordum. Efsane Aziz Stephen Kilisesi'nin neden bir tane tamamlanmış, bir tane de tamamlanmamış kulesi olduğunu açıklıyordu: İşin külfeti taş ustasının gözünü korkutmuş ve şeytandan yardım istemiş. "Olur," demiş şeytan, "ama ruhunu isterim." Usta kabul etmiş; sonra pazarlıktan caymaya çalışmış. Şeytan onu iskeleden aşağı fırlatmış; ondan sonra kimse kiliseyi bitirme cesaretini gösterememiş. Birden holde ayak sesleri duydum; babam mı? Noel Baba mı? Her şeyin artık eskisi gibi olmadığını bir parça seziyordum, ama aradaki farktan emin değildim. Kapı açıldı. İşte o eski aşina görüntü: Uzun beyaz giysi, altın nakışlar, asa, kukuleta, derinden gelen ses. Ama aynı zamanda babamın ayakkabılarını da gördüm, daha önce hiç fark etmemiştim, maskeden hiç ayrı tutmadığım maskenin arkasındaki gözleri gördüm ve onun sesini duydum, Noel Baba'nın değil. Babamdı, açıkça babamdı, ama yine açıkça benim babam değil Noel Baba'ydı.

Homeros bu tür pek çok durumu anlatır. Afrodit yaşlı bir kadın kılığına girer; ama konuştuğu Helen "tanrıçanın yuvarlak tatlı gırt-

lağını" da görür; ikinci görünümü ilkini silmez, ona ekler. Bana olan da tam tamına aynısıydı, en azından kısa bir süre için; sonra gizem kayboldu ve her şey sıradan hale geldi. Kendim için değil, ama babam için üzülmüştüm; kudretli bir azizken şimdi aciz bir kul olmuştu.

III. LİSE

Üç tür lise vardı: Yunanca, Latince ve edebiyatın okutulduğu klasik *Gymnasium*; modern diller ve fen derslerinin okutulduğu *Realschule;* bir de ikisinin karışımı *Realgymnasium*; sekiz yıl Latince, Yunanca yok, beşinci yıl fen ya da Fransızca seçmeliydi (İngilizce her iki durumda da okutuluyordu). Biraz tartışmadan sonra babam *Realgymnasium*u seçti. Uygun bir tutum benimsemeye çalıştım. Lise öğrencisi, dedim kendi kendime, bilen biridir. Bilen insanlar, diye devam ettim, bakışlarından ve davranışlarından belli olur. Birkaç gün ölçülü adımlarla ve suratımda bayağı bir ifadeyle dolaştım; sonra tembellik yanım ağır bastı. Giriş sınavı oldukça kolaydı. Ormanda kayıp çocuğunu ararken neredeyse açlıktan ölmek üzere olan bir kadının hikâyesini okudum. Hikâyenin yarısında sı-

navı yapan öğretmen sordu: "Peki, bu davranışa ne ad verilir?" "Anne sevgisi," diye cevapladım, doğru cevapmış. Ödül olarak bir oyuncak vapur aldım ve küvete en az bir hafta süreyle el koydum. On yaşımdaydım ve belli ki çocuk arabalarında Bourbaki okuyan dâhilerden çok farklıydım.

Otuzlu yılların Alman liseleri, ABD'deki liselerden ve bazı yakın zaman Kıta Avrupası okullarından farklıydı. Dersler sabah 8:00'de başlayıp, dört ya da beş saat sürerdi. Sınıfa her saat başka bir bey girer ve bizleri konuşkan, uygar insanlar yapmaya çalışırdı. İlk kırk beş dakika Latince olabilir; sonra on beş dakika teneffüs; ondan sonra kırk beş dakika matematik; yine on beş dakikalık bir teneffüs ve böylece saat on iki ya da bire kadar sürerdi. Bazı öğretmenlerin varlığı bile bizim sessiz durmamıza yetiyordu; bazılarıysa tuhaf davranışlarıyla bizi hayrete düşürüyordu; bazıları da bizi tehdit ediyor, yüzleri kızarıyor, ayaklarını yere vuruyorlardı; onlar en az başarılı olanlardı.

Öğretim, ezberden okuma ve sınavları da içeriyordu. Sık sık rüyalarımda belli bir günün programını unutup derse çalışmadan ve korkarak girdiğimi görsem de bu oyunlarda epey başarılıydım. Daha sonraları, on altı yaşımdayken, matematik ve fizik hocalarımdan daha fazla matematik ve fizik bilmekle ünlendim; onlar da söylentilere inanmış gibiydiler, bana dokunmuyorlardı. Biyoloji hocasıyla kimyacı da aynısını yaptı; fizikten korkuyorlardı, dolayısıyla benden de. Ödevleri ihmal edip derste hayal kurduğumu söylememe gerek yok herhalde. Sözlü zamanı gelince, böyle önemsiz şeyler benim çok altımdaymış gibi bilgiç ve biraz da sıkılmış bir hava takınırdım. İşe yarıyordu, ama huzursuz anlar da yaşamıyor değildim. Hocalar her zaman akılcı davranmazlar, o yüzden, ya Mr. Cerny, stres altında, tutup da bana aromatik ve yağlı bileşikler hakkında bir şey soracak olursa o zaman ne olurdu? Üniversitede bile kimya derslerinden tek bir soru cevaplamadan sıyrıldım. "Siz fizikçiler her şeyi bilirsiniz," dedi sınavı yapan tanınmış organik kimyacı ve bana tam not verdi. Yavaş yavaş şöhretim başımı döndürdü. "Profesör Thomas'dan daha çok fizik bildiğine inanıyor musun?" diye sordu bir arkadaş on iki yaşımdayken. Meseleyi uzun uzun düşünüp sonunda Profesör Thomas'ın belki benden bir zerre daha fazla bildiğini itiraf ettim.

1939'da Hahn-Strassmann'ın keşfiyle ilgili haberlerin gazetelerde ilk çıktığı sıralarda sordular: "Sence mümkün mü?" Yine derin düşüncelere daldım ve sonunda ilan ettim; hayır, mümkün değildi.

Ben bir *Vorzugsschüler*dim, yani notu belli bir ortalamanın üzerindeki bir öğrenci. Yıl sonu karnelerinde adımın yanında bir yıldızla gösteriliyordu bu. Böyle başarılar popülerlik getirmiyordu. Saygı, "uzmanlar"a duyulurdu –tarih ya da matemetik ya da kimya gibi derslerde üstün başarı gösteren öğrenciler–, bilgilerinin zekâyla ilginin birleşmesi sonucu olduğunu kabul ederdik. Ayrıca sözlü sırasında önemli bir işlevleri vardı; bol bol gereksiz bilgi sunarlar; hocaların hatalarını bularak onları yerlerinde tutarlardı. Ama her alanda mükemmel olmak uzlaşma arzusu gibi görünüyordu. Neyse ki, ben sık sık azarlanıyordum ve bir keresinde okuldan bile atıldım. Böyle bir adama güvenilir işte.

Birkaç arkadaşım vardı ve bazılarına âşıktım. Onlara evlerine kadar eşlik eder ya da ortalığa çıktıkları zamana kadar muhitlerinde oyalanır, sonra da rastlantıymış gibi karşılarında biterdim. Fiziksel bir temas için can atıyordum, ama harekete geçemeyecek kadar utangaçtım. Sınıf arkadaşlarımdan temiz yüzlü, ateş gibi gözleri olan bir çocuk elini bacaklarımın arasına uzattığında geri çekildim. Kızlara uzaktan hayran kalır, onları güç durumlardan kurtardığımı hayal ederdim. Evimize yakın oturan, her sabah okula giderken gördüğüm bir kız vardı. Soluk yüzlü, gizemli ve güzeldi, on altı yaşlarındaydı; herhalde zalim ince bıyıkları olan kötü bir adamın gönülsüz ve çaresiz bir kölesiydi! Bir gün yanıma gelip dertlerini anlatacak, ben de zarif bir hareketle ona eziyet eden adamın gücünü kırıp onu serbest bırakacaktım.

Duygusal filmlere bayılırdım (hâlâ öyle). Konu hep aynıydı: Mutsuz bir kadın, ağzını açmaya cesaret edemeyen iyi bir adam ve bu suskunluktan yararlanan hıyarın biri. "Neden birbirleriyle konuşmuyorlar?" diye sorardım kendime; "O kadar kolay ki. Sorunlarını tek bir kelime çözecekken ne diye ıstırap çekiyorlar?" Ve hayalimde perdeye giriyor, kelimeyi söyleyip ayrılıyordum ve kurtardığım kadın tarafından ömrümün sonuna kadar seviliyordum. Romy Schneider'in annesi Magda Schneider ve Sylvia Sydney bu müdahalelerimden sık sık yararlanmışlardı.

Yazın ailecek bir çiftliğe giderdik. Yiyeceğimiz ve yatacak ye-

rimiz olurdu, işlere yardım ederdik. Ben inekleri otlatmaya götürürdüm, babamla samanları toplardık, bir de oradaki kızların etrafında dolaşırdım. Oraya ilk gittiğimizde ben on iki, kız on sekiz yaşındaydı, kuvvetli ve neşeli bir köy kızı. Kasabaya gidip gelirken ona eşlik edip konuşa konuşa kulaklarını şişiriyordum. İkimizin bir kaya üzerinde otururken çekilmiş bir resmi var; o, kolunu bana dolamış, benim de yüzümde kocaman, mutlu bir tebessüm. Başka bir sefer de, ben on üç, kız da galiba yaklaşık otuzundaydı. Adı Vilma'ydı; Yugoslavdı, pek Almanca bilmiyordu. Ahırları temizleyip domuzların yemini verirdi. Hayranlığımı fark edince ona ilk ismiyle hitap etmemi istedi. Böyle bir değişiklik başlı başına bir tören ister: Taraflar kadehlerini şarapla doldurur, ellerinde şarap, kollar birbirine geçer, kadehler boşaltılıp öpüşülür. Bizim sadece elma şarabımız vardı, ama öpüştük ve ben kendimi cennette gibi hissettim. Bir keresinde Vilma'yı ahırların önündeki koridorda gördüm, dosdoğru önüne bakıp ayakkabı temizliyordu. Hiç bu kadar güzel birini görmemiş olduğumu düşündüm. Büyük ihtimal sıradan bir kadındı, hatta belki de çirkindi; fakat aşk ve hayranlık böyle soyut yargıları dinler mi? Onunla tarlalara giderdik, ben yanma oturur ona bakardım. Öteki işçiler –hepsi kadın, çoğu Çingene– güler, alenen bazı cinsel sözler söylerlerdi. Neden söz ettikleri hakkında hiçbir fikrim yoktu. Bir sonrakinde ben on dördümdeydim, hayranlık duyduğum kişi on iki yaşındaydı. İki öküzlü bir kağnı ödünç alıp (mükemmel kağnı sürerdim) kızla etrafı dolaştım. Bazen de sadece arabacı koltuğuna oturup kucaklaşıp öpüştük. Annem kriz geçirdi: "Seni alçak, seni pis domuz!" diye bağırdı. Babam çok utanmış bir halde, "Kıza herhangi bir şekilde yaklaştın mı?" diye sordu. Yine ne demek istediği hakkında hiçbir fikrim yoktu, ama o yumuşak ve sıkıntılı yüzü hâlâ gözümün önünde.

Köyde karanlık gecelere bayılırdım; hiçbir şey görünmez, ama her yerde gizemli sesler vardır. Gök gürlemelerine bayılırdım; şimşek çakıp da gök gürlemesi daha duyulmadan önce tarlalara koşar, gökyüzüne doğru haykırırdım. Çiftçiler kızarlar, beni sürükleyerek tekrar eve götürürlerdi: "Aptal çocuk! Tanrının kendisine karşı gelenleri cezalandırdığını bilmez misin?" Oturmuş bir karakterden yoksun olduğumdan (psikologların diliyle "internally referenced" [özgüvene sahip] olmadığımdan) yörenin alışkanlıklarını ve ko-

nuşma tarzını kolayca benimsedim. Şehre döndükten birkaç gün sonra hepsi silinip gitti. On beş yaşlarımdayken çiftlik ziyaretleri kesildi. Ondan sonra hep Viyana'da kaldık, ben de kendi halime bırakıldım.

"Daha iyi bir muhit"e taşınmıştık, o yüzden annemle babam sokaktaki çocuklarla oynamama izin verdi. Tahtası, iki tekerleği ve idare etmek için bir de dikey uzantısı olan garip bir aletle etrafta dolaşıp durdum, "tapınaktan atlama" diye bir oyuna katıldım ve bir keresinde benden para isteyen bir kıza bütün paramı verdim. Annem çıldırdı; kızın ailesine gitti, bir yaygara koparıp parayı geri aldı; bu olay beni mahallede pek popüler kılmadı. Çok da okuyordum. Nasıl ve neden başladığı hakkında hiçbir fikrim yok, fakat dokuz yaşıma geldiğimde hemen her akşam önümde açık bir kitap bulunduğunu gayet iyi biliyorum. İlk önce çocuk kitapları. *Der Struwwelpeter*'deki olaylar –parmağını emen çocukların başparmaklarını kesen terzi, bir yaban tavşanı tarafından vurulan avcı, çorbasını içmediği için ölen çocuk– çok sıradan görünüyordu; fakat çocuk doktoru olan yazarın giriş kısmında, kitabı neden yazdığı ve nasıl kullanılması gerektiği hakkındaki açıklamaları beni şaşkına çevirmişti. Gerçekten esrarengiz bir şeydi! Kandırılan Dev Rübezahl'ın acıklı hikâyesini hiç unutmayacağım. Güzel bir prensese âşık olur. "Sizin için ne yapabilirim?" diye sorar prensese. "Bahçemdeki turpları say," diye karşılık verir prenses. Çünkü sayı saymanın devin hünerlerinden biri olmadığını bilir. Dev sayar da sayar, hata yapar, tekrar başlar. Ülkenin her yerinden insanlar onunla alay edip ona Rübezahl, "turp sayan" derler. Sonunda şakayı anlar, korkunç bir lanet savurup ormana çekilir ve bir daha dışarı çıkmayacağına yemin eder. Rübezahl artık iyi kalplidir ve haksızlıktan nefret etmektedir; insanlar yardıma ihtiyaçları olduklarında onu ararlar. Ona hâlâ Rübezahl demektedirler; çünkü bu, bildikleri tek isimdir. Ortaya çıktığında sinirden kudurmuş, öldürmeye hazır bir haldedir. Hakaret karşısında duyduğu öfkeyi, ortadan kaldırmasını istedikleri haksızlığa yöneltmek bir çift güzel sözün başındadır. Ne şaşırtıcı bir hikâye, diye düşündüm; yardım görmenin tek yolu hayatını riske atmak, sana yardım edebilecek güçleri kızdırıp hemen ardından düşüncelerini başka meselelere çevirmek.

Don Kişot'u okudum (çocuk basımını); efsaneler, masallar okudum. Kitabım bittiğinde yöredeki kütüphaneye giderdim. Oradan Zane Grey, Edgar Wallace, Conan Doyle, Alexandre Dumas, Marie Ebner Eschenbach, Jules Verne, Hedwig Courths-Mahler, hatta hikâyeleri beni aşsa da Pitigrilli bile aldım. Schnitzler'i okumuş olabilirim (oyunlarını değil, romanlarını ya da monologlarını), emin değilim. *Tom Amca'nın Kulübesi*'ne hüngür hüngür ağladım ve dramatik bir hikâyeden sonra genellikle uykum kaçardı. "Okuma böyle şeyleri," derdi babam ve kitapları bir iki gün saklardı. Hiç görmediği ülkeleri, hiç karşılaşmadığı insanları anlatan Alman macera romanı yazarı Karl May'ın hemen bütün kitaplarını okudum. Onun Kızılderilileri soylu yaratıklardı, beyaz konuklarından hem kuvvet hem bilgelik bakımından üstündüler, Arapları cesur, ama düzenbaz müşterilerdi. Birkaç yıl önce May'ı tekrar okudum ve başarısının sırrını keşfettim: Kısa açıklamalar, renkli tasvirler, esası teşkil etmeyen şeyleri çabuk geçmek (karakter geliştirme ya da sosyal artyöre gibi). May için karakter, o karakterin yaptıklarıdır ve karakter daima, iyi olsun kötü olsun, her halükârda ilginç şeyler yapar ve dahası bunları çabuk ve kesin bir şekilde yapar. Kendim de macera hikâyeleri yazmaya çalıştım; kahramanlarımı en güç durumlara sokmayı başarıyordum; ama oradan çıkarmada pek başarılı olamıyordum.

Her nasılsa, drama ve felsefenin kucağına düştüm. Lisede drama dersi alıyorduk, her öğrenciye ayrı bir bölüm verilirdi. Ben karakterlerimi devasa boyutlara çıkarırdım; iyi insanların üzerinden iyilik akar, kötü insanlarsa baştan aşağı şer kokardı. Bu yeteneği ifade edebilmek için başka kaynaklara ihtiyaç duyup Goethe, Schiller, Grabbe, Kleist, Shakespeare (Schlegel-Tieck çevirisi) ve Ibsen'in ucuz baskı kitaplarını satın alıp Viyana çevresindeki ağaçlıklar ve tepelere doğru onlarla uzun yürüyüşlere çıkardım. Kuytu bölgelerde özel yerlerim vardı; saatlerce oralarda oturur ya da caka satarak dolaşır, yüksek sesle okuyup nutuklar atardım. Peer Gynt ile Faust benim kahramanlarımdı; Dovregybben, Mephisto, Shylock, III. Richard en sevdiğim dramatik bölümlerdi. Kısa sürede *Faust*'un *Birinci Bölüm*'ünü ezberledim; oyunun başlarındaki günbatımıyla ilgili pasajla *İkinci Bölüm*'ün sonundaki Mephisto'nun aldatmacasını sık sık ezberimden okurdum. Ibsen'in

basit uyaklı ilk oyunlarını (Passarge'ın çevirisinden) sevdim, ama *Iphigenia* ya da *Messinalı Gelin*'den hiç hazzetmedim. Olay –iyi, ilginç, merak uyandıran olay– biçim kaygısıyla olaysız kısımlarla sulandırıldığı zaman canım sıkılırdı ve karakterlerin en gizli duygularını anlattıkları pasajları atlardım. Hâlâ, olayları kendi seyrine bırakan yazarları, şiiri ya da kendi kendine uyanışı ya da toplumsal çözümlemeleri baş tacı eden yazarlara tercih ediyorum. Bu tercih uzun süre esrarengiz hikâye kitaplarını listemin başına yerleştirdi. Ne yazık ki bu masum öyküler bile artık "anlam"ın işgaline uğruyor.

Felsefenin hayatıma girişi tam bir tesadüftü. Kâğıt ciltli kitaplarımın çoğunu sahaflardan alırdım. Bir de birkaç peniye tonlarca kitabın alınabildiği mezat-öncesi satışlara giderdim. Küçük balyalar halinde gelirlerdi; ya balyanın tamamını alacaktınız ya da hiç. Ben oyun ve romanı bol olan balyaları seçerdim, fakat tek tük çıkan Platon, Descartes ya da Büchner'den (materyalist olan, şair olan değil) kaçamazdım. Bu istenmeyen fazlalıkları okumaya sırf meraktan ya da zarar etmiş olmamak için başladım herhalde. Kısa sürede, akıl yürütmenin şaşırtıcı potansiyellerini gördüm ve argümanların insanlar üzerinde etkili gibi görünen gücüyle büyülendim. Descartes'ın *Metafizik Düşünceler*'inden birkaç sayfa hatmettikten sonra anneme, ben varolduğum için onun varolduğunu ve bensiz hiç şansının olmadığını açıkladım. (Savaş sırasında aynı argümanı Dessau-Rosslau'daki subay okulunda da sundum; cici üniformalı dinleyicilerim bundan ne anlam çıkaracaklarını bilemediler.) İlgi alanlarım tümden dağınıktı (hâlâ öyle). Bir kitabın, bir filmin, tiyatrodaki bir oyunun ya da öylesine söylenmiş bir sözün beni nereye yönlendireceği hiç belli olmazdı. Alman hocalarımızdan Profesör Wiener'i evinde ziyaret ettiğimi hatırlıyorum. On iki yaşımdayken yazdığım tatsız tuzsuz dinsel şiiri düzeltip edebi tutkularıma şekil vermeye çalıştı. Pek çok kitabı vardı, içlerinden bir tanesi de üç ciltlik mavi bir kimya kitabıydı. Sırf rengi beni o konuya çekmeye yetti.

Fiziğe ve astronomiye olan ilgim, okulumuzdaki mükemmel bir fizik hocası olan Profesör Oswald Thomas'dan kaynaklandı; Viyana'da yetişkinlerin eğitiminde tanınmış bir simaydı. Thomas ayda bir defa iki bine yakın insanı Viyana dışındaki büyük bir ot-

lakta toplar, sokak lambalarını söndürtür ve takımyıldızlarını açıklardı. Yıldızlar hakkındaki bilimsel detayları ve gökyüzünü kaplamış efsanevi hayvanların, tanrıların, insanların daha az bilimsel olan hikâyelerini anlatırdı. Zarifti, kırlaşan saçları, parlak gözlüğü, etkileyici aksanı (Macaristan'ın Siebenbürgen bölgesindendi) ve şeytani bir mizah anlayışı vardı; her yaştan kadın ona âşıktı. Aynı zamanda bürosunda ve üniversitede de ders veriyordu. Pek çoğuna katıldım ve türlü şekillerde yardımcı da oldum. On üçüncü yaş günümde benim bir ders vermeme izin verildi. "İki dakika," dedi Profesör Thomas; onuncu dakikadan sonra zorla indirildim.

Oswald Thomas benim bildiğim en popüler astronomi kitaplardan birini yazdı: *Astronomie: Tatsachen und Probleme* (Astronomi: Olgular ve Problemler). Üslubu özlü ve olgulara dayalı olmasına rağmen neşeli ve büyüleyiciydi. En basit olgular bile masal gibi büyülüyordu. Airy, Tyndall, Jeans ve Eddington'ı kendine örnek almıştı. Thomas, jeosantrik evren görüşünden başlayarak çeşitli referans sistemlerini açıklayıp onlarda meydana gelen fenomenleri sıraladı. Mükemmel diyagramlar aracılığıyla belli başlı ay pertürbasyonları dahil olmak üzere, gezegen ve yıldızların hareketlerini tarif etti. Dünyanın hareketiyle ilgili tek kelime edilmeden, detaylı ve eksiksiz koskoca bir sistem doğmuştu. Daha sonra nedensellik açıklamaları ortaya çıktı, sonra da kozmolojiyle göreceli hale getirildi. Bir de hayli soyut kavramların sohbet eder gibi açıklanabildiğini görüp özel görelilik kuramında şansımı denedim. Başaramadım. (Hermann Bondi k-hesabı'yla [*k*-calculus] problemi şimdi çözdü sayılır.)

Thomas'ın kitabıyla, bir popüler bilim dergisinde reklamını gördüğümüz bir çift aynadan esinlenerek, babamla birlikte bisiklet ve eski ayaklı bir elbise askısından teleskop yaptık. Artık İsviçre Güneş Araştırma Enstitüsü'nün düzenli bir gözlemcisi olmuştum. Güneşi bir perdeye yansıtıp, güneş lekelerinin dağılımını çizdikten sonra, tek lekelerle grup lekeleri sayıp "güneş leke sayısı"nı (tek lekelerin toplamı artı grup sayısının on katı) hesaplıyor, sonucu postayla bidiriyordum. Daha teknik argümanları anlayabilmek için ileri seviyede incelemeler de okuyordum. Kitap alabilmek için öğrencilere Latince ve matematik dersleri de veriyordum. Adolf Wüllner'in eski *Lehrbuch der Experimentalphysik* (1899-1902)

(Deneysel Fizik Ders Kitabı) kitabının üçüncü cildi ilk ders kitabımdı. 1400 sayfalık, içinde pek çok şekil bulunan tuğla gibi bir kitaptı. Baştan sona, sayfa sayfa okudum. İlk bölümde açıklanan (Poisson denklemini de içine alan kısma kadar) potansiyel kuramıyla başım dertteydi. Formülleri anlıyor, türevleri takip edebiliyordum; ama kavramın ne hakkında olduğunu anlamıyordum. Mekanik ve elektrodinamikte önemli rol oynayan ve pek çok özel vakada ortaya çıkan bu garip büyüklük potansiyel neydi? Vektörel matematik öğrendiğimde sorun ortadan kalktı. Hesaplar daha kısa, fikirler daha sezgiseldi; bu da meseleyi çözümlüyor gibiydi: Potansiyel, güçlerin hesaplanmasını basitleştirmek için ortaya atılan yardımcı bir büyüklükten başka bir şey değildi. (Ne var ki problemin de çözüldüğü yoktu. Bohm-Aharonov etkisi ve ayar değişmezlik, sözde Hilfgrösse'nin garip varsayımlarla harekete geçebilecek özellikleri içerdiğini gösteriyor.) Bechert-Gehrtsen'in *Atom Fiziği* ile Knopp'un *Fonksiyonlar Kuramı* kitabı da aralarında olmak üzere, meşhur Göschen dizisinden pek çok kitap okudum. Zorlu bir çalışmaydı. Karmaşık bir hesaplamanın ardında yatan düşünceyle ilgili kehanette bulunamadığımdan, açıklamaları az buçuk bir şeyler anlaşılana kadar sırayla tekrar tekrar okumam gerekir. Bu kusurun farkında olduğum için matematiğe karşı doğal bir yeteneğimin olmadığını çok önceden anlamıştım. Bir ileri bir geri, uzunca bir okumadan sonra kompleks fonksiyonlar için Cauch-Riemann diferansiyel denklemlerinin anlamı kafama dank ettiğindeki sevincimi hâlâ unutamam.

Fizik ve astronominin hem teknik hem de daha genel yönleriyle ilgileniyordum, ancak aralarında bir ayrım yapmıyordum. Benim için Eddington, Mach (*Mekanik* ve *Isı Teorisi*) ve Hugo Dingler (*Geometrinin Temelleri*) konularında bir uçtan öteki uca serbestçe hareket eden bilim adamlarıydı. Mach'ı çok dikkatle okuyup pek çok not aldım. Sonra onu unuttum. Onlarca yıl sonra Mach'ın ileriyi göremeyen, dar kafalı bir pozitivist olarak nitelendirildiğini duydum. "Bu benim bildiğim Mach değil," deyip *Mekanik*'i tekrar okudum. Gerçekten de Mach biliminin (sözde) çoğunun olgu değil, ideoloji olduğu ve Mach'ın temel eserlerinin bir parça rahat okumayla gümleyeceği çıktı ortaya. Dingler, sarihliği, güveni, bilimi kararlardan kurma şekliyle beni etkiliyordu. Zira yıllar sonra, ol-

guları, uygun seçilmiş ad hoc hipotezlerle tehlikesiz hale getirdim. On beşimde ilk "bilimsel polemiğime" girdim; oyuk-Dünya teorisi taraftarlarından Johannes Lang'la; teoriye göre Dünya içi boş bir küreydi, sabit yıldızlar içerideki daha küçük bir küre üzerindeki mineral birikintileriydi. Lang'ın argümanı olgulara (madenlerdeki uzak çeküller dışa sapma gösterir), matematiksel değerlendirmelere (tersine çevirme işlemi [inversion], bir birim çember dışındaki doğruları, bütün açıları koruyarak içerdeki çemberlere dönüştürür) ve derme çatma uydurma tarihe dayanıyordu (Neptün, tahmin edildiği yörüngenin çok uzağında keşfedildi ve tamamen tesadüfen bulundu). Bu teorinin motivasyonu neydi bilmiyorum; ama çıkmıştı işte, ben de okumuştum, sahibine bir mektup yazarak teoriye saldırdım. Esas argümanım sadeliğe dayanıyordu: "Olgular"ı ilişkilendirme ve düzeltmenin daima çeşitli yolları vardır, fakat benimsenmiş yol, en kolay olanıdır. Bazı hatalardan da söz ettim. Cevapta (hâlâ duruyor) şu cümle yer alıyordu: "Büyük bir binayı süslerini kemirerek çökertmeye çalışan bir fareye benziyorsun."

Bunlar sürüp giderken tanınmış orkestra şefi, besteci ve koro şefi Leo Lehner yönetimindeki bir karma koroda yer alıyordum. Lehner okulumuzun müzik öğretmeniydi. Çoğunlukla geç gelir, piyanonun başına oturur, "6-B'den Steffi'yi (ya da başka bir kızı) getirin," derdi (okulda karma eğitim vardı, ancak kızlar kademe kademe azaltılıyordu). Steffi (ya da Gertrude ya da her kimse) geldiğinde, Lehner kolunu ona dolayıp beste yapmaya başlardı. Pazar ayinlerinde org çalar (o zamanlar zorunluydu) ve çoğunlukla kutsal ilahileri popüler bestelerle renklendirirdi. Ben de dahil, birkaç koro üyesinin org odasında ona eşlik etmesine izin vardı. Ben solo da söylüyordum, berrak, güçlü bir alto sesim olduğu için dinleyenleri bir hayli etkiliyordum. Koro siyasi olaylarda görev alıyordu; radyo konserlerine çıkıyorduk (radyo orkestrasının yerleşik şefi Joseph Holzer ve bazen onun yerine geçen Max Schönherr ile); iki büyük salonda (Konzerthaussaal, Musikvereinsaal) ve Noel boyunca belli başlı kasaba kiliselerinin karla kaplı basamaklarında konserler verdik. Keman çalışmaya başladım ve radyo dinliyordum, yani önceleri kristalli basit bir radyo alıcısı, daha sonra da kullanılmış, lambalı bir radyo. Özellikle ilginç bir

şarkı ya da arya duyunca o metni bulup ezberliyor ve gün sektirmeden komşularımı bezdirerek parçayı okuyordum. Partisyon metinlerim yoktu, nota da bilmiyordum; şarkıları, aryaları ve opera bölümlerinin tamamını sadece dinleyerek öğreniyordum.

Operaya hayrandım, benim gösterişli oyunculuk tarzıma en uygun araçmış gibi görünüyordu. Fakat sahnede bir opera izleyinceye kadar çok uzun zaman geçti. Dünyanın düzeniyle ilgili şahsıma münhasır görüşlerim nedeniyle, opera binalarına ve salonlarına ancak özel izinle girilebileceğini ve benim gibi naçiz gençlerin, yanına bile varamayacağını sanıyordum. Zaten biletler de pahalı olurdu. Posterler ve fotoğraflara bakar, radyodan tanıdığım sanatçıların isimlerini bulur, oynadıkları rolle özel hayatlarındaki görüntüler arasındaki farka şaşırır kalırdım; fakat bunun ötesine geçmeyi aklımın ucundan bile geçirmezdim. Sonra, Lehner'in yerine eski opera solistlerinden Johann Langer geçti. Langer bizi piyanonun etrafında topladı; operaların temel olay örgülerini açıkladıktan sonra bütün kısımları kendi okuyarak operaları seslendirdi. Ben de bunu bekliyormuşum. Volksoper'e bir bilet aldım (paramın yetmesine çok şaşırdım) ve çok geçmeden müptelası oldum.

O zamanlar (yaklaşık 1939'dan 1942'ye) Volksoper'de önde gelen solist ve iyi şeflerle mükemmel operalar sahnelendi. Georg Oeggl'i Tonio, Rigoletto ya da Beckmesser rolünde dinlemek müthişti. Oeggl lehçeli oyunlarla başlamıştı. Oyunculuk tarzı yalın, ama oldukça etkiliydi. Olağanüstü bir sese sahipti; koyu, kadife gibi, geceki gökyüzüne benziyordu. Çok bölüm okurdu, ara sıra bir kerede üç önemli rol aldığı olurdu. Bir hafta sonu Luna'yı, Beckmesser'i ve Rigoletto'yu seslendirdiğini hatırlıyorum; Luna'da muhteşemdi, Beckmesser'de daha da muhteşem ("endlich ein gesungener Beckmesser"; "nihayet partisyonunu okuyan bir Beckmesser," diye yazdı eleştirmenler), fakat Rigoletto'yu seslendirirken yorgunluk belirtileri gösterdi. Kayıt çalışmalarına başladığında sesi çoktan düşüşe geçmişti. İki bölüm özellikle onun için yazılmış gibiydi: Tonio ve Rigoletto. "Pari siamo" ("Gleich sind wir beide"; bütün operalar Almanca okunurdu) sırasında kimse kıpırdamadı, büyük bir sanatçının hayat verdiği büyük bir müzik. Ara sıra Staatsoper'in üyeleri de gelirdi ve bizi hayal kırıklığına uğratırlardı,

yani annemle beni, çoğunlukla beraber giderdik. Georg Monthy'ye radyoda hayran kalmıştım, fakat Rigoletto'sunu kaba ve sönük buldum. Alfred Jerger bir efsaneydi, ama Hans Sachs'ı güçlükle duyuluyordu. "Staatsoper'in bütün marifeti bu mu?" diye sordum kendi kendime ve büyük binaya gittim. Orada Hans Hotter'i *Uçan Hollandalı*'da başrolde seyrettim. Hotter'in Viyana'ya ilk gelişiydi. Zaten meşhurdu ve Volksoper'den başka bir bariton Willy Schwenkries'la aralarındaki farkı merak ediyordum. "Ee?" diye sordu annem ben eve dönünce. "Willy Schwenkries çok daha iyi," dedim, "daha gür sesli" olduğunu kastediyordum. Daha sonra, savaşın ardından, Hotter'deki gücün farkına vardım. İşte en iyi nitelikleri kayıtlara geçmemiş bir emsalsiz ses daha.

Büyülendiğimi fark eden Langer beni evine davet edip vokal çalıştırdı. Birkaç dersten sonra, "Bir akademiye gitmen gerek," dedi. Babam kabul edip hazırlığa başladı. Giriş sınavını geçtim ve kabul edildim. Devlet Operası'ndan mükemmel bir hoca olan Adolf Vogel'e verildim, meşhur bir Leporello, Beckmesser, Alberich, Varlaam'dı; dünyanın her yanından öğrenciler vardı (birisi Norman Bailey'ydi, kudretli Macbeth, Uçan Hollandalı, Hans Sachs ve Gremin).

Aralarında benzerlikler olsa da şarkı söylemeyi öğrenmek düşünmeyi öğrenmekten çok farklıdır. Her ikisi için de kitaplar bulunur; birinde opera partisyon metinleri, ilahiler, oratoryolar; ötekinde ders kitapları, tezler, ders notları. Üstün başarı sahibi insanları seyrederek öğrenmek mümkün. Ama insan sesi bir beyne benzemez. O anki kapasitesini aşan bir işe tabi tutulduğunda bir beyin aciz kalır, anlamaz, ama yine normal çalışır durumunu korur (matematik ya da fizik problemlerinden söz ediyorum, bir oyun ya da romanın içine dalan düşünceden değil). Benzer bir durumda kullanılan insan sesi titrer, zayıflar ve kaybolur. Yüzlerce kabiliyetli sanatçı kapasitelerinin ya da gelişme düzeylerinin çok üstünde olan bölümler okudukları için seslerini kaybettiler. Bir matematik dehası, biraz eğitim gerektirse de küt diye en karmaşık problemlerden başlayabilir. "Terbiye"ye gerek yoktur. Ses sanatçısının beklemesi gerekir. Yirmisindeyken, on yıllık bir fiziksel, müziksel ve ruhsal hazırlık gerektiren bir parçayı okuyamaz.

Bunun sebebi şarkı söylemenin sadece akciğerleri, beyni ve diyaframı değil, bütün vücudu içine almasıdır. Bir konservatuvara girip de dinleyin: Bir kenarda viyolonsel konçertosundan birkaç nota; ileride, belli olmayan bir sesin sıraladığı gamlar; araya giren bir piyano; uzaktan net, iyi okunan bir arya, fakat önemsiz bir hata yüzünden kesiliyor. Her yerde kafaların, bedenlerin ve ruhların bir olarak eldeki işe dikkat etmesi için çağrıda, ricada bulunuluyor, ikna ediliyor, emrediliyor.

Ayrıca hoca sayısı kadar da metot vardır. Bazı hocalar hemen şarkı ve aryayla başlarlar. Henüz gelişmemiş bir vokal yeteneğin yeterli olduğu basit bir parça seçip, sesi bunun üzerinde kurmaya çalışırlar. Bir süre sonra bir sonraki parçaya geçerler, bu arada denemeler yaparlar. Kimi, gamlarla başlar, vokal çalışmalarla devam edip sonunda özel bir vokal kategori gerektirmeyen aryalara gelirler. Kategorinin (tenor ya da bariton, *basso cantante* ya da *basso profondo*) eğitim sırasında ortaya çıkacağına inanırlar. Yine kimileri de aylarca, hatta yıllarca gamlarla uğraşırlar. Bir hoca öğrencinin özel hayatına müdahale edebilir; söz gelimi, bakire bir sopranoya sesine biraz canlılık katması için biriyle yatmasını öğütleyebilir. (Bugün böyle bir öğüde pek ihtiyaç yok, fakat benim şarkı söylemeye başladığım zamanlarda vardı ve bazı hocalar bu gerekli işi kendileri yaparlardı.) Güzel bir sesten büyülenip de öğrencilerini onları çok aşan parçaları söylemeye teşvik eden hocalar vardır. Kimileri de katı ve muhafazakârdırlar.

Vogel bu son gruba dahildi. Benden yavaş konuşmamı ve hiçbir surette opera gibi bir şey denemememi istedi. En fazla gamları, *pianissimo, piano, mezzoforte* okuyordum. Güçlüklerle karşılaştık. Sesim kısıldı, çeşit çeşit şaşırtıcı çirkin sesler çıkardım; ama yavaş yavaş Vogel'le sesimi oturtmayı başardık. Niteliği değişti ve neredeyse ağzıma sığmayacak hale gelinceye kadar büyüdü. Ben Vogel'in öğüdünü bir kenara atıp arya ya da lied denediğim zamanlar, "Bu bir dünya sesi," diyordu insanlar; beni tramvayda şarkı söylerken duymuş bir tiyatro menajerinden teklif bile aldım.

Hayatımın seyri artık açıktı: gündüzleri teorik astronomi, tercihen pertürbasyon teorisi alanında; akşamları provalar, özel dersler, vokal çalışmaları ve opera (van Bett gibi maskaralar ya da

Scarpia gibi hıyarlar); gece de astronomi gözlemleri. Buraya kadar çizdiğim bir tablo planımın bir yanını sergiliyor. Ta yukarılarda, erişilmez bir dağın tepesinde, teleskopla lekesiz bir gökyüzüne bakıyorum. Geriye kalan tek engel savaştı. Askere çağrıldığımda, "Bütün bu zorlu çalışmalar boşa gidecek," dedi Vogel. Haklıymış.

IV. MESLEK VE SAVAŞ

1938 Mart'ında Avusturya, Almanya'nın bir parçası oldu. Bazı insanlara göre –küçük bir azınlık– Anschluss [Birleşme], uygar yaşamın sonuydu. Başkalarına göre de Avusturya'ya yıllardır hükmetmiş olan Katolik totaliterciliğin zulmünden kurtulmak anlamına geliyordu. Bir başka kesim de Diktatörüyle, dolaylı olarak içerdiği güç artışıyla, birleşmeyi hoş karşıladı. Alman hava kuvvetleri Viyana semalarında daireler çizerken, "Uçaklarımıza bakın!" diye haykırıyorlardı. İlerleme, durgunluğun sona ermesi, büyük fırsatlar söylentileri vardı. "Yakında tekrar çalışacağız," diyordu işsizler; "Bize bakacaklar," diyordu muhtaçlar; "Sonunda özgürüz," diyordu siyasi kısıtlılar, içlerinde önde gelen sosyalistler de vardı. Adolf Hitler'in oynadığı rol önemli ve bugün nasıl resmedildiği göz önüne alınırsa, oldukça hayret vericiydi.

Pek çok Avusturyalı onun Almanya'da iktidara gelişini izlemiş, radyoda konuşmalarını dinlemişti. Bunlar koreografisi iyi hazırlanmış olaylardı. Popüler bir spiker konuşma alanını, dinleyici kitlesinin büyüklüğünü, orada hazır bulunan siyasi ve kültürel liderleri ve konuşmayı nakledecek radyo istasyonlarını tasvir ediyordu. Uzun bir listeydi; savaş sırasında ve hatta bir ölçüde, savaş öncesinde pek çok yabancı radyo istasyonu da işin içindeydi. Askeri bandolar bildik parçaları çalıyorlardı. Durdular, başladılar, durdular, tekrar başladılar; Hitler asla vaktinde gelmezdi. Birden Hitler'in en sevdiği Badenweilermarsch. Uzaktan coşkulu bağırışlar duyuluyordu, yaklaştı, ses yükseldi ve sonunda bütün dinleyiciler coşkuyla gürleyen tek bir ses oldu. Goebbels, Hess, Göring ya da bazı yerel Nazi patronlarının yaptığı bir ya da iki konuşmadan sonra nihayet Hitler. Yavaş yavaş, tereddütle, alçak fakat yankılanan bir sesle başladı: "Volksgenossen und Volksgennossinnen!" – "[kadın ve erkek] Yurttaşlarım!" Kadın erkek, genç yaşlı pek çok insan, annem de dahil, onun sesiyle hipnotize oluyorlardı. Sırf sesini duyunca mıhlanıp kalıyorlardı. Ingmar Bergman otobiyografisinde ergenlik çağındaki bir mübadil öğrenci olarak izlenimlerini anlatırken, "Hitler'e âşıktım," diye yazıyor. "Yüzsüz insanlar içindeki tek yüz" oluyor Heidegger'in tepkisi. "O bir fenomen; benim bir Yahudi, onun da bir Yahudi düşmanı olması ne kötü," diyordu Josef von Sternberg; Marlene Dietrich'i keşfeden, *Mavi Melek*'in ve ondan sonraki pek çok Hollywood filminin yönetmeni. Hitler yerel sorunlardan ve başarılardan söz ediyordu; espriler yapıyordu, bazıları oldukça iyiydi. Zamanla konuşma tarzı değişti; engellere ve aksiliklere yaklaşımında Hitler hem konuşma hızını hem de sesini yükseltti. Konuşmalarının tüm dünyaca bilinen tek kısmı olan feveranlar, özenle hazırlanmış, iyi sahnelenmiş ve geçtikten sonra da daha sakin bir ruh hali içinde onlardan istifade edilmişti. Bunlar kızgınlığın, nefretin ya da ümitsizliğin değil, hâkimiyetin sonucuydu, en azından Hitler fiziksel formunda ve olaylara hâkimken. "İşte konuşmasını bilen bir adam," dedi babam, devir teslimi dört gözle bekliyordu; "Schuschnigg'e benzemiyor" (Avusturya şansölyesi, mizacı ya da popüler albenisi olmayan bir entelektüel). Bunlar beni nasıl etkiledi? İzlenimlerim nelerdi? Ben neler yaptım?

1988 yazında François Jacob'un otobiyografisini okudum: *The Statue Within* (İçerideki Heykel) Jacob ateşkese ve Pétain yönetimindeki "tarafsız" bir Fransa'ya rağmen genç bir adam olarak nasıl Fransa'yı terk edip Hitler'le savaşmaya karar verdiğini anlatıyor. Jacob'un durumla ilgili görüşü açıktı; doğrular ve yanlışlar hakkında güçlü hislere sahip olup ona göre de hareket etmişti. Benim algılayışım farklıydı. Olup bitenlerin çoğunu ancak savaştan sonra, makalelerden, kitaplardan ve televizyondan öğrendim ve farkına vardığım olaylar da üzerimde ya hiçbir iz bırakmadı ya da rastgele bir etkide bulundu. O olayları hatırlıyorum, anlatabilirim de ama onlara anlam verecek bir bağlam ya da onlar hakkında yargıda bulunacağım bir amaç yoktu.

Hitler'in Viyana'ya girdiği gün 14 Mart 1938'de (yoksa 15 Mart mıydı?) kasabanın merkezine doğru her zamanki yürüyüşüme çıkmıştım. Fazla uzağa gitmedim. Bazı sokaklar polis tarafından kapatılmış, bazıları da heyecanlı dinleyicilerle hıncahınç dolmuştu. Dinsel bir delilik bölgeyi etkisi altına almış gibi görünüyordu. İyiden iyiye sinirlenip eve döndüm. Babam oturmuş radyodaki anonsları dinliyordu; ona engel olmaya çalıştım, gürültü okumamı güçleştiriyordu. (Eski bir kavgaydı bu: Babam haberlere bayılırdı; benimse zerre kadar umurumda değildi.) Benim için Alman işgali ve onu takip eden savaş, ahlâksal bir sorun değil, bir rahatsızlıktı; tepkilerim de oturmuş bir dünya görüşünden değil, anlık ruh halleri ve koşullardan kaynaklanıyordu.

Böylece annem popüler çizgiyi savunarak İngilizleri suçlarken ben onları övüyordum. Büyük kavga ettik. Ama ben aynı zamanda Avam Kamarası'ndaki durumu karikatürize eden bir fars da yazdım, sahneye koydum ve oynadım (ben şemsiyesiyle Chamberlain'i oynadım; o zaman on beş yaşımdaydım), Hitlerci Gençliğin bir toplantısını kilise ayinine katılmam gerekiyor diye terk ettim (doğru değildi; aklıma gelen en küstahca mazeret olduğu için seçmiştim). Başka zamanlarda emirlere uydum; örneğin, toplantılara gelmeyenleri getirmek için evlerine gittim (Her zaman başarılı olmuyordum; bazı anne-babalar beni kapı dışarı ediveriyordu.) Babam *Mein Kampf*'ı satın aldığı zaman, bir araya toplanan aileye yüksek sesle okudum. "Fikrini açıklamak için ne gülünç bir yol," diye düşündüm, "kaba, tekrarlara dayalı, konuşmadan çok havlama

var". Yine de Goethe hakkında yazdığım bir makaleyi, onu Hitler'e bağlayarak bitirdim (okul ödevi). Bu hareketin ardında bir içgörü, derinden hissedilen bir inanç yoktu; iyi not alma arzusunun kesinlikle bir rolü yoktu. Sanatçıların, filozofların, bilim adamlarının ve milyonlarca sıradan insanın yaptığı gibi Hitler'in "karizma"sına kapılmış da değildim. Öyleyse bunu yapmama sebep neydi? Sanırım, garip görüşleri ele alıp onları uç noktalara kadar götürme eğiliminden (hâlâ devam ediyor) kaynaklanıyordu. Rosenberg'in *Mythus des Zwanzigsten Jahrhunderts* (Yirminci Yüzyılın Miti) eserinin ilk birkaç sayfası beni müthiş etkiledi ve onun içinden fırlayıp çıkan Bütünün gücünü neredeyse hissettim. İki yıl sonra, çalışma hizmetlerindeki (*Arbeitsdienst*) memuriyetimi tamamlayıcı toplu ant içme sırasında o duyguyu yeniden canlandırmaya çalıştım; başaramadım. Onun bir tesadüf, yeminin de boş olduğu sonucuna vardım.

Almanya'daki eğitimimizin sonunda bölük komutanı ortaya bir seçenek sundu: Ya işgalci kuvvetlerin bir parçası olarak Fransa'ya gidecektik ya da geride kalıp kışlada temizlik işlerine bakacaktık. Elimi kaldırıp, "Ben buradan kımıldamak istemiyorum" dedim. Komutan yanıma gelip, "Neden?" diye sordu. "Çünkü rahatsız edilmeden kitap okumak istiyorum". "Senin gibi insanların kökü kazınmalı [*ausgerottet*]," deyip isteğimi reddetti. Yüzündeki o yakıcı nefret hâlâ gözümün önünde. (Fransa'da kaytarmaya çalıştım; yakalandım ve özellikle pis bir birliğe verildim.) Fakat Peipus Gölü kıyılarında takılıp kalınca sıkıldım ve çatışmanın olduğu yere gönderilmemi istedim. "Seni şimdi harcayamayız," dedi Herr von Bewersdorf; "savaştan sonra bize lazımsın".

O sıralarda SS'lere katılmayı da aklımdan geçiriyordum. Neden? Çünkü bir SS subayı sıradan ölümlülerden daha güzel görünüyor, daha güzel konuşuyor ve daha güzel yürüyordu; gerekçem ideolojik değil estetikti. (Bir asker arkadaşla meseleyi konuşurken içten içe çok güçlü bir erotik his uyandığını hatırlıyorum.) Muharebe sırasında siper almayı sık sık unuturdum. Cesaretten değil –ödleğin biriyim, kolay korkarım– heyecandan: Ufukta alevler, silah sesleri, belirsiz insan sesleri, havadan uçak taarruzları ve yerde tanklar; tiyatro gibiydi, ben de öyle davranıyordum. Böyle bir gün Demir Haç nişanı aldım, başka bir gün

üç mermi; bir tanesi yüzüme, bir tanesi sağ elime, üçüncüsü omuriliğime.

Daha okuldayken müzik hocamıza bir vitrinde Stravinsky'nin resmini gördüğümü söyledim. Stravinsky'nin bir Yahudi olduğunu ve resminin gösterilmesinin kanunlara aykırı olduğunu sanıyordum. (Aslında Stravinsky Yahudi değildi; Yahudi düşmanıydı, ama bunu pek az insan biliyordu.) Rahatsızlık duyuyor değildim, kimseden bir iyilik de beklemiyordum ve başım da dertte değildi; sadece kişisel bir temas kurmak istiyordum. (Bu ihtiyaç benim sık sık kölevari davranmama sebep oldu.)

Ne var ki başka durumlarda beden mükemmelliği, askeri kahramanlık ya da faşizmin eski Roma'yla o dönem popüler olan özdeşleştirilmesi fikriyle dalga geçiyordum. "Güçlü kaslarla şişko bir göbek arasında ne fark var?" diye sınıfın önünde Alman hocamıza sordum (aynı zamanda bizim baş ideoloğumuzdu). "Aptal olana ikisinin de yararı olmaz." "Neden cesur olunsun ki?" diye sürdürdüm. "Zeki bir adam işler tehlikeye binince kaçar". Jul Sezar'ı Mussolini'ye benzeten bir İtalyan filmini eleştirdim (yoksa Augustus muydu; hangisi hatırlamıyorum). "Ne komedi!" dedim; "modern İtalya eski Roma'nın gölgesi bile olamaz!" Sınıfa henüz girmiş olan, politik doğru müdürümüz Dr. Baaz pek hoşlanmadı. "O filmi nerede seyrettin?" diye sordu. "Seyretmedim," diye cevapladım. "Propaganda filmiydi. Eğer seyretmiş olsaydım aklım çelinir ve onu objektif bir şekilde nakledemezdim." Bugün de hatırladığıma göre bu cevapla çok gurur duymuş olmalıyım.

Geriye baktığımda konformizm eğilimiyle muhalefetin oldukça istikrarsız bir karışımını fark ediyorum. Eleştirel bir yargı ya da huzursuzluk hissi, neredeyse algılanamaz bir karşı güçle susturulabilir ya da tersine çevrilebilirdi. Isıyla dağılan narin bir bulut gibiydi. Kimi zaman söz dinlemez ya da Nazi sağduyusuna uymaz ve rağbet görmeyen fikirlere bağlanırdım. Bu kararsızlık (uzun yıllar sürdü ve daha yeni yeni zayıfladı) insanlara karşı olan kararsızlığımla bağlantılı gibiydi: Onlara yakın olmak istiyordum, ama aynı zamanda rahat bırakılmak da.

Hükümet değişikliğini okuldaki değişiklikler izledi. Bazı hocalar kayboldu, bazı hocalar nakledildi. "O Yahudi" ya da "Onun karısı

Yahudi" diyorduk, pek üzerinde durmuyorduk; en azından bugün geriye baktığımda bana öyle geliyor. Sonra sınıfımızdaki Yahudilere sınıfın arkasında özel bir sıra ayrıldı. Üç kişiydiler, Weinberg, Altendorf ve Neuern. Neuern'in turkuvaz gözleri, kıvırcık saçları vardı; sağ tarafta, ilk sırada hayran olduğum Hlavka'nın yanında oturuyordu; Altendorf şişmandı ve ağlar gibi konuşurdu; Weinberg'in gözleri kahverengiydi, zarifti ve iyi giyinirdi. Daha dün gitmişler gibi gözümün önündeler şimdi. Onlardan uzak durmamız istendi ve çoğumuz, istemeye istemeye de olsa, buna uyduk. Bir teneffüs saatinde bahçede Weinberg'in etrafında dolaşıp sonra uzaklaştığımı hatırlıyorum. Sonra onlar da ortadan kayboldular. Sarı yıldızlar takmış insanlar görünmeye başladı otobüslerde, tramvaylarda ve sokaklarda; Yahudi meslektaşları babamı ziyaret edip akıl danıştılar; eski aile doktorumuz güler yüzlü ve şakacı bir bey olan Dr. Kronfeld artık mesleğini yürütemiyordu, yerine başka güler yüzlü ve şakacı bir bey, Dr. Fischer getirilmişti; komşularımızdan Herr Kopstein ve oğlu eşyalarını koydukları bir el arabasını iterek mahalleden ayrıldılar; "Gidiyorlar," dedi babam. Bütün bu olaylar, ilk zamanlardaki hokkabazlar ve sokak şarkıcıları, 1934'teki işçi mahallelerinin topa tutulması, okuldan dönerken rastladığım cesetler ve kanlı kaldırımlar, on üç yaşımdayken uğradığım cinsel taciz kadar garip ve uzak ve bir o kadar da donuk. Bundan ötesini sorgulamak hiç aklıma gelmiyordu; her bir insanın kaderinin bir şekilde benim kendi varlığımla bağlantılı olduğu fikri görüş alanımın tamamen dışındaydı.

1942 Nisanında, lise bitirme sınavımı (*Matura*) geçtikten dört hafta sonra *Arbeitsdienst*'e hizmete çağrılıp temel eğitim için Pirmasens'e gönderildim. Ben ve bölüğümüzdeki diğer iki Avusturyalı çok geçmeden göze batmaya başlamıştık; tembeldik ve sorumlulukları, onları ağızlarından düşürmeyenlere bırakmaya dünden razıydık. İdareciler bizi farklı birliklere vererek düzeni sağladılar. Benim birlik Bretanya'da Brest yakınlarındaki Quelerne en Bas'ya düştü. Monoton bir hayattı. Hafta boyunca şehir dışında etrafta dolaşıyor, hendekler açıyor ve tekrar kapatıyorduk. Hafta sonları herkes kafa çekmeye ve kadınlarla yatmaya Brest'e giderdi. Kadınlar kendiliğinden geliyordu. "Dosdoğru fermaurına atılıyor-

lar," dedi, usta komandodan bir çocuk, sesinde korku vardı. Ben orada kaldım. Kısmen rol kesiyordum ("Ben böyle salakça şeyler yapmayan özel biriyim"), kısmen de tembellik ediyordum. Kamp boş ve sessizdi, kimse bir şey emretmiyordu ve ister uyuyabilir ister yanımda getirdiğim kitapları okuyabilirdim. Benim tavrımdan çocuklar da, subaylar da memnun olmadıklarından bana bir ders vermeye karar verdiler. İki taraf oluştu; taraflardan biri beni bir güzel dövmek, ötekiyse beni rahat bırakmaktan yanaydı. Sonunda büyük bir kavga çıktı; benimle değil, beni savunanlarla kötüleyenler arasında, birbirlerinin burunlarını kanattılar. Bir keresinde hapse atıldım –nedenini unuttum– ve sık sık fazladan görev verdiler. Bazı bölük pörçük olaylar ve ruh hallerini hatırlıyorum: Kışlanın ardındaki tepede bulunan tuvalet, personelin sarhoş taşkınlıkları, Brest'e bir araştırma gezisi, her şeyin üzerine bir melankoli tülü ören radyodaki şarkılar. Siyasi ve askeri pek çok olay üzerimde hiçbir iz bırakmadan geçip gitti. Polonya ve Fransa'ya karşı açılan savaşı fark etmiştim. Rusya'nın işgali gözden kaçacak gibi bir şey değildi; Liszt'in *Les Préludes*'ünden ana temalar eşliğinde her gün haber verilirdi. 1941-42 kışında olanların belli belirsiz farkındaydım. Daha sonra *Gefrierfleischorden* takmış – donmuş et madalyası– askerlerle karşılaştım; kış giysileri olmadan hayatta kaldıkları için verilmişti bu madalyalar. Pearl Harbor'ı hiç duymadım ve 1942-44 olaylarının çoğu bende etki uyandırmadı; ilgilenmiyordum kısacası. Brest'teki işim Kasım'da sona erdi ve eve döndüm. Annemle babam edindiğim alışkanlıklara ve konuşma tarzıma şaşırdılar; ben dairemizin küçüklüğüne şaşırdım. Noel'den iki hafta önce yine ayrıldım, bu sefer orduya gidiyordum.

Viyana yakınlarında Krems'de 86. Yedek İstihkâm Taburu'nda eğitim devam etti. Birkaç hafta sonra subay okuluna gönüllü oldum. Lider olmak gibi bir dürtüm yoktu, sadece hayatta kalmayı istiyordum: Adaylar güvenli yerlerde ek öğrenim görüyorlardı, belki biz cepheye gönderilmeden önce savaş biterdi. İlk yerleşim yeri Yugoslavya'da Sisak'tı. Kasabanın merkezine yakın bir lisede kalıyor, Sava ırmağı yataklarında çalışıyorduk. Orada, silahları söküp temizlemesini, mayın döşemesini ve bulmasını, köprü kurmasını ve yıkmasını, bomba yapmasını, bulmasını ve etkisiz hale

getirmesini ve başka işe yarar şeyleri öğrendik. Müfreze köprüsü ünitelerinin montaj işini hiç sevmezdik. Hepsi prefabrik olan parçalar kum üzerine yatırılıyordu; sekiz asker (galiba) onların önünde pür dikkat duruyordu. Kısa bir komut ve talim başlıyordu. İkili ya da dörtlü gruplar dikkatle standart hareketleri yerine getiriyorlardı. İnsanlar tökezliyor, suya düşüyor, ağır bir teçhizat altında kalıyor ve yeni baştan başlanıyordu. Ellerimde kanayan yaralar oluştuğundan iki kere hastaneye kaldırıldım. Güneş alan bir odam vardı, Keller'in *Grüner Heinrich*'ini okudum ve ressam olmaya karar verdim.

Sonra Vukovar'a geçtik. Annemin intiharını orada öğrendim. Salonda oturmuş, Lorentz dönüşümlerinin basit ve ikna edici bir diyagramını çıkarmaya çalışıyordum. Arkadaşlardan biri yanıma geldi: "Yalnız konuşabilir miyiz?" dedi. Koridordaki açık bir pencerenin yanına gittik. Hava karanlıktı; bahçe ya da ağaçlar güçlükle görülebiliyordu. Söyledi. Ona teşekkür edip çizimlerimin başına döndüm. Kesinlikle hiçbir şey hissetmemiştim. Gruptaki diğer herkes zaten biliyormuş; bana mümkün olan en yumuşak şekilde nasıl haber vereceklerini tartışmışlar. Davranışım karşısında şaşkına döndüler, hatta ürktüler; Viyana'dan dönünce de bunu söylediler.

Annem 29 Temmuz 1943'te ölmüştü. Ben 4 Ağustos'ta geldim; cenaze 5 Ağustos'ta kalktı. Annemin bedeni başlarımızdan bir parça daha yukarıda bulunan yüksek bir yapı üzerinde duruyordu. Ağzı çökmüş, dudakları da kararmıştı. Babam yakından bakmak istedi; onu geri çektim: "Ona artık bakma," dedim; "aklımda yaşarkenki haliyle kalsın". Bedeni tabuta nakledildi, tabut da mezara indirildi ve biz de üzerine toprak atmaya başladık. Kürek elimden düşüp güm diye tabuta çarptı. Bir de büyük bir sürprizle karşılaştım. Cenaze töreninde, yakınımızdaki bir kilisenin papazı Peder Egger'in görevli olacağını sanıyordum. Onun yerine liseden din dersi hocam, iyi kalpli, usta hatip Peder Brandmeier çıktı geldi. Sanırım Egger intihar etmiş birini toprağa vermeyi reddetmişti, babam da Brandmeier'den yardım istemiş, o da bir yolunu bulmuştu. Tören boyunca insanlar yine ne kadar soğuk ve hissiz göründüğüm konusunda yorumlar yaptılar.

Artık evi Julie Teyze –en sevdiğim akrabam diyemeyeceğim– çekip çeviriyordu. Rudolf Dayı bir gün ziyarete geldi: "O kadına

ne yaptın?" dedi. Babamla uzun yürüyüşlere çıkar, ordan burdan konuşurduk. Yugoslavya'ya döndüğümde izlenimlerimi Goethe'nin *Iphigenie*'sinin kapağına yazdım. Güneşli bir gündü, bir mısır tarlasında oturuyordum. Babamın kederi, ayrılmamız, savaş ve hayatın belirsizliği hakkında yazdım. "Doğru" düşüncelerim vardı ve her şeyi "doğru" değerlendiriyordum; fakat duygularım sapkın ve sığdı, hakiki hislerden çok kâğıt üzerindeki dramlara benziyordu. Beni yönlendirecek bir örnek olmasa da aradaki tezadın farkındaydım. İzlenimler ağır ağır silindi; geriye işgal altındaki bir ülkenin gündelik sorunları kaldı.

Direniş Güçleri'yle hiç karşılaşmadık ve kendimizi işgalci güç olarak da pek görmüyorduk. Vukovar'dan Brod'a, Banja Luki'ye, Novi Sad'a, Vinkovci'ye geçip sonra geri döndük. Bu gezilerden birinde bir asker arkadaşla tarladan geçerek bir çiftlik evine gittik. Kapıda ihtiyar bir kadın belirdi. Karnımız açtı, Almanca olarak süt ve mısır ekmeği istedik. Kadın İngilizce cevap verdi; Amerika'da bulunmuş, orada hâlâ akrabaları varmış. Kibar ve uygardı; bizimle uzun uzun konuştu, ama yiyecek vermedi. Sebebini açıkladı: Biz düşmanmışız. Buna gerçekten şaşırdık. Kasım'da kısa bir tatilimiz oldu; 11 Aralık 1943'te nihayet muharebeye gönderildik.

Yine sadece birbirinden kopuk olaylar hatırlıyorum. Bazılarını yerleştirebiliyorum, ama geri kalanların nerede ve ne zaman olduğu konusunda hiçbir fikrim yok. Daha beş yıl öncesine kadar Kiev'de bulunmuş olduğumu sanıyordum; küçük bir araştırmadan sonra Rus cephesinin kuzey kısmından hiç ayrılmamış olduğumu anladım. Gerçekten bir önemi yoktu; hayat her yerde tatsızdı. Staraja Russa'da bırakıldık; sonunda Pskov yakınlarında Peipus Gölü'nün batı kıyıları üzerinde bulduk kendimizi. 1943 Ekimi'nde geçici onbaşılığa (*Gefreiter*) terfi ettirildim, '44 Nisan'ında çavuş (*Unteroffizier*) ve sonra da teğmen adayı oldum ve o yılın sonuna doğru da teğmen oldum, bunlar elimdeki askeri kayıtların bana söyledikleri; fakat bu konuda benim hafızam bomboş.

İlk konaklama yerlerimiz, içinde tahta ranzaları olan, yere kazılmış çukurlardı. Gittiğimizde toprak sertti; çok geçmeden çamurlaştı. Her yer çamurdu; kızıl-kahverengi çamur; çizmelerimizde, yüzlerimizde, ellerimizde, gömleklerimizde, saçlarımızda.

Yürümüyor, kayıyorduk. Vardığımız gün bir asker, tabancasını sökerken kendini vurdu. Yüzünde şaşkın bir ifade orada öylece kalakalmıştı, kan vücudunu kusursuz bir parabol çizerek terk ediyordu. Parabol yükselip düştü, küçüldü ve sonunda kayboldu. Birkaç hafta sadece bekledik; yemek yedik, uyuduk, silahlarımızı temizledik ve ufku gözledik. Sonra geri çekilme başladı.

Şehir dışında yürüyüşümüzü sürdürürken bulduğumuz her evi havaya uçurduk; stratejik yerlere patlayıcılar yerleştirdik, fitili ateşleyip kaçtık. Fırınlarda uyuduk, tüfekler, gaz maskeleri, takım çantaları, kamalar, levazım yanıbaşımızdaydı. Fırınlar hâlâ sıcaktı; oranın sakinleri sadece birkaç saat önce ayrılmışlardı. Ağır silah sesleri işittik, yangınlar gördük; ama tek bir Rus askeri göremedik. Siviller de yoktu, iki istisna dışında. Bir keresinde daha önce dikkatimi çekmiş olan azman bir piyade eri, bulunduğum yerden yaklaşık iki yüz metre uzaklıkta bir kilere sivilleri sürdü, sonra da arkalarından bir el bombası fırlattı. "Bunu niye yaptı ki?" diye sordu yanımdaki. Bir keresinde de ufak, hain bakışlı bir kişi bir sivili tam kafasından vurdu. Bu olaylar beni sarsmadı, çünkü aşırı gariptiler; yine de hafızamda kaldı, bugün aklıma geldikçe tüylerim ürperiyor.

Noel'i kutlamak için kısa bir süre durduk. Bir skeç yazıp bilge Sokrates'in kaderini anlatan bir balad okudum. Demir Haç'ı 1944 Mart'ının başlarında aldığımı okuyunca şaşırdım, çok daha sonra sanıyordum. Şöyle oldu: Karlar üzerinde yatarken hava saldırısına uğradık –Rusya'da nadiren olurdu–, karadan da ateş açtılar. Korktuk –ben korktuğumu biliyorum– ve yerin altına girip kaybolmaya çalıştık. Tanklarımız bir ileri bir geri gidip geliyorlardı. Askerlerimizden birini ezdiler. Orada mukavva gibi dümdüz olmuş yatıyordu. Biz devam ettik. Hava kararda. Bir köye yaklaştığımızda üzerimize ateş açıldı. Elime bir hafif roketatar, *Panzerfaust*, geçirdiğim gibi hafif yüksekteki yola fırlayıp köye doğru koşmaya başladım, ötekilerin de arkamdan gelmesini istedim. Köye girip birkaç saatliğine işgal ettik; sonra yine kaçışa geçtik. Bu olayı cesaretime değil aptallığıma örnek olarak anlatıyorum ve hafızamın nasıl işlediğini göstermek istiyorum. Her neyse, bir Demir Haç'la ödüllendirildim, ikinci sınıf. Onu çok zaman önce kaybettim, ama işte burada *Soldbuch*'umda ispatı duruyor.

Az önce anlattığım olaylardan önce ya da sonra, o yıl bir ara

usta birliğinde bir bölüğün başına getirildim. Orada amansız bir kitap kurdu olarak, tecrübeden yoksun, omuzlarımda otorite sembolleriyle bir avuç septik uzmanla karşılaştım. Yirmi yıl sonra, Lyndon Johnson'ın eğitim programının bir parçası olarak üniversiteye girmiş olan Kızılderililere, siyahlara ve Hispaniklere ders vermem gerektiği zaman da aynı şey başıma geldi. Ben kim oluyordum da bu insanlara ne düşüneceklerini öğretecektim? Ve ben kim oluyordum da 1944'te yıllarca savaşta bulunmuş insanlara emirler verecektim? Bir tür iletişim kurmak için sohbete başladım, askeri güçlerin hareketleriyle ilgili duyduğum söylentiler. Başarısız oldum. Batıya hareket ettik ve sonunda Peipus Gölü'ne vardık. Yapılacak pek bir iş yoktu; gündüz biraz atış yapıyorduk, gece de renkli işaret fişekleri atıyorduk. Ara sıra bir subay gölün karşısına bir takım gönderiyordu, ama çoğunlukla askerler siperlerinde durup ufku gözlüyor ve nöbet değişimini bekliyorlardı. Hava güzeldi, güneşli günlerin arkası kesilmiyordu; neredeyse milli parkta yapılan bir tatil hissi uyandırıyordu. Uzun yürüşlere çıktım ve şarkı söyleme alıştırmalarına yeniden başladım. Geceleri gözetleme kulelerini kontrol ediyordum. Parolayı bağırıyor, sipere atlıyor, takımyıldızlarıyla tuhaf yıldızları açıklıyor, ilgili astrofizik bilgiler ilave edip bir sonraki sipere atlıyordum. Haftalar sonra "adamlarım"dan bazıları bana şunları söyledi: "Sen kaçığın birisin, ama zararın yok. Fakat ilk geldiğinde senin tam bir yavşak olduğunu düşünmüştük!"

Görevimi tamamlayıp diğer adaylarla birlikte, Leipzig'ten yaklaşık elli kilometre uzaklıktaki küçük bir kasaba olan Dessau Rosslau'daki subay okuluna döndüm. Artık taktik, savaş tarihi, askeri hukuk, patlayıcılar, silahlar vs. dersleri görüp talime çıkıyorduk. Herkesin çeşitli taklitlerini yaptığım veda gecesini ben hazırladım. Bir dizi de ders verdim. Bu nasıl ortaya çıktı bilmiyorum; ancak önümde kısmen şüpheci, kısmen de sinirli yüz ifadeleriyle oturan eğitmenler hâlâ gözümün önünde. Konferansların tam metni hâlâ duruyor; 15x20 cm ebatlı defterden kırk sayfa. Bu gerçekten mucizevi bir şey, zira hatıra toplama alışkanlığım yoktur. Konuşmalara 21 Kasım 1944'te başladım ve 1 Aralık'ta bitirdim. İşte o zamanlar kullandığım şişirme tarzla yazılmış dizinin ikinci konuşmasının başlangıcı.

"Sözlerime devam etmeden önce," dedim, "bundan önceki ko-

nuşmamın sonucu olarak ortaya çıkan olayları ele almak istiyorum. Benim oturmuş bir görüşüm var. Bu odadaki hiçbir kimsenin sarfettiği bir sözle bundan sapacak değilim; bunun sebebi de görüşümün bana göre kayıtsız şartsız doğru olmasıdır. Bu yüzden konuşmam kesin ve tam olacak. Herkes bundan hak ettiğini alsın. İsim vermiyorum ve vicdanlı hiç kimsenin alınmasına da gerek yok." Bunlar asker arkadaşlara yöneltilmişti, ama aynı zamanda benimle *lebensfremd*, hayata yabancı, diye dalga geçmiş olan hocalara da yöneltilmişti. "Siz 'hayat' kelimesinden ne anlıyorsunuz?" diye sordum. "Sizin yolunuzdan gidecek olsam, şişirme köylerden başka bir şey olmayan yerleri gezip beyinsiz kadınların arkadaşlığında havadan sudan konuşup zamanımı boşa harcardım. Siz duyarsızların 'hayat'tan anladıkları bu mu?" Şeyler arasındaki gerçek bağ, dedim, "kendini münzevi düşünüre gösterir, gürültüden büyülenen insanlara değil". İnsanların farklı meslekleri, farklı görüşleri vardır. Her tarafı kapalı bir yapının dar pencerelerinden dünyaya bakan gözlemcilere benzerler. Ara sıra merkezde bir araya gelip ne gördüklerini konuşurlar; "sonra bir gözlemci kızıl ağaç, kızıl gökyüzü ve ortada kızıl bir gölü olan güzel bir manzarayı anlatır; bir başkası anlatılması imkânsız sonsuz bir mavi ovayı; ve üçüncüsü etkileyici, beş kat yüksekliğindeki bir binayı anlatır; kavga ederler. Onların tepesindeki gözlemci (ben) onların kavgalarına ancak güler; ama onlara göre kavgaları gerçektir ve o gözlemci ruhani bir hayalcidir." Gerçek hayat, dedim, aynen böyledir. "Her kişi dünyanın algıladığı kısmını renklendirdiği açık seçik görüşlere sahiptir. Ve insanlar bir araya geldiklerinde, ait oldukları bütünün doğasını keşfetmeye çalıştıklarında birbirlerinden farklı konuşmaya mahkûmdurlar; ne kendilerini anlarlar ne de arkadaşlarını. İnsanların bu anlaşılmazlığının acısını sık sık yaşadım; her ne olursa olsun, her ne söylenirse söylensin onları birbirlerinden ayıran düz yüzeyden sıçrayıp geri döner."

Ana tezim, Barok, Rokoko, Gotik Çağ gibi tarihsel dönemlerin ancak başkalarına benzemeyen yalnız bir yabanın anlayabileceği gizli bir özle birleştiğiydi. Pek çok insan sadece bariz olanları görür. Sözgelimi, özgürlük savaşlarının (yine Napolyon) ruhunu göstermek için Arndt, Koerner ve Schenkendorf'tan alıntı yapanlar. Bu, dedim, çok naif bir şey. Savaş zamanlarının kavgacı yazarlar ürettiğini kabul edebiliriz –ama bu onların doğasını açıklamaz.

Aynı zamanda vatanseverlik ateşinin etkilemediği, hatta belki de ona karşı olan insanlar da incelenmelidir; onlar da çağlarını temsil ediyorlar (örnek olarak Goethe'nin son dönemlerindeki pek çok ilgi alanını gösterdim). İkincisi, dedim, bir yerde başlamış tarihsel bir dönemin özünün başka bir yere aktarılabileceğini varsaymak hata olur. Etkilenme olacaktır, doğru: örneğin Fransız Aydınlanması Almanya'yı etkilemiştir. Fakat etkilenmeden kaynaklanan eğilimler, davalarıyla ancak ismini paylaşırlar. Son olarak da olayları bir idealle karşılaştırarak değerlendirmek bir hatadır. Pek çok yazar, Katolik Kilisesi'nin, İyi Almanların Ortaçağ ve sonrasında dinlerini değiştirme ve onları doğal olmayan eylem ve inançlara zorlama biçimine üzülür. Artık "doğal olmayan" eylemler bir kişi ya da grubun merkezinden gelmiyor; zihinden geliyor; zihin ahenkli bütünler [wholes] yaratmaz, kümeler [aggregates] yaratır. Zihin, tamamen biçimsel bir fail olduğundan ayrıştırma ve yeniden birleştirmeyle çalışır. Fakat Gotik sanat ahenkli birimler ortaya koydu, kümeler değil. Bu gösteriyor ki Kilise'nin biçimleri yabancı biçimler değildi (*artfremd*, zamanın gözde terimi), ve o dönemin Almanları doğal Hıristiyanlardı, gönülsüz ve korkak köleler değil. Buradan çıkan dersi Almanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiye uygulayarak sözümü bitirdim. Yahudiler, dedim, güya Alman karakterini bozmuş, Alman ulusunu kötümserlerin, bencillerin, maddeci bireylerin oluşturduğu bir topluluk haline getirmiş. Ancak, diye devam ettim, Almanlar o aşamaya kendi başlarına geldiler. Liberalizm ve hatta Marksizm için zaten hazırdılar. "Herkes korkunç bir psikolog olan o Yahudinin bu durumdan nasıl yararlandığını biliyor. Demek istediğim, eserini dikeceği toprak gayet güzel hazırlanmıştı. Bizim talihsizliğimiz kendi eserimiz; suçu hiçbir Yahudi ya da Fransıza ya da İngilize yıkmayalım".

Eğitimden sonra Noel için eve, oradan yeni teçhizat almak için tekrar Krems'e, oradan da yine cepheye gittim. 2 Ocak 1945 günü şunları yazmışım (az önce içinden alıntı yaptığım deftere): "İznimin sondan ikinci günü. Yarın savaş denen dinmek bilmez karmaşaya yeniden katılmak için yola çıkıyoruz. Ne kadar sürecek? Geriye anılar kalıyor: kitaplarımın, babamın, sevmeye başladığım her şeyin anısı: Beni bırakmıyor ve bana acı veriyorlar. Çok zaman

önce ömrünü dolduran şeylerin kaygısıyla gelenekle dalga geçmek ne kadar kolaymış! Vaazlar veren ben değil miydim: Anne-babanı unut! Aile bağlarını unut –onlar seni ancak engeller; kendini, hedeflerini düşün ve onları gerçekleştirmeye çalış–, şimdiyse ayrılmak üzereyken kucakladığım babamı bırakamıyorum ve onun elinden gelen en küçük nesne bile beni ağlatıyor. Ya kitaplarım? Her gün onları kaybetmekten korkuyorum ve eğer düşman onlara el koyacak olursa ne hissederim bilmiyorum... İnsan küçük zevklerden vaz geçmesini öğrenmeli, bu açıdan savaş en büyük öğretmen. Savaş kişinin özünü ortaya çıkarıyor; pek çok ilgisiz şey kayboluyor..." ve böyle şeyler. Aman Tanrım! Samimi duygularla boş laflar nasıl da garip bir karışım oluşturmuş. İçinde bir parça Nietzsche de var; *Zerdüşt*'ü okumuş ve eserdeki şişirme laflara kapılmıştım.

3 Ocak'ta cepheye hareket etmek üzere trene bindik. Yerlerde tek tük saman çöplerinin olduğu sığır vagonlarında oturduk, yemek yedik, uyuduk. Bir gece, diyaframımın çevresinde garip bir hisle uyandım: pantolonumu ıslatmışım. Soyundum, iç çamaşırlarımı kurutup tekrar uykuya daldım. Polonya'ya gidiyorduk, Czestochowa yakınlarındaki alana. Orada bir bisikletli bölüğün başına verildim. Korktuğumu söyleyemem; hiç bisiklet sürmemiştim, deneyince de düştüm. Askerler şaşkın bakışlarla çevreme dikildiler: Liderimiz bu muymuş? Sorun, Ruslar tarafından çözüldü; bir gün içinde bisikletler çoktan ellerine geçmişti. Ardından iki haftalık tam bir kaos yaşandı. Kaç, dinlen, tekrar kaç. Bir evde oturup çevremdeki meraklı köylülerin bakışları arasında kitap okuduğumu hatırlıyorum; Ruslar arka kapıdan girdiklerinde ayaklarımı sıcak suya sokuyordum, nasıl kaçtığımı hâlâ bilmiyorum; bir ahırda uyuduğumu ve sabah gözlerimi açınca Rusları küçük bir yarıktan gördüğümü; mermilerden kaçmak için bir tarlada koşarken çevremdeki insanların armut gibi düştüğünü hatırlıyorum.

Yüksek rütbeliler birer birer ortadan kayboluyorlardı. Yılışık, antipatik üsteğmen serçe parmağını havaya kaldırdı; üzerinde kan vardı. "Hastaneye gitmem gerekiyor," dedi; "Sen yerime geç". Ardından yüzbaşı geldi; sonra binbaşı. Birkaç gün sonra tek başıma üç tankın; bir piyade taburunun; Finlandiya, Polonya ve Ukrayna'dan gelen destek güçlerinin ve Alman sığınmacıların oluşturduğu kalabalığın başındaydım. Görev açık olduğu için yapılacak

pek iş yoktu: Batı'ya git, ne kadar çabuk gidersen o kadar iyi. İşgal edilmiş bir köye girdiğimizde insanlar sevinçten havaya uçtular, fakat biz durmadık; aradan geçip gittik, yüzlerinin uzakta kaybolduğunu gördük. Önce Polonya'dan, sonra da çok geçmeden Doğu Almanya olacak bölgeden daha çok sivil katıldı: Söylentiye göre Ruslar acımasız fatihlerdi. Bir keresinde bir dağ sırasının arkasında saklandık. Yeni fark ettiğimiz bir köyde askerler geziniyordu. Ruslar. Bizim gibi insanlar; fakat korku ve propagandayla olağanüstü çarpıtılmış. Köyden ayrılıp ilerlediler. Onlara ateş açtık, iş olsun diye. Onlar devam ettiler. Bizden biri ayağa kalktı. "Yere yat!" diye bağırdım. Tekrar kalkıp koşmaya başladı. Ötekiler ardından gidiyordu. Ben de katıldım, herkesin bir arada kalmasını rica ettim.

Derken bir akşam sağdan soldan, önden arkadan gelen ateşin ortasında, ufuk yanan evlerin alevleriyle kaplıyken dikkatsizliğim gelip beni buldu. Bir kere daha opera kahramanı rolünde kendimi bir yol ayrımına atıp trafiği yönetmeye başladım. Birden yüzüm yanmaya başladı. Yanağıma dokundum. Kan. Sonra sağ elimde bir darbe. Baktım. Eldivenimde koca bir delik vardı. Hiç hoşuma gitmedi. Eldivenler mükemmel bir deriden yapılmış ve kürkle astarlanmıştı; onlara zarar gelmesin isterdim. Hafifçe soluma döndüm; işler gittikçe tehlikeli bir hal alıyordu. Kayıp düştüm. Kalkmaya çalıştım ama olmadı. Hiç acı duymuyordum, ancak bacaklarımın parçalandığından emindim. Bir an kendimi tekerlekli sandalyede, sonsuz kitap raflarının önünde gezerken gördüm; mutlu oldum diyebilirim. Başlarını beladan kurtarmaya can atan askerler etrafıma toplandılar, beni bir kızağa yatırıp sürüyerek götürdüler. Benim açımdan savaş bitmişti.

Yıllar sonra bu olaylar, garip bir değişim geçirerek de olsa, rüyalarıma girdi. Muharebe sahneleriyle tehlikeli çarpışmaları rüyamda görmezdim, hâlâ da görmem. Orduya katılışımı görürüm. Durum hemen her zaman aynıdır. Görev emri gelir. "Aa!" derim, "gitmem gerekmiyor, ben sakatım" (öyleyim de –1946'dan beri koltuk değneği kullanıyorum). Kışlaya girerim, sıraya geçerim ve sonra –heyhat!– yürürüm! "Ne berbat bir şaka," diye düşünürüm. "Yıllarca ayağını sürüye sürüye gez, tam ihtiyacın yokken ba-

cakların işlemeye başlasın." Ya da teğmen olduğumu hatırlıyorum (bunların hepsi rüyada oluyor). "Ben bir subayım," diyorum kendi kendime. "Eğitimlere katılmam gerekmez." Fakat kimse üniformamı fark etmiyor, ben de herkes gibi sırada dikilmek zorunda kalıyorum. Başka bir rüya da kalk borusu ve güne hazırlıkla ilgili. Gözlerimi açıyorum; kışladayım; kısa bir süre içinde yıkanıp, giyinip, bir şeyler yiyip hazır olmam gerekiyormuş. Banyoya bir türlü giremiyorum; yolumda pek çok insan var. Tıraş olmaya çalışıyorum, fakat usturamı bulamıyorum. Bir şeyler yemek istiyorum, fakat vakit geçmiş ve nereye gideceğimi bilemiyorum. Duşlar dolu, tuvaletler pis; "Asla başaramayacağım," diyorum kendi kendime. Aslında böyle sorunlarım hiç olmadı; elim çabuktu ve çoğu defa biraz okuma için vaktim olurdu. Vesveseli olduğumu da hatırlamıyorum; o halde bütün bu patırtı gürültü nereden geliyordu?

Sık sık hainlik ve cinayet rüyaları görürüm. Arada bir, kurbanımın şekilsiz parçalarının içinde olduğu bir paket taşırım. Günlerim sayılıymış: Beni bulurlar mı? İnfaz ederler mi? Bazı rüyalarda serbest kalıyorum, fakat ne ümit ne gelecek söz konusu. Başka seferlerde tutuklanıp darağacına götürülüyorum. "Bu defa rüya olamaz, bu defa gerçek," diyorum kendi kendime ve uyanıyorum. Bu rüyaların savaşla ilgisi olduğunu sanmıyorum; cinayetler bireysel cinayetler, hainlik de adı konulmamış türden. Hatta bir keresinde önümdeki bir yatağa uzanıp kendimi boğazladım, sonra da ceset kokuyor mu diye kontrol ettim.

Nazi döneminde Yahudiler, komünizm ve Bolşevik tehdidiyle ilgili genel konuşmaları pek dikkate almadım; ne kabul ediyordum ne de karşı çıkıyordum; kelimeler gelip geçiyordu, belli ki hiç etki yapmadan. Yıllar sonra Amerika'da, İngiltere'de, Avrupa Kıtası'nda pek çok Yahudi arkadaşım oldu; aslında mesleğimde edindiğim arkadaşların hemen hepsi Nazi tanımına göre Yahudiydiler. Arkadaşlığımız başladığında bunu bilmezdim. Öğrendiğimde, genellikle tesadüfen olurdu, oldukça özel bir şeylerin meydana geldiğini hissederdim. "O bir Yahudi ve benim iyi bir arkadaşım"; yasak meyveyi yemek gibi bir şeydi. Bu duygu birkaç yıl sürdü; şimdi yok artık. Bir bakıma pişmanlık duyuyorum. Farklı yüzler, gruplar, topluluklar hakkında farklı hissetmek, bütün birey ve grup mizaçlarını eşitleyen bir insanseverlikten daha insanca geliyor.

V. APOLDA VE WEIMAR

Bir ambulans beni sahra hastanesine götürdü. Beni soyup bir ameliyat masasına yatırdılar. Bacaklarım mükemmel görünüyordu; üzerinde tek bir sıyrık yoktu. "Bir mermi girmiş," dedi doktorlar ve girdiği yeri gösterdiler; sağ yanımda, bel bölgesinde minik bir delik. "Felç oldun," diye devam ettiler; "seni kesip başka ne zarar yapmış diye içine bakmamız gerekiyor." Göbeğimden aşağı on santimetrelik bir yarık açtılar, biraz baktılar, tekrar dikip beni bir trene bindirdiler. Belli belirsiz bir ağrım vardı ve nefes almakta güçlük çekiyordum. Beni geride bırakmış olan subaylar yüzlerinde neşeli bir ifade, vücutlarında küçük bandajlarla yanımdan geçtiler. Hepsi oradaydı, üsteğmen, yüzbaşı, binbaşı. "Ne oldu sana?" diye sordular ve bir daha görünmediler. Birkaç gün Karlsbad'daki bir

hastanede kaldım. Zamanın büyük kısmını uyuyarak geçirdim. Bir keresinde gece uyanıp üzerime eğilen güzel bir yüz gördüm. "Çay ister misin?" diye sordu görüntü. "Benimle kal" diye cevapladım, sonra tekrar uykuya dalmışım. Başka bir tren. Sonunda Weimar'daki merkez hastanesi.

Kısa sürede iyileştim, ancak belden aşağım felçli kaldı. Fazla endişeli değildim. Hatta ayak parmaklarımdan biri kıpırdamaya başlayınca paniğe kapıldım; "Şimdi olmaz" dedim; "savaş bitinceye kadar bekle n'olur". Sakat olmama aldırmıyordum, memnundum; yanımdakilerle konuşuyor; roman, şiir, polisiye roman ve her tür deneme okuyordum. Schopenhauer beni sarstı: kendilerini akılsızca okumalarla tıka basa dolduran insan tarifi bana tıpa tıp uyuyor gibiydi. Orson Welles'in meşhur radyo yayını ve yarattığı etkiler üzerine bir radyo programı dinledim. Onun gibi salak insanlar, diyordu yorumcu, Almanya'yı tehlikeye sokamazlar. Geceleri, hedeflerine uçan bombardıman uçaklarının seslerini duyuyorduk. Rahatsız edici bir duyguydu. Tam tepemizdeydiler, acaba bomba atarlar mıydı? Yoksa bize dokunmazlar mıydı? Sonra Weimar'a da saldırı düzenlediler. Hastabakıcılar hastaları bodruma taşıdılar ve hatta daha da ileri, kanalizasyon kanallarına. Yanımdaki hastayla biz olduğumuz yerde kalmaya karar verdik. Pencere pervazı kafamıza geçince cesaretimiz kayboldu. Kımıldayamıyorduk, avazımız çıktığı kadar bağırdık. Onlar bizi bulup götürünceye kadar uzun zaman geçti. Kanalizasyonda neredeyse bir hafta kaldık; çok az yiyecek vardı, ışık yoktu ve her yer su içindeydi. Yine de bu kargaşanın ortasında yumuşak sesli, sert bakışlı, kararlı bir kadın olan kütüphane şefi kitaplarını toplamaya başladı. Zamanla bir kısmımız Weimar yakınlarında küçük bir kasaba olan Apolda'ya aktarıldık.

Almanya'nın teslim olduğunu orada öğrendim. Bahçede tekerlekli sandalyede oturuyordum. Rahatlamıştım, ama aynı zamanda bir kaybetmişlik duygusu da hissettim. Nazizmin hedeflerini kabul etmiş değildim –ne olduklarını da pek bilmiyordum– ve herhangi bir şeye sadık kalamayacak kadar muhaliftim. Pek çok Vietnam gazisinin başına geldiği gibi kendimi ihanete uğramış ya da istismar edilmiş de hissetmedim. Hastanede birkaç hafta geçirdikten sonra, geçmiş neredeyse silinip gitmişti.

Daha dramatik olan olayların bir kısmını hatırlıyordum, ama o olayların bir parçası olduğuma inanmakta güçlük çekiyordum. O halde bu kaybetmişlik duygusu nereden geliyordu? Bilmiyorum. Ama bildiğim bir şey var, büyük umutlara, yanlış yönlendirilmiş çabalara, müthiş fedakârlıklara çok geçmeden nefret ve aşağılamayla bakıldı. Fakat nefret, aşağılama ve adalet isteği, iğrenç bir savaşa sebep olan ve onu uzatan; milyonlarca insanı katleden fikir ve eylemlere karşı takınılacak doğru tutum değil miydi? Elbette öyleydi; fakat sorun şu ki iyi ve kötünün dağılım şeklini kestirmek o kadar kolay değil, en azından benim için. Şefkat, özgecilik, sevgi kötülüğün tam göbeğinde bulunabilir. Bunun neden böyle olması gerektiğini anlamıyorum, sadece bu olgudan eminim. Fakat eğer dünya böyle kuruluysa, o zaman sarih bir ahlâk vizyonu, basitleştirmeleri ve onlarla beraber, zulüm edimlerini ve adaletsizliği ima eder.

Ağır ağır etrafta gezinmeye başladım. Önce tekerlekli sandalyede. O zamanlar tekerlekli sandalyelerde üç tekerlek olurdu, biri önde, ötekiler oturağın arkasında; tekerlekli sandalyeler kollarla itiliyordu, çok sürat yapmak mümkündü. Yayalar ben yaklaşırken dehşet içinde sağa sola kaçışıyorlardı. Ardından koltuk değnekleri geldi. Onları önüme uzatıyor, üzerlerine dayanıyor, sonra vücudumu ileri çekiyordum. Herhalde çok kuvvetliydim, zira sinemaya, tiyatroya gidiyor ve hemşirelerle çıkıyordum.

İlk gerçek aşk maceramı da yaşadım. Daha önce de kızları kucakladığım, hatta öptüğüm olmuştu, fakat hiç sevişmemiştim; ne kitaplara gömüldüğüm savaş öncesi ne de boş zamanlarımı dinlenerek ya da okuyarak geçirdiğim askerlik döneminde. Bir etek ya da sutyenin ardındaki coğrafya hakkında sadece belli belirsiz bir fikrim vardı; yirmi birimde hâlâ bakirdim, hem de pek cahildim. (Lisedeyken bir kıza fazla hayran bakmanın onu hamile bırakacağını sanırdım.) İmdadıma dünya edebiyatı yetişti: Zola'nın *Rougon-Macquart*'ını okudum. Bir baştan çıkarma sahnesi var; kadın bir saman balyası üzerinde oturur, adam onun önünde ayaktadır. Çömelir ve elini kadının bacaklarından yukarı doğru götürür. Kadın heyecanlanır. Tamam, dedim; bakalım işe yarayacak mı? Bir sonraki randevumda, en gözde hemşiremle birlikte yöredeki parka gittik ve daha önce de olduğu gibi bir banka oturup konuştuk

ve öpüştük. Yavaş yavaş elimi bacaklarından yukarı doğru götürdüm, gerçekten de heyecanlandı. Tüm bunlar göründüğü kadar hesaplanmış değildi. Okuduklarım bilgi olmaktan hemen çıkıp alışkanlığa dönüşüyordu. Yaklaşık altı ay sonra, ben Weimar'da yaşarken Rosemarie ziyaretime geldi. Konuştuk, sonra da yattık; bir ilk daha. Utanmıştım. Bir kültür dergisini okumaya devam ediyor, Kant'ın üç eleştirisi üzerine durmadan konuşuyordum. Rosemarie soyundu, ayağa kalktı ve önümde dikildi. Sonunda bulmacanın parçaları şaşırtıcı bir bütüne tamamlanmıştı: Demek kadın dedikleri buydu! Söylemeye gerek yok, böyle durumlarda bir erkekten beklenen şeyi yapacak durumda değildim. Çok geçmeden bunu hiçbir zaman yapamayacağımı anladım; beni savaştan kurtaran mermi iktidarsız yapmıştı.

Sağlığım yerindeydi ve istediğim yere gidebiliyordum, ama işsizdim. Apolda'nın Rusya'dan henüz dönmüş, işçi ve antifaşist belediye başkanına çıktım. Durumumu anlatıp bir iş istedim; ücretli ücretsiz hiç fark etmezdi. Şimdi düşündüğümde o davranışıma ve belediye başkanının verdiği karşılığa hayret ediyorum. Ben, ne de olsa, onu azletmiş olan devletin eski bir subayıydım. Buna rağmen, ne şaşkınlıkla karşıladı ne de nefretle; o dönem Nazi partisinin üyesi olup olmadığımı bile sormadı. Bana bir büro, bir de sekreter verip eğitim şubesine atadı. Eğlence işleriyle uğraşacaktım. Çeşitli vesilelerle konuşmalar, diyaloglar, skeçler yazdım; provalarını yapıp son halini denetledim. Bir de çocuklar için kısa bölümler, Weimar Ulusal Tiyatrosu'ndan sanatçılar için uzun bölümler içeren bir oyun yazdım, fakat provalar sırasında hastalanıp tekrar yatağa düştüm. İyi bir yönetmen olabilirdim, belki de büyük bir yönetmen; yaptığım işten keyif alıyordum ve vicdanen çekinmeyecek ya da korkmayacak kadar cahildim.

İyileşince, çalışmalarımı sürdürmek için Weimar'daki müzik akademisine gittim. Maxim Vallentin, Josef Maria Hauschild ve sonra da bütün kadroyla ses sınavına girdim. Moskova'daki Alman Tiyatrosu'nun eski müdürü Maxim Vallentin, Stanislavski metodunun önde gelen yandaşlarından biriydi. Hauschild biraz kendini beğenmiş ("Ara vermeden *Winterreise*'nin tamamını okuyabilirim"), fakat iyi kalpli ve düşünceli, tanınmış bir lied şarkıcısıydı. Kabul edildim, burs kazandım, yemek fişleri aldım

(*Schwerarbeiter*, ağır işçi olarak sınıflandırıldım) ve "ağır iş"ime başladım. Hâlâ Apolda'daki hastanede kalıyor, Weimar'a da trenle gidip geliyordum. Bu teşebbüsü finanse edebilmek için askerdeki saatlerimi Rus askerlerine sattım; üç aşamada: Önce az paraya değeri düşük bir saat; sonra daha çok paraya değeri daha düşük bir saat; son olarak da, son saate iyi bir fiyat almak için bir gösteri düzenledim. Saate domuz yağı sürüp suya soktum, hâlâ çalıştığını gösterip en yüksek teklifi kabul ettim. Toplam tutar: iki bin mark; o döneme göre büyük bir meblağ.

Yaklaşık üç ay sonra Weimar'a geçtim. Bir bodrum katı buldum, bir satıcının atılmış bazı soba ve fırınların arasına koyduğu bir karyola vardı. Tepesinden telle bir ampulün sarkıtıldığı büyük, soğuk bir odaydı, duvarlarından sular akıyordu, geçen yayaların ayaklarının görüldüğü küçük bir penceresi, bana arkadaşlık eden örümcek ve hamamböcekleri vardı. Burada uyudum, kitap okudum (Kierkegaard, Devrient'in tiyatro tarihi, Thomas Mann; *Yusuf Mısır'da*'sı yeni çıkmıştı), notlar aldım ve misafirlerimi kabul ettim. Ayrıca Ulusal Tiyatro'daki prova ve temsilleri izlemenin bir yolunu buldum. Yandaki bir kapıdan girip, oyuncular için ayrılmış koridor boyunca yürüyor, Sovyet Şehir Komutanı'nın locasındaki bir koltuğa oturuyordum. Kimse karşı çıkmıyordu, arada bir kurmaylarıyla gelen generalin kendisi bile.

Piyesler (Hebbel'in *Maria Magdalena*'sını hatırlıyorum), operalar, baleler izledim; konserlere gittim. *Fidelio* beni hayal kırıklığına uğrattı. Çok fazla bağırtı; çok fazla el kol hareketi; pek çok iyi insan. "Bu beni şaşırtmıyor" dedi Rosemarie; "savaştan çıktın. Ama bekle, sahne aşkın dönecektir." Tanınmış sanatçıların beklenmedik yerlerde ortaya çıktıkları zamanlardı. Peter Anders bir resital verdi; Viyana Devlet Operası'nın bir tenoru olan Heinrich Kraayvanger, *Pagliacci*'de, *Land des Lachelns*'de ve bir konserde çıktı. Rosemarie de gelmişti, "Domuz gibi bağıracak," dedim, "hiç incelik yok". Rosemarie konserin ilk yarısını bir duvara dayanarak dinledi. "Kendim değerlendirmek istiyorum" dedi. Döndüğünde bana hak verdi. Konserden sonra Kraayvanger'e tekniğini sordum. "Çok zor" dedi. "Dikkat edilmesi gereken otuz beş kas var." Weimar'da o yöreden mükemmel sanatçılar vardı; aralarında Viyana doğumlu Rudolf Lustig de vardı, daha sonra Ber-

lin'e, Viyana'ya ve Bayreuth'a gitti; bir de Karl Paul vardı, güçlü bir bariton, ama kayıtsız bir aktör. Hermann Abendroth filarmoni orkestrasını yönetiyordu. Çaykovski'nin Beşinci Senfonisi'ni dinledim –o zamanlar en sevdiğim duygusal çamur banyomdu– Apolda'da, hayat dolu bir Norina'yla, Paul'ün Dr. Malatesta'yı oynadığı *Don Pasquale*'yi; Ertfurt'ta Karl Schmitt-Walter'in başrolde oynadığı *Don Giovanni*'yi seyrettim; nefesleri kesen bir operaydı. Rosemarie ile sık sık birbirimize şiirler okurduk; baladlar, aşk şiirleri, metafizik şiirler falan. Morgenstern'in darağacı şarkılarını çok severdik. Genç şairler beni arayıp bulur, fikrimi sorarlardı; nedenini bilmiyorum.

Akademide İtalyanca, armoni, piyano, şarkı söyleme, telaffuz dersleri aldım. Armoni dersi her nedense şarkı gamları ve aralıklarını kapsıyordu. Nota bilmediğim için sesim kısılmış gibi yaptım ve sonunda tümden kurtuldum. Hauschild liedler üzerinde duruyordu, çoğunlukla *pianissimo* ve Schubert.

Maxim Vallentin oyunculuğu denetliyor, çevre tiyatrolarda reform yapmaya çalışıyordu. Biz, yani Vallentin'le akademiden çeşitli öğrenciler, Doğu Alman tiyatrolarının pek çoğundan birine trenle gider, bilet alır ve ne oynuyorsa seyrederdik. Oyundan sonra birimiz –bir öğrenci ya da Vallentin'in kendisi– ayağa kalkıp seyircilerden seyrettikleri oyunu eleştirmelerini isterdi. Pek çoğu, meraktan olsa gerek, kalırdı, zira yeni bir tecrübeydi bu. Kalırlardı, fakat hiçbir şey söylemezlerdi. Bunu zaten beklerdik ve hazırlıklıydık. Başka bir öğrenci kalkıp kasten karmaşık bir laf ederdi. Sonra bir başkası devralır, bu defa daha açık ve doğrudan bir şey söylerdi. Sakınmadan fikirlerin ifade edildiğini duyan, topluluk içinde hiç konuşmamış insanlar usta hatip olurlardı. Hatta bazıları, özellikle Erfurt'ta –bir keresinde kahkahalarla bir *Faust* seyretmiştik– paralarını bile geri istiyordu. Kulturbund zur Erneuerung Deutschlands'a girdim (Almanya Demokratik Reform Kültür Derneği) –üye olduğum tek *Verein* [Dernek]– ve toplantılarına katıldım. Dolu dolu yaşıyor gibiydim. Yine de tatminsizdim. Huyum olduğu üzere, durumun analizini yapmayıp ayrılmaya karar verdim.

Hareketimden iki gün önce modern (yani antifaşist) drama konulu büyük bir tartışmaya gittim. Vallentin vardı; besteci Hanns

Eisler'in kardeşi Gerhard Eisler ve Doğu Alman hükümetinin üst düzey yetkilileri de oradaydılar; oyun yazarları, aktörler, yapımcılar ve akademiden öğrenciler vardı. Yaklaşık bir saat, sıkıcı sloganlarla ağır aksak yorumları dinledikten sonra, kalkıp bir konuşma yaptım. Başarılı bir müzakereci değilimdir, ayrıca çok sayıda dinleyici beni korkutur, fakat sessiz kalamayacak kadar çok heyecanlanmıştım. "Şimdilerde ortalıkta dünya kadar antifaşist oyun var," dedim; "mantar gibi fışkırıyorlar. Ne yazık ki nitelikleri çok kötü. Dahası, onlarla Nazi yeraltı dünyası hakkındaki ilk oyunlar arasında pek bir fark yok. Her ikisinde de Kahramanlarımız, Kötülerimiz ve Kararsız Bireylerimiz var. Her iki durumda da Kötü, Kahramana ihanet ediyor; ardından hırsız-polis kovalamacası başlıyor. İkisinde de Kararsız Birey (genellikle bir erkek) ruhunu arıyor ve sonunda Işığı görüyor, çoğunlukla önceden aydınlanmış bir İyi Kadının yardımıyla. Küçük bir fark var; önemli aryalar birinde Marks'la Lenin'den söz eder, ötekinde Hitler'den. Fakat kavgayı iyi ve kötü arasında, sırf isimler üzerine kurmak absürd değil mi ve bunu anlatmak için de aynı formu, hatta aynı öyküleme türünü kullanmak oldukça yakışıksız değil mi?" Pek çok insan etkilenmişe benziyordu, Vallentin de şaşırdı, ancak tartışmayı sürdürecek zaman kalmamıştı. Ertesi gün Rudolf Lustig'in başrolü oynadığı *Hoffmann'ın Masalları*'nın provalarını izledim. Oyuncuların bir kısmı kostümlü, bir kısmı sokak kıyafetleriyleydi. Olay örgüsünü bilmiyordum, oyunun kendisiyle provadaki yanlışları ayırt edemiyordum; garip bir tecrübeydi ve yıllarca unutmadım. Ertesi sabah Weimar'dan ayrılıp Viyana'ya dönmeye karar verdim.

İlk istasyon Münih'ti. Operaya gittim (Ferdinand Frantz'ın Kaspar'ı oynadığı *Freischütz*; ve Georg Hann'ın çok kaba bir Scarpia çıkardığı *Tosca*), karaborsadan yiyecek aldım, çevreye göz attım ve sınır kasabası Freilassing'e giden hızlı trene bindim. Orada Birleşik Devletler Ordusu'nun sınır polisi tarafından durduruldum. Geçerli sebepleri vardı; kimliğim (Apolda'daki hastaneden aldığım taburcu belgesi) suretti ve şüphe çekecek kadar sahteye benziyordu. Bir fahişe ve eski bir generalle aynı yere kapatıldım. Üç gün sonra bir ABD askeriyle, bozuk İngilizce konuşan bir Bavyeralı tarafından sorguya çekildim; Bavyeralı çelimsiz biriydi, ka-

rışıklığı önemli bir konum kazanmak için kullanmaya hevesliydi. Münih'e geri dönüp toplu seyahatle gelmemi öğütleyerek serbest bıraktılar. Birkaç gün sonra Viyana'daki apartman dairemizin önünde duruyordum: 15. Mahalle, Alliogasse 14. Beni ilk, eve bakan kadın gördü. "Jessasmariaundjosef!" ("İsa, Meryem ve Yusuf!") diye bağırdı. Kendimi koltuk değnekleriyle çekerken (taburcu kâğıdımda "bütünüyle çalışamaz durumda" yazıyordu) gerçekten görülmeye değerdim. Üç kat tırmanıp (asansörümüz yoktu) dairemize yürüdüm ve zili çaldım. Kapıyı babam açtı. Kucaklaştık. Yine yuvamdaydım.

VI. ÜNİVERSİTE VE İLK YOLCULUKLAR

Annemin ölümünden sonra babam yalnız kalmıştı. Bombardımanlardan sağ salim çıkmış, haftalarca ışıksız, sobasız kalmış, belki yeterli yiyeceği olmamıştı. Paradan ve malzemeden tasarruf etmek için çarşaf yerine battaniyelerde uyumuş ve çürümeye yüz tutmuş gömleklerin üst kısımlarını insan içine çıkılamaz hale gelene kadar içinden giymiş. Nazi partisinin eski bir üyesi olarak yetkililere adını vermek zorunda kaldı. İşinden atılıp aylığının kesileceğinden korkuyordu.

Bu sorunların belli belirsiz farkındaydım, ama gerçekten ilgili değildim. Ancak çok sonraları babamın ne kadar çok yalnızlık çekmiş olduğunu fark ettim. Yine de hiç şikâyet etmezdi; bana elinden geldiğince yardım etmeye çalışırdı, parayla, öğütle, manevi des-

tekle. Aynı zamanda evi de idare ediyordu. Haftada bir eline geçirdiği yenilecek ne varsa, annemin eskiden kirlilerimizi ıslattığı alüminyum kaba doldurur, su, tuz ve baharat ekleyerek bir çorba yapardı. Her gün üstünden bir kat alıp ısıtırdık. Tek öğünümüz buydu. Ne odunumuz ne kömürümüz vardı. 1946 ve 1947 kışlarındaki oda sıcaklığı yaklaşık 5 ila 8 dereceydi. Zamanımın büyük kısmını yatakta ders notlarımı okuyup düzelterek geçiriyordum; ya da masaya oturuyor, sıcak su içiyor, battaniyelere bürünüyordum. Yine de olaylardan bugünkü kadar rahatsızlık duymuyordum.

Akademik dosyamda iki özel madde var. İlki 18 Kasım 1946 tarihli, fakülte kurulu (*Ehrenkommission*) tarafından etik konusunda sınava tabi tutulduğumu ve önşartsız olarak kabul edildiğimi yazıyor. O kolaydı. Partiye katılmamıştım ve herhangi bir suç eylemine karışmamıştım. Bununla övünecek değilim; fırsat doğmadı, o kadar. Benden bir *Parteigenosse* [parti üyesi] olmam istense ya da sivilleri öldürmem emredilseydi ne yapardım bilmiyorum. 28 Ocak 1949 tarihli ikinci madde şöyle: "Savaşa katılmış olanların durumunu telafi için iki yarıyıldan muafiyet vardır: Tezler altıncı yarıyılın sonunda teslim edilebilir". Bir de aylığa bağlandım (hâlâ sürüyor). Bu beni şaşırttı. Savaşı biz kaybettik, dedim kendi kendime. Nasıl oluyor da bütün bu ayrıcalıklardan yararlanıyorum? Her neyse, artık bir öğrenciydim. Ötekilerden üç ila beş yaş büyüktüm ve sakattım. Bu meseleymiş gibi görünmüyordu. Bana on sekizindeymişim ve de sapasağlammışım gibi davranıyorlardı.

Kafamdaki ilk plan fizik, matematik ve astronomi okuyup şarkı söylemeye devam etmek şeklindeydi. Onun yerine tarih ve sosyolojiyi seçtim. Herhalde fiziğin gerçek hayatla pek ilgisi olmadığını düşündüm (düşüncelerimi hiç iyi ifade edemesem de). Tarih farklıydı: Neler olup bittiğini anlamamı sağlayacaktı. Sağlamadı. Ortaçağ tarihine giren Pivec istatistiklerle başladı; feodal sistemin yapısı, toprak kölelerinin rolü, özel mülkiyetin büyüklüğü ve böyle şeyler. Heyecanlı olayları bekledim; hiç gelmedi. Lhotsky Habsburg İmparatorluğu'nun evlilik ve rastlantıyla nasıl ufak ufak başlayıp sonraki devasa boyutlarına geldiğini açıkladı. Ünlü Avusturya Tarih Araştırma Enstitüsü (Institut für Österreichische

Geschichtsforschung) kürsü başkanı ve doküman analizi uzmanı Santifaller, on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerindeki Avusturya-Macaristan monarşisinin siyasetini anlattı. Sanat tarihçileri Demus ve Swoboda'yı dinleme şansına sahip oldum. Cimabue, Giotto ve resimsel gerçekçiliğe geçişin Swoboda sayesinde farkına vardım. Bu ilgi otuz yıldan fazla bir süre rafta bekledi; sonra literatürü okudum. Belli başlı yerleri gezdim ve konuyla ilgili konuşmalar yaptım. Bugün Giotto, olayları kararlı üsluplaştırmasıyla, en sevdiğim sanatçılardan biridir. Yani tarihe yaptığım gezi tümden kayıp değildi. Ama o zamanlar beni tatmin etmiyordu ve bilime dönmek için can atıyordum. Dekandan yatay geçiş yapmamı istedim ve ilk fizik dersini izledim.

1947'de Viyana'da üç tanınmış fizikçi vardı: Hans Thirring, Karl Przibram ve Ehrenhaft. Thirring teorik fizik üzerine standart konuları işliyordu; mekanik, termodinamik, optik, ne varsa. Maddi topun rotasyonunun izafi sonuçlarını hesaplamıştı; ünlü Thirring-Lense etkisi. Uzman bir kayakçıydı ve birçok patentte imzası olan bir mucitti. 1938'de "ulusun askeri gönüllülüğü" üzerindeki "yıpratıcı" etkisi, faşizme karşı gelmesi ve Einstein ve Freud'la arkadaşlık etmesi nedeniyle işten atılmıştı. Geri döndüğünde dünya barışının psikolojik ve etik temelleri üzerine bir ders açtı. "Bu önemli," dedi; "fizik değil". Öğrencilerin çoğu farklı düşünüyordu. Thirring'in fizik derslerine doluştular –mükemmel bir hocaydı, fakat barış üzerine ders verdiği Büyük Amfi neredeyse bomboştu. Thirring daha sonra parlamento üyesi olarak Avusturya'nın silahsızlandırılmasıyla ilgili bir plan geliştirdi. Avusturya kara ordusunu ve deniz kuvvetlerini terhis edecekti ve çevre ülkeler de birliklerini Avusturya sınırından, belirlenmiş bir uzaklığa çekeceklerdi; anlaşma, Birleşmiş Milletler ve savaş sonrası büyük güçler tarafından teminat altına alınacaktı. Makul bir plandı, ama politikacılarla vatanseverlerin gözünde delilikti; zira onlar uçağı, silahı ya da askeri olmayan ve misafir büyük başlara askeri patırtı sunmayan bir ülkeye ülke demezlerdi. Thirring ben henüz öğrenciyken yaptığım konuşmalara arada bir gelirdi. Kaliforniya'dan tatile çıktığımda ziyaretine gittim ve onun Amerika'da yaptığı geziler sırasında da yine görüştük. Ona hayrandım, ama onun gerçekten emsalsiz biri olduğunun ancak şimdi farkına varıyorum.

Önemli sorumluluklar aldıysa da mizah anlayışını hiç yitirmedi. Ona göre savaştığı eğilimler insan budalalığının kanıtıydı, yoksa kötülüğün vücut bulmuş halinin değil. O, nadir paradokslardan biriydi; kendini barışa ve insanlığa adamış bir septik. Bugün etrafımızı çevreleyen kaknem suratlı, suç içinde yüzen, diş gıcırdatan, ağzından sloganlar saçan insanseverlik havarilerinden ne kadar da farklı!

Przibram ve Ehrenhaft laboratuvarları yönetiyorlardı. J.J. Thomson'un eski öğrencilerinden (ve ünlü *Briefe zur Wellenmechanik*'in editörü) Karl Przibram tahtaya karınca duası gibi denklemler yazan sessiz, zarif bir adamdı. Çok çabuk telaşlanırdı, özellikle de Ehrenhaft'ın odasından gelen sesler kendi anlattıklarıyla karıştığı zaman. Bu, Ehrenhaft'ın Viyana'ya döndükten sonraki ilk yarıyılıydı. Kendinden önce, hakkındaki garip hikayeleri geldi. Elektron yükü üzerine Millikan'la kavga etmiş ve kaybetmişti (bu savaşın hikâyesini Holton, *Historical Studies in the Physical Sciences*'ın 9. cildinde anlatır). Manyetolizi (suyun güçlü bir manyetik alanda ayrışması) ve mesozkopik boyutların manyetik monopollerini bulmuştu; eylemsizlik yörüngesinin bir doğru değil, sarmal şeklinde olduğunu vs. iddia ediyordu. Teoriyle ilgili görüşleri "Alman fiziği"nin önde gelen yandaşlarından, sık sık onaylayarak sözünü ettiği Leonard ve Stark'ın görüşlerine benziyordu. Pek çok bilim adamı ona şarlatan gözüyle bakıyordu ve biz, fizik ve matematik öğrencileri de onu teşhir etmeye niyetliydik.

Ehrenhaft bizi teşhir etti. Deneylerini yaptı, basit ve oldukça açıktı, "şu teorisyenler" hakkında ileri geri konuştuktan sonra bize bakıp bağırdı, "Dilinizi mi yuttunuz? Aptal mısınız? Söyleyecek bir şeyiniz yok mu?" Alpbach'da yaz okulundaki bir konferanstan sonra Rosenfeld, Pryce ve Walter Thirring'e (Hans Thirring'in oğlu ve aynı zamanda teorik fizikçi) hitaben de hemen hemen aynı kelimeleri kullandı. Küstahlıklarıyla ilgili ağızdan ağıza pek çok anekdot dolaşırdı; üçünden söz edeceğim.

Ehrenhaft Hollanda'daki Phillips'ten pahalı bir teçhizat getirtir. Birkaç hafta sonra Phillips sorar: "Teçhizat elinize ulaştı mı?" "Evet," diye cevaplar Ehrenhaft; "hem de üstün kalite". Bir sonraki mektup biraz daha nettir; ödemenin yapılmasını ister. Ehrenhaft

tınmaz. "Ben, Ehrenhaft, teçhizatın üstün kalite olduğunu onayladım. Bu, sizin faturada gösterdiğiniz miktardan çok daha fazlasına değer; aslında benim sizden para almam gerek." İkinci hikâye: Ehrenhaft enstitüdeki durumdan hoşnut değildir. Randevu almadan Bilim Bakanı'na gider. Sekreter ona engel olmaya çalışır: "Bakan toplantıda," der. "Ne toplantısı?" "Yabancı eğitimciler toplantısı." "Bana uyar," diye cevaplar Ehrenhaft. Sekreterin yanından geçip bakanın karşısına çıkar: "İstediğim şeyi alıyor muyum yoksa bu beylere Avusturya'da işlerin nasıl yürütüldüğünü mü açıklayım?" Ehrenhaft istediğini alır. Üçüncü hikâye doğru, ben de şahidim. Ehrenhaft 1949'da Alpbach'daki yaz okuluna geldi. Deneylerini hazırladı ve yakaladığı herkesi izlemesi için davet etti. Konuşmasından bir gün önce bir de güzel reklam yaptı. Friedrich von Hayek'in yaptığı oldukça karmaşık bir konuşmadan sonra ayağa kalkıp sesinde hayret ve saygıyla şunları söyledi: "Sayın Profesör von Hayek; muhteşem, güzel, çok bilgili bir konuşmaydı, onun için size saygı duyuyorum. Tek kelimesini anlamadım." Bu dağ gibi adam hâlâ gözümün önünde, gözleri faltaşı gibi açılmış, elleri çaresiz bir ifadeyle uzanmış, yüzü tamamen masum. Ertesi gün konuşması dinleyici akınına uğradı.

Ehrenhaft kimseyi ikna etmiş miydi? Teorisyenleri ikna etmediği kesindi (gerçi Paul Dirac manyetik kutupların kuvveti hakkında bilgi istemişti). Baba Thirring bazı sorunlar görmüştü, fakat Ehrenhaft'ın bol keseden ürettiği fenomenler diğerleri için bir *Dreckeffekt*'ten ibaretti; henüz bilinmeyen düzensizliklerin bir sonucu. Maxwell denklemlerine vs. karşı olan kesin inancın oluşturduğu demir bir perde, fiziği Ehrenhaft'tan koruyordu; Galile'nin muhaliflerini korumuş olan demir perdenin tıpatıp aynısı. Perdeyi delebilmek için özel bir seminer düzenleyerek Ehrenhaft'ın fenomenlerini ortodoks teoriyle açıklamaya çalıştık. Başaramadık. İnancımızdan da dönmedik; daha iyi ve daha sofistike bir yaklaşımın bu işi göreceğine inanıyorduk. Aynı zamanda sadık deneyciler olarak kaldık. İçimizden hiç kimse, bilimin olgulara uydurulması gerektiğinden kuşku duymuyordu. Daha sonraları bu tutum –ben de paylaşıyordum– bilimsel araştırmanın –ya da Kuhn'un bu sürece vereceği adla, "normal bilim"in– gündelik işlerinin, bu türden bir bilinç parçalanması olmadan var olama-

yacağını ortaya koydu.

Sonraki yarıyıl Ehrenhaft'ın derslerini steno yazdım; metni onunla tartışıp kopyalarını öğrencilere sattım. Ehrenhaft'ın 1947 civarındaki düşüncelerinin tek kaydı bunlardır.

Radyoastronomi, gözetleme teknikleri ve pertürbasyon teorisi konulu seminerleri izlemek için haftada iki kez gözlemevine gittim. Çok geçmeden astronomların benim ilgi alanımda olan teorik kozmoloji hakkında hiçbir şey bilmediklerini keşfettim. Onları eğitmek üzere Erich Jantsch'la (daha sonra kendi başına bir guru oldu) ben, bir dizi özel konferans verdik (temel kitap olarak Heckmann'ın ansiklopedi makalelerini kullandım). Gözlemevi müdürü ve önde gelen gözlem astronomlarından Kasimir Graff, biz tek bir olgudan söz etmeksizin formül üstüne formül yığarken şaşkınlık içinde başını sallıyordu.

Şehirde Radon'u (tensör analizi), Hlawka'yı (cebir), Hofreiter'i (diferansiyel denklemler), Sexl'i (nükleer fizik) ve Prey'i (küresel astronomi) dinledim. Radon uluslararası bir otoriteydi. Aynı zamanda oldukça da heyecanlıydı. Bir keresinde iki tahtayı doldurduktan sonra 0=0 sonucunu buldu. "Das ist richtig," dedi üzüntülü bir sesle; "aber es hilft uns nicht weiter" ("Bu doğru, ama bizi daha öteye götürmez"). Hlawka derslerini otobüs biletlerinin arkasına yazılmış notlardan anlatırdı; oldukça etkileyici bir çalışma. Derslerini pek çok kadın takip ederdi. Ne biz şaşırırdık ne de hocalar. Daha zayıf ve tembel erkek öğrencilerin bazıları, erkekliklerinin zarar gördüğünü hissetmeksizin kız öğrencilerden yardım isterlerdi. Kadın erkek hepimiz "bilim adamı"ydık ve bu yüzden de tarih, sosyoloji, edebiyat ve benzeri salaklıkların öğrencilerinden büyük farkla üstündük.

Dersten sonra –bazen ders aralarında bile– şehrin kültürel hayatına göz atardım. Siyaset, modern sanat, Tanrının varlığı, modern bilimin teolojik içerimleri konulu tartışmaları izledim. Oyunculuk dersleri aldım, şarkı derslerime yeniden başladım ve konserlere, operalara, tiyatrolara gittim. Tiyatronun o muhteşem büyücüsü Werner Krauss'u Bruckner'in *Elizabeth*'inde, Hochwälder'in *Öffentlicher Ankläger*'inde, Hauptmann'ın *Vor Sonnenuntergang*'mda ve Wallenstein rolünde seyrettim. Krauss'un *Hauptmann von Köpenick*'i beni hayal kırıklığına uğrattı. Oyunculuğu orada

rutin hale gelmiş gibiydi. Curd Jürgens ve O.W.Fischer hâlâ Burgtheater'deydiler. Jürgens etkileyici bir aktördü, fakat Kowalsky rolünde felaketti. Bruckner'in Sekizinci Senfonisi'ni dinlediğimi hatırlıyorum. Konser boyunca ayakta dikilmek zorunda kalmıştım, fakat koltuk değneklerim olmasına rağmen eve yürüdüğüm iki saatin farkına bile varmamıştım.

Pabst döndüğünde filmlerinden birinde küçük bir rol aldım (baş rolde Ernst Deutsch vardı). Modern sanat eserlerini hem editörlere mektupla hem de şahsen, öfkelerini sanat sergilerine püskürten eleştirmenlere çatarak savundum. Her salı sabah saat yedide Saint Peter Kilisesi'nin arkasında düzenlenen teolojik seminere giderek Peder Otto Mauer'i çabalarının boşa olduğuna ikna etmeye çalışıyordum. "Tanrıya inanmak başka şey," diyordum. "Ama varolduğunu ispatlamaya çalışmak başarısızlığa mahkum"; ilahi bir Varlık fikrinin bilimsel bir temeli yoktu işte. Bu arada, benim bütün müdahalelerdeki çizgim buydu: bilim bilginin temelidir; bilim deneyseldir; deneysel olmayan mevzular ya mantıktır ya da saçmalık. Bir grup fen öğrencisiyle felsefe derslerini ve seminerlerini işgal ettik. Gür sesli bir hatip ve Ortaçağ felsefesinin önde gelen âlimlerinden Aloys Dempf bizi etkilemişti. Bir ara Aristo terimlerinin belli başlı Latince tanımlarını ezbere okuyabiliyordum. Roretz iyi sayılırdı, arada Kant'm *Prolegomena*'sını tartıştım. Knoll'un başkanlık ettiği, Hans Weigel'in dinleyiciler arasında olduğu özel bir sosyoloji toplantısında semantiğin Carnap versiyonunu açıkladım ve Kraft'ın seminerinde hayvan davranışının tamamen belirlenimci bir açıklamasını yaptım: Bir kuş neden biraz sonra değil de şimdi uçmaya başlar? Çünkü çevredeki hava, ışık vs. gerekli olan başlangıç şartlarını sağlar. Başka hiçbir mantıklı açıklamanın olmadığından kesinlikle emindim. Bugün bu tutumu hatırlamam metafizik sistemlerin gücünü anlamama yönelik bir içgörü sağlıyor.

Yıllar sonra insanların geçmiş birikimlerini öğrendim ve onların insanlık yönlerini takdir etmeye başladım. Sözgelimi, Monsenyör Mauer önde gelen özgürlükçü teologlardandı; II. Vatikan'da açıkça ortaya çıkan bir tutumun temsilcisiydi ve başarısız da olsa, daha dogmatik eğilimlerin geri dönüşüyle mücadele etti. Modern sanatla ilgileniyor ve onu ayinlere sokmaya çalışıyordu. Gözünde

kötücül bir pırıltı vardı ve ara sıra biraz da şeytana benzerdi. Tam bir karakterdi. Biraz daha az benmerkezci olsaydım ondan çok şey öğrenebilirdim. Keşke şimdi onunla konuşabilseydim, fakat 1973'den beri aramızda yok.

Geride kalan izlenim şuydu: Yirminci yüzyıldaki Viyana meselelerini araştıran bir yazar olan Alan Janik'in bana 1993 Şubatı'nda yazdığı mektupta söylediği gibi, ben "ilginç şeylerin olup bittiği her yerdeydim ve insanları provoke ediyordum". Bazı felsefeciler rahatsız edilmemeyi tercih ediyorlardı. Heintel örneğin, beni resmen kapı dışarı etti. Her neyse, çeşitli örgütler beni tanıyor, bazıları da temasa geçiyordu.

Avusturya Kolej Cemiyeti'yle başladı. Dernek 1945'te Otto Molden, Fritz Molden (o sıra CIA başkanı Allan Dulles'ın kızıyla evliydi) ve öteki Avusturyalı direnişçi üyeler tarafından kurulmuştu. Otto Molden, kitabı *Der Andere Zauberberg*'te (Öteki Sihirli Dağ, Viyana 1981) Tyrol'da Bixlegg yakınlarındaki küçük bir köy olan Alpbach'daki yaz okullarının ilkine götüren fikir ve olayları anlatır. Alpbach kısa sürede entelektüel, sanatsal, ekonomik ve siyasi alışverişlerin yapıldığı bir dünya merkezi haline geldi. Öğlen yemek yemekte olan bir öğrenci kendini Lise Meiter, Bruno Kreisky ya da Paul Dirac'm yanında otururken bulabilirdi; Arthur Koestler, Anneliese Maier ya da Ernst Krenek'le karşılaşabilirdi ya da kız arkadaşını Etienne Decroux'yla flört ederken yakalayabilirdi (benim başıma geldi). Alpbach'a on beş kez gittim, önce öğrenci olarak, sonra konuşmacı olarak, en sonunda da üç defa bir seminerde yönetici olarak.

Üç tür etkinlik vardı: seminerler, tam katılımlı konferanslar, sempozyumlar ve dans, oyun, resital gibi gösteriler. Seminer programı çeşitli salonlarda ya da köy dışındaki çeşitli yerlerde saat dokuzdan on ikiye kadar sürüyordu. Örneğin felsefeciler bir tepeye çıkan yolun ortasındaki büyük bir ağacın altında toplanıyorlardı, bu ağaç çok geçmeden bilgi ağacı adını aldı. Konuşma ve halka açık tartışmaların olduğu tam katılımlı oturumlar öğleden sonra, sanatsal faaliyetler (ardından partiler, danslar vs.) akşamları gerçekleşiyordu. Daha sonra ünlenecek insanlar birden ortaya çıkıyor, birkaç gün kalıp sonra ayrılıyorlardı. Onlardan biri, daha sonra Kammersänger Kmentt adını alacak olan Waldemar Kmentt'ti.

Helmut Qualtinger akşam yemeğinden sonra bir araya geldiğimiz masaların arasında dolaşırdı. Birisi masasına davet edip şarap ısmarlardı ve çok geçmeden Qualtinger gürültülü bir oyun sergilerdi. Gerçekten büyük bir aktör oldu. Ara sıra bir kabare düzenlerdik. Alpbach ayının altında pek çok şey filizlendi ve kurudu.

1948'de Avusturya Kolej Cemiyeti'nin sekreteri ve yakın dostum Maria Blach (daha sonra Maria von Pronay oldu), önemli tartışmaların notlarını tutmamı istedi; buna karşılık cemiyet oda ve ulaşım masraflarını karşılayacaktı. Stenom iyi olduğu için kabul ettim. Hayatımın en belirleyici adımı oldu bu. Maria'nın teklifini kabul etmeseydim, şimdiki aylığımla, müphem gibi görünen şöhretimle ve benim karım olmayı seçen güzel ve iyi kalpli kadınla bugün bulunduğum yerde olmazdım.

İlk ziyaretim 1948 Ağustosu'nda oldu. İşlemlerin başlamasını bekleyemiyordum. Bando takımını ve siyasi giriş konuşmasını sabırsızlıkla dinledim. Ardından küçük bir PR geldi: yirmi profesör, seminerlerinde neler yapacaklarını açıkladı. Felsefe seminerini yürüten Karl Popper'i merak ediyordum. *Logik der Forschung*'una (Araştırma Mantığı) göz atmış ve kafamda zihinsel bir resim oluşturmuştum: Uzun boylu, zayıf, ciddi ve konuşmasında ağır ve ihtiyatlı biri olacaktı. Tam tersi çıktı. Katılımcıların önünde bir aşağı bir yukarı gidip gelerek şunları söyledi: "Eğer filozof deyince Almanya'daki felsefe kürsülerinden birini işgal eden beylerden birini anlıyorsanız, o zaman ben kesinlikle bir filozof değilim." Alman profesörler –pek çoktu– hoşlanmadılar. Ancak biz öğrenciler konuşmasını oldukça iç açıcı bulduk.

İlk tam katılımlı oturumda az kalsın sandalyeden düşüyordum; öyle çok saçmalık, öyle çok hata vardı ki! Bu okumuş yazmış beyler bir şey bilmiyorlar mıydı? Onları düzeltmek amacıyla tartışmak için notlar aldım, sonunda konuşmalar bitti. Elimi kaldırdım. Başkan bir Seçkin Şahsiyete söz verdi ve Seçkin Şahsiyet konuştu. Başka bir Seçkin Şahsiyete söz verdi, o Seçkin Şahsiyet de hiçbir şey söylemeden uzun uzun konuştu. Sonunda sıra bana geldi. Kalkıp salonun ön kısmına doğru topallaya topallaya yürümeye başladım; yorumların orada yapılması gerekiyordu. Vardığımda her şeyi unutmuştum. Önemi yoktu, heyecan ve misyon duygusu devam etmemi sağladı. Ernesto Grassi ve Thure von Üxküll ko-

nuşmalarında hakikat konusunda içi boş kasideler düzmüşlerdi. Onlara günlerini gösterdim. On dakika konuşmuş olmalıyım. Tartışma bitip de dışarı, güneşe çıktığım zaman birden Popper'i yanımda buldum: "Biraz yürüyelim," dedi. Kalabalıktan ayrılıp köyden koruluğa giden pek çok yoldan biri boyunca gezindik. Popper konuştu; müzik, Beethoven'in tehlikeleri, Wagner faciası hakkında; Reichenbach'ın "fenomenlerarası" teriminden (kuantum mekaniği üzerine yazdığı kitaptan) söz etmemi eleştirdi ve birbirimize sen diye hitap etmemizi önerdi. Akşam beni Bertalanffy, Karl Rahner, von Hayek ve diğer büyük başların bulunduğu seçkin bir toplantıya götürdü: Ben, sadece bir öğrenci, hem de işin başında, onların yüce tartışmalarına katılmaya değer bulunmuştum! Ağzımı açmadım. İki yüz kişinin huzurunda konuşmak başka şeydi; bir tiyatro sahnesinde oynamak gibi, göz korkutucuydu, evet, ama idare edilebilirdi; kişisel sözlere karşılık vermek ya da dikkatle dinleyen belli bir yüze hitap etmek ise bambaşka bir şeydi. Ayrıca kalabalık olmadan, idare etmemi sağlayacak yeterli adrenalin salgılanmıyordu.

Sonra komünistler temasa geçti. O sıralar Hans Grümm –hâlâ komünist– benim katıldığım hemen her toplantıda boy gösteriyordu. Yetenek avcısı gibi çalışıyordu: Gelecek vaat eden bireyler, davanın gücünü görüp partiye katılırlar umuduyla, önde gelen komünist entelektüellerle tanıştırılıyorlardı. Hans'la birçok ortak yanımız vardı. Dine karşı çıkıyor, bilimi savunuyorduk. Fakat ben duyulara ve mantığa (ya da mantık diye bildiğim şeye) dayanırken o, temel silahı olan diyalektikle gerçekliği savunuyordu. Benden büyüktü ve usta bir müzakereciydi. Ben etkilenmiyordum. Gerçekçilik argümanlarını daha önce de duymuştum; bana göre hepsi döngüseldi: İçinde gerçekçi çekirdek taşıyan bir varsayımda bulunuyordunuz, sonra da bu çekirdeği ortaya çıkararak gerçekçiliği ispatlıyordunuz. Walter Hollitscher'in beni bu döngünün kısır değil, pratik olduğuna ve bunun da bir dezavantaj değil, fayda olduğuna ikna etmesi iki yılını aldı. Walter bilimsel araştırmaların gerçekçiliğe göre yürütüldüğüne işaret ederek başladı. Buna karşılık ben de bilim adamlarının ne yazık ki metafizik kabuklarını hâlâ atamadıklarını söyledim. "Metafizik ya da değil," dedi Walter, "bilim adamları, pozitivistler de dahil, her-

kesin kabul ettiği sonuçlara ulaşıyorlar, oysa antiseptik bir dil ve katı bir mantık benimsemiş olsalardı asla bir yere varamazlardı." Bu, bir süre sesimi kesti; ama bir kuşku tortusu kaldı.

Walter fizikten siyasete geçti, yani Marks ve Lenin'e. Bu noktada ben inatçı katır gibi direndim. O zamanki karım Jacqueline'le Avusturya'daki ilk seçimlerden birinde komünistlere oy vermiştik, ama hepsi o kadar. Niye direndiğimi bilmiyorum. Hiçbir siyasi inanışım yoktu, ayrıca tarih ve ekonomi bilgim muhalefetimi destekleyemeyecek kadar azdı. Bunda gençlik elitizmi ("Marks filozof değil, bir propagandacıdır") ve grup düşünüşüne karşı duyduğum içgüdüsel diyebileceğim bir nefret rol oynamış olabilir (daha sonra Popper Kilisesi'yle karşı karşıya geldiğimde kesinlikle öyle oldu).

Walter aracılığıyla Burgtheater'in müdürü Berthold Viertel'i; Schumann'ı ve onun bazı marşlarını okurken bana eşlik eden Hanns Eisler'i; ve Berthold Brecht'i tanıdım. Brecht'le Helene Weigel'in başrolü oynadığı *Die Mutter*'in [Ana] bir provasında tanıştık. Garip bir olaydı. Brecht güçlükle seçilebilen bir çaydanlığın renginden şikâyet ederken aktörler etrafında ayakta duruyorlardı. Walter'in dediğine göre Brecht beni asistan olarak almaya hazırmış (Berlin'de). Hayır deyip Viyana'da kaldım. Bir zamanlar, bunun hayatımın en büyük hatası olduğunu düşünüyordum (ve bunu yazıya da döktüm). Bugün o kadar emin değilim. Tiyatro hakkında, hem de böyle olağanüstü bir adamdan daha çok şey öğrenmek isterdim. Aynı zamanda, bilimsel makaleler dışındaki iletişim biçimlerinde de eğitim almayı isterdim. Ancak kanım o ki, Brecht'i çevreleyen o kısmen korkutucu, kısmen azimli ve kesinlikle de ısrarcı ve iç içe geçmiş grubun ortak baskısından nefret ederdim.

Walter'le ilk tanıştığımda onu, birçok kişi gibi kuşkulu fikirler kaynağı olarak görmüştüm. Walter'in karısı Violetta benim bir müzakere makinesinden insan kılığına girme değişimimi zevkle izledi. Daha sonra Kaliforniya'da yaşarken Viyana'ya her gidişimde Walter'i ziyaret ettim. Onun günlük siyaseti hakkında pek bir şey bilmiyordum. Parti çizgisinde hareket ediyor gibiydi; fakat psikanaliz ve enformasyon teorisi gibi "idealist" konuları açıklayıp savunduğu için başı dertteydi. Bağlanmış liberallere göre Walter haddini aşıyordu: Totalitarizmin kölesi olmuş bir entelektüel. Bana göre o ve Violetta harika, yumuşak insan dostlardı. Önce Vi-

oletta'nın, bir hafta sonra da Walter'in ölümünü duyduğumda harap olmuştum. Walter'in bana yazdığı son mektup ölümünden yaklaşık altı ay kadar önce, benim dördüncü evliliğimi ve çocuk sahibi olma niyetimizi duyurduğum mektubuma cevaben yazmış olduğuydu. "Aktif siyasetin içinde bulunacağımızı ve çocuklarımızın olabileceğini sanmıyordum," diyordu; "Ama şimdi yanıldığımızdan eminim ve buna pişmanız".

Avusturya Kolej Cemiyeti akademik yıl boyunca konferanslar, sempozyumlar ve tartışma grupları düzenledi. Biz, yani seminerleri bölen fen öğrencileri ve bize katılmış olan felsefe öğrencileri, kendi grubumuzu kurmak istiyorduk. Ben sözde öğrenci lideri, Viktor Kraft da akademi sözcüsüydü.

Kraft, Viyana Çevresi'nden geliyordu. O da Thirring gibi Avusturya Almanya'nın bir parçası olunca emekli oldu. Sönük bir konuşmacıydı, ancak zeki ve ihtiyatlı bir düşünürdü. Daha sonra Popper'le birlikte anılan bazı fikirleri önceden görmüştü. Onun *Allgemeine Erkenntnislehre*'siyle ilgili *British Journal for the Philosophy of Science*'a bir tanıtım yazısı yazarken bu konuya açıkça işaret ettim. Popper, *Logik der Forschung*'un orijinal versiyonunda gerekli teşekkürler olmasına rağmen bundan hoşlanmadı. Ancak Kraft "özenli analiz"im için bana teşekkür etti. (Mektubu hâlâ duruyor.) Çoğumuzu seminerlerinden tanıyan Kraft, artık daha sürekli bir çalışma için dileğini ifade ediyordu. Eski Viyana Çevresi'nin öğrenci versiyonu olan Kraft Çevresi'nin temeli böyle atıldı. Avusturya Kolej Cemiyeti'nin merkez binası Kolingasse'de bir oda ayırıp ayda iki kez toplanıyorduk. Özel bilimsel teorileri tartışıyorduk; örneğin Lorentz dönüşümlerinin Einstein dışı yorumları hakkında beş toplantı yaptık. Ana konumuz bir dış dünyanın varlığı sorunuydu.

Bugün baktığımda iki hata yaptığımızı görüyorum. Bir kurumu tartışmanın o kurumun yazılı ürünlerini tartışma anlamına geldiğini varsaymıştık. Özellikle de bilimin bir cümleler sistemi olduğunu varsaymıştık. Bugün biraz gülünç bir fikirmiş gibi geliyor, bunu için de Viyana Çevresi suçlanıyor. Fakat yazıya verilen ağırlık çok daha eskilere dayanır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hep kitaplar üzerine kurulmuştur. Ve buna göre doğa da özel ve ol-

dukça zor bir dil gibi ele alınır. Biz aynı zamanda, en azından başlangıçta, önemli kavramsal revizyonlar içeren karmaşık bir meselenin zekice kurulmuş tek bir argümanla çözüme kavuşabileceğini varsaymıştık. Bu fikir eski etkisinden yoksun olsa da hâlâ ortalıkta dolaşıyor. *Erkenntnis*'in ilk ciltlerini okuyup onlar üzerine bir dizi konuşma yaptım. Ayrıca argümanları ve onlara katkılarımı özetleyen notlar aldım.

Kendi başımıza yaptığımız birkaç münakaşadan sonra konuk davet etmeye başladık. Hollitscher diyalektik materyalizmi savundu, Juhos matematiksel cümlelerin yorumu hakkında konuştu, Elizabeth Anscombe pek başarılı olmadıysa da Wittgenstein'ı açıklamaya çalıştı. Bunun çocuk psikolojisinin özellikle sönük bir türü olduğunu düşündük. Tepkimizi duyan Elizabeth, o sırada Viyana'da bulunan Ludwig Wittgenstein'la benim temasa geçmemi önerdi. Wittgenstein ailesinin konutuna gittim (Kundmanngasse'deki eve değil). Giriş holü geniş ve karanlıktı, her yer çepeçevre nişlerdeki kara heykellerle doluydu. "Ne istiyorsun?" dedi görünmeyen bir ses. Herr Wittgenstein'ı görmeye ve onu çevremize davet etmeye geldiğimi açıkladım. Uzun süren bir sessizlik oldu. Sonra ses –lobinin ta yukarısındaki, neredeyse gözle görülmeyen küçük bir pencereden konuşan evin kâhyası– geri döndü: "Her Wittgenstein sizi duydu, ancak size yardım edemez".

Wittgenstein'ın tuhaflıklarına aşina gibi görünen Elizabeth bir mektup yazmamı önerdi; "ama fazla boyun eğen bir şey olmasın". Yazdığım kabaca şöyleydi: "Biz bir grup öğrenciyiz, temel cümleleri tartışıyoruz ve tıkandık; sizin kasabada olduğunuzu duyduk; belki bize yardım edebilirsiniz". Anlaşılan Wittgenstein yazdıklarımı beğenmiş. Yine Elizabeth'in anlattığına göre, "Oldukça hoş bir mektup aldım," demiş, "oldukça"yı vurgulayarak ve gelmeyi düşündüğünü söylemiş. Şimdi de fen öğrencileri yan çiziyordu. "Kim bu herif?" diye sordular, "hem niye onu dinlememiz gerekiyor ki? Anscombe yeterince kötüydü!" Onları sakinleştirdim ve bir oda ayarladım. Toplantı günü üşütmüştüm. Tıbbi meselelerde oldukça cahil olduğumdan tonlarca sülfamit yutup hevesle beklemeye başladım. Vakit geldi çattı. Kraft geldi, felsefeciler geldi; fakat Wittgenstein ortalıkta yoktu. Daha sonra Elizabeth, Wittgenstein'ın bu olayı kafasında müzakere ederken ne

kadar zorlandığını anlattı. Vaktinde gelerek oturup sadece dinlesin mi? Biraz geç gelip bir cakayla mı girsin? Çok geç gelip içeri geçerek hiçbir şey olmamış gibi otursun mu? Çok geç gelip bir espri mi yapsın? Her neyse, ben o ana kadar yapmış olduklarımızın bir özetiyle başlayıp bazı önerilerde bulundum. Wittgenstein bir saatten fazla gecikti. "Yüzü kurumuş bir elmaya benziyor," diye düşündüm ve konuşmamı sürdürdüm. Wittgenstein oturdu, birkaç dakika dinledi, sonra araya girdi: "Halt, so geht das nicht!" ("Dur, o iş öyle değil!"). Bir mikroskoptan bakınca ne görüldüğünü etraflıca anlattı; önemli olan meseleler bunlar, der gibiydi, "temel cümleler"in "teoriler"le olan ilişkisi hakkında soyut değerlendirmeler değil. *Mikroskopp* kelimesini telaffuz ediş biçimini tam hatırlıyorum. Konuşmasını kesenler, küstahca soru soranlar oldu. Wittgenstein rahatsız olmadı. Belli ki bizim saygısız tutumumuzu başka her yerde karşılaştığı yaltaklanmalara tercih ediyordu.

Ertesi gün sarılıktan yatağa düştüm, sülfamit canıma okumuştu. Fakat duyduğuma göre Wittgenstein eğlenmişti.

1949, '50, '51 ve '52'de ilk dış gezilerime başladım –Danimar-ka'ya (üç kez, galiba, Kopenhag yakınlarında Askov'daki bir yaz okulu da buna dahil), İsveç'e (Lund, Stockholm ve Uppsala) ve Norveç'e (Ustaoset'teki bir yaz okulu). Gezi masraflarını Avusturya Kolej Cemiyeti karşıladı. O yıllarda yolculuk etmek eğlenceli bir iş değildi. İşgal kuvvetlerinin kontrol noktaları vardı, ayrıca Alman ve Danimarka sınırlarında da kontroller oluyordu; trenler yavaş, soğuk ve kötü donanımlıydı. Beni rahatsız etmiyordu; savaş sırasındaki ulaşım bundan çok çok daha kötüydü.

Danimarka'da Louis Hjelmslev'le uzun bir konuşmam oldu, *Omkring Sprogteoriens Grundloeggelse* (Dilbilim Teorisinin Temelleri Üzerine) kitabını henüz okumuştum. Edgar Rubin'in bulduğu fenomenolojik yaklaşımı sürdüren ve Rubin'in bazı deneylerine de katılmış olan Tranekjaer-Rasmussen'le tanıştım. Mantık tarihi üzerine dev bir incelemeyle biyoloji üzerine küçük bir kitabın yazarı olan Jørgen Jørgensen beni büyük bir nezaketle karşılayıp Danimarka'daki teoloji tarihinden anekdotlar anlattı. İsveç'te Jacqueline'le önce Stockholm'deki bir otelde, sonra da Uppsala'daki öğrenci lojmanlarında kaldık. Temel cümlelerden fel-

sefi çağrışıma kadar bir dizi konuşma yaptım, dinleyenler arasında Mark-Wogau (onu eleştirdim), Halldén ve Hedenius vardı. Stockholm'e dönünce Wedberg'in Berkeley konulu seminerine ve Oskar Klein'ın görecilik kuramı konulu konferansına gittim. Klein'ı anladım, fakat İsveççem seminerdeki tartışmaları takip edecek kadar iyi değildi.

Askov'da Niels Bohr'la da tanıştım. Bir halk konferansı için gelmişti, ayrıca bir de seminer yönetti, ikisi de Danca. Gazeteler ve felsefi makaleler okuyarak hazırlanmıştım ve konferanstaki her kelimeyi anladım. Büyük bir başarıydı bu. Söylentiye göre Bohr hiçbir dilde anlaşılamazdı. Konuşmasının sonunda ayrıldı ve tartışma onsuz devam etti. Bazı konuşmacılar onun nitel argümanlarına saldırdı; pek çok açık var gibiydi. Bohrcular argümanlara açıklık getirmediler; von Neumann'ın sözde bir ispatından söz ettiler, bu da meseleyi halletti. O zaman o ispattan söz edenler, birkaç muhtemel istisna dışında onu açıklayabilirler miydi, şimdi çok kuşkuluyum. Muhaliflerin de bunun detayları hakkında hiçbir fikirlerinin olmadığından eminim. Yine de, sırf "von Neumann" adıyla "ispat" kelimesi bir sihir gibi itiraz edenleri susturmaya yetti. Bunu çok garipsedim, ancak Bohr'un kendisinin asla böyle hilelere başvurmadığını hatırlayınca rahatladım.

Seminerde yine kendimi kaybettim. Bohr oturdu, piposunu yakıp konuşmaya başladı. İçine çekmeyi unutuyor, pipoyu tekrar yakıyordu ve tam önünde kibrit çöplerinden bir dağ oluşana kadar bu sürüp gitti. İkinin kare kökünün bir tamsayı ya da kesirli bir sayı olamayacağının keşfi hakkında konuştu. Onun için önemli bir olaya benziyordu ve dönüp dolaşıp o konuya geldi. Ona göre bu olay, tamsayılar ve kesirli sayıların bazı özelliklerini koruyan ve bazılarını değiştiren bir sayı kavramının genişlemesine yol açmıştı. Bohr'un bahsettiği Hankel böyle bir genişlemenin ardındaki fikre değişmez hesap kuralları ilkesi adını vermişti. "Klasik mekanikten kuantum mekaniğine geçiş", dedi Bohr, "tam da bu ilkeyle uyumlu olarak gerçekleşmiştir". O kadarını anladım. Geri kalan kısmı beni aşıyordu.

Seminer bitince Bohr'a gidip detayları sordum. "Anlamadın mı?" diye haykırdı Bohr. "Çok kötü. Daha önce kendimi hiç bu kadar açık ifade etmemiştim." Aage Petersen bu cümleyle ilgili

olarak beni uyarmıştı. "Bohr bunu hep söyler, ama sonra eski açıklamalarını tekrarlar. Bohr eski açıklamalarını tekrarladı tekrarlamasına ancak taze bir güçle, zira David Bohm'un taraf değiştirdiğini henüz duymuştu. "Bunu anlayabiliyor musun?" diye sordu, yüzünde şaşkın bir ifade vardı. Ne yazık ki çok geçmeden apar topar başka bir toplantıya götürüldü. Yıllar sonra rüyamda Bohr'la yine karşılaştım, beni tanıyor ve önemli meseleler hakkında akıl danışıyor; üzerimde bayağı bir iz bırakmış olmalı. Öte yandan Stalin'e de danışmanlık yaptığımı gördüm rüyamda, ancak *onunla* hiç karşılaşmamıştım.

VII. SEKS, ŞARKI VE ELEKTRODİNAMİK

Bu yıllar benim evlenip, boşanıp çeşitli aşk maceralarına girdiğim yıllardı. İlk karım Edeltrud'la ya da kendi tercih ettiği ismi Jacqueline'le 1948'de Alpbach'da tanıştım. Avusturya'nın Slovak bölümündendi, etnoloji okuyor ve yarım düzine dil biliyordu. Steno notlarını dikte ettiğim sekreterlerden biriydi. Pratik sebeplerden evlendik: 1940'larda sadece evli çiftler birlikte yolculuk edebiliyor ya da tek oda tutabiliyorlardı. Edeltrud'u seviyordum, ancak işlere güzellik ve bir parça şeytanlık ekleyen birçok iyi giyimli ve zarifçe boyanmış hanım aklımı çeliyordu. Bazıları benden büyülenmişe benziyordu; aldırışsız tavrımdan, zekâyla karıştırdıkları çenemin düşüklüğünden ve garip özelliklerimden. Alpbach, sözde entelektüel karşılaşmalar açısından çok zengindi. Şurada Avusturyalı

bir kontesle Kerényi'ye rastlardınız, gizemli ve çok uzaklarda görünürdü ("bütün işleri ben yapıyorum, o etrafta dolaşıyor," diye karısı bana dert yanardı); az ötede Gemmell hayran bir Amerikalı öğrenciyle arkadaşlık ediyordu; Popper çekici bir kadın hekimle köydeki kilisenin etrafında dolaşıyordu; saat sekizde dolaşıyordu, dokuzda dolaşıyordu, onda dolaşıyordu. "Ne yapacağım?" diye bana sormuştu karısı gelmesine yakın. Alpbach'dan sonra, yeni tanışlarımı ziyaret ettim. Çay içtik, akşam yemeği yedik; sinemaya, tiyatroya, konfeksiyon mağazalarına (kadınlardan bazıları beni biraz daha şık yapmak istiyordu) ve daha sıradan yerlere gittik. Ayrıca eve daha yakın yerlerde keşiflerde bulundum.

Inge oturduğum evin bodrum katındaki mandıranın sahibiydi. Yoğurt ve yiyecek başka birkaç şey almak için daha önce oraya inmiştim. Inge devraldığında orada oyalanmaya başladım; çok hoş sohbetti. Çok geçmeden birlikte barlara, operaya, uzun gezilere çıkmaya başladık. Inge'nin bir *scooter*'ı vardı; ben arkasına biner, aklıma gelen bütün azizlere dua okurdum ve sürüp giderdik. Sonra kocası bizi takip etmeye başladı. Biz parkta gezerken çalılıkların ardından fırlıyor, bir bankta kucaklaşırken birden ortaya çıkıyor ve kasaba dışına çıktığımızda peşimizden geliyordu. "Gott im Himmel!" diye bağırırdı Inge onun arabasını görünce ve gaza basardı. Bir keresinde Inge beni neredeyse düşürüyordu. Sonunda beyefendi bir "erkek erkeğe" konuşma önerdi. Bir kafede buluştuk. Inge ortada, kocası sağında ben solunda oraya oturduk. Konuşmanın detaylarını hatırlamıyorum, ancak kabaca şöyle bir konuşma geçti. Adam: "Senin olsun; ben çekiliyorum." Ben: "Yok, yok, sen onun kocasısın; ben çekiliyorum." Ondan sonra hep birlikte eve gittik. Bir saat sonra Inge telefon etti (yani alt kattaki komşulardan birini, Frau Tiefenbacher'i aradı, o da evli bir kadındı, pederle çıkıyordu), hiçbir şey olmamış gibi konuştu ve "Ee, bu gece nerede yiyoruz?" diye sordu. Boşanıp yeniden evlendiğini duydum şimdi. Acaba otuz beş yılı aşkın bir süreden sonra şimdi onu yolda görsem tanıyabilir miyim? Hiç emin değilim.

Bir gün posta kutumda bir not buldum –"Adım Sheila Porter. Beni Elizabeth Anscombe gönderdi"–, bir de telefon numarası. Aradım. "Sizi rahatsız etmek istemiyorum. Ziyaretinize gelmem ne zaman uygun olur?" Benim cevabım (Sheila'ya göre): "Beni her zaman rahatsız edersiniz, o yüzden ne zaman geleceğinizin ger-

çekten hiç önemi yok." Sheila geldikten kısa bir süre sonra bir tartışmaya girdik. Sheila'ya göre insanlar ancak benzer ilgi alanları olursa birlikte yaşayabilirlerdi. Bana göre ilgi alanlarının benzerliği ölümcüldü; insanı sıkıntıya ve ayrılığa götürürdü. Sheila Güney Afrikalıydı; felsefe okumuştu ve bir iş arıyordu. Belki ağabeyi aracılığıyla (müzik eleştirmeni Andrew Porter) Covent Garden Opera House'a baş kadın PR olmuş, ondan sonra da Sol Hurok'un asistanlığını yapmıştı. Hurok öldüğünde Şehir Operası'na geçti, fakat Beverly Sills'le geçinemedi. Birkaç yıl Londra'daki evinde kalmama izin verdi; buna karşılık o da bir yıl benim Viyana'daki dairemde kaldı. Orayı bir de boyadı; beni dehşete düşürdü. Geçenlerde New York'ta benim nerelerde olduğumu soran bir mektubunu aldım.

Romantik aşk maceralarımdan, sohbetlerden, gezilerden söz ettim; ama seksten söz etmedim. Ağzımın sıkılığından değil. Çoğu kez ortam olmadı. Flört edip iyi vakit geçiriyorduk.

Ama seks hiç uzakta değildi. Sahnenin ortasına doğru hareket etmeye başlayınca da ben genellikle kaçamak davrandım. Ne de olsa iktidarsızdım ve kadınların bu kusura nasıl tepki vereceklerinden de pek emin değildim. En az iki kez, tam nazik bir anda kapıya gidip gözden kaybolarak şaşkınlık, hatta öfke yarattım. Kazara ya da arzularımın ağır basması sonucu kendimi yatakta bulduğum zamanlarda da standart prosedürden farklı şekillerde (standart bir prosedürün olduğu varsayımıyla) tatmin edebilmek için, gördüğüm her harekete, duyduğum her sese dikkat kesiliyordum. Başarıyor gibiydim, en azından bazı durumlarda. Bununla da bitmiyor; bazı kadınlar daha önce hiç böyle bir orgazm yaşamadıklarını söylüyorlardı. Asıl mesele şuydu: Bir ilişkideki ilk aşamaları seviyor olmama ve imaları takip etmek ve açık istekleri yerine getirmekten büyük mutluluk duymama rağmen, kendim hiç orgazm olmuyordum. Partnerlerimin neşeli kasılmasını görünce kendimi çoğu zaman oldukça absürd hissediyordum. Jackqueline'in benden on iki yaş büyük bir arkadaşı, Yugoslav Olimpiyat takımının eski bir elemanı, heybetli bir kadın, sorunu çözmeye çalıştı, ama başarılı olamadı. Yine de iki yıl birlikte kaldık; şimdi de başka bir güçlük çıktı ortaya: Ne kadar âşık olursam, bunun ima ettiği kölelikten o kadar nefret ediyordum. Yine ka-

çamak davrandım, bu defa farklı bir türde, ama işe yaramadı. Ulaştığımı sandığım özgürlük, hemen hemen geride bırakmak istediğim saplantı kadar boğucuydu. Bu bağlılık, soyutlanma ve yeniden bağlılık döngüsünün daha dengeli bir hal alması yıllar sürdü.

Weimar'dan dönüşümden yaklaşık bir yıl sonra eski şan hocam Vogel'i ziyaret ettim. Şimdi bir çatı katında yaşıyordu ve harcamalarına dikkat etmesi gerekiyordu. Ona şan şöhret getirecek öğrencilere ihtiyacı vardı; böyle de söyledi. Beni tanınmış lied şarkıcısı ve hocası Anton Tausche'ye gönderdi. Bas olduğumu düşünerek "Auch ich war ein Jüngling"le başladım; sesim tek ona iyi gidiyordu. "Sen bas değil tenorsun," dedi Tausche ve ses perdemi değiştirdi. Yine gamlar, Vaccai, Concone; ondan sonra bildik İtalyan şarkıları ve aryalar: "Tre giorni son che Nina," "Caro mio ben," "Ombra mai fu." Sesim çiçek gibi açılıyordu. Dünya sesiydi düpedüz. Tausche bastırıyordu: Verdi, Puccini, Bizet. Bana konser salonundaki bir resitalde yer verdi. Katkılarım: "Comfort ye" (gösteriş içindi, süsleme kısımlarında hiç nefes almadım) ve "Già nella notte densa" (Almanca); biçimsiz vücutlu, ama vokal olarak mükemmel bir sopranoyla birlikte. Eleştirmenler beni, liedin yanı sıra kahramanlık ve lirik kısımlar da okumuş olan Leo Slezak'la kıyasladılar. Ben daha iyi olduğumu düşünüyordum.

Sadece entelektüel hazlardan haberdar olan okurlar güzellik kadar güce de sahip olan iyi terbiye edilmiş bir sesin kullanılmasından alınan zevki pek hayal edemezler. Pek çok opera sanatçısı seslerine hâkim olmayı başarmıştır; uzun ve zor parçaları nefes almadan okuyabilirler; seslerini her genişlikte yükseltip alçaltabilirler; kısacası enstrümanlarının efendisidirler. Ne var ki enstrümanları güçten ya da güzellikten yoksundur. Öte yandan bir şarkıyı ya da aryayı böğürerek okuyan ve kısa sürede soluksuz kalan şanatçılar da vardır. En iyi zamanımdayken sesimle hemen her şeyi yapabiliyordum. Sesimi salabiliyor, dizginleyebiliyor, en yumuşak *pianissimo*yu çıkarabiliyor ve bir sınıra ulaştığımı hissetmeksizin sesimin volümünü arttırabiliyordum. Şarkı söylemek bana büyük bir güç duygusu veriyordu. Ayrıca sesim iyi yayılıyordu; alçakken de yüksekken de büyük bir konser salonunun her yerinden duyulabiliyordu. Güzeldi de, en azından ona iyi baktığım sıralarda. Benim için hiçbir entelektüel başarı böylesi bir ens-

trümanı kullanma hazzını veremez.

Repertuvarımı genişletmek için bazen haftada beş kez operaya gidiyordum (Wien'deki tiyatroya; büyük salon bir bombayla yıkılmıştı). 25 sente ayakta izleme biletlerinden alır, ilk kattaki banklara gider, ayakta izleyen müdavimler arasında "benim" olan yere otururdum. Kunz'un, Schöffer'in, Siepi'nin, London'm, Weber'in, Alsen'in, Dermota'nın, Patzak'm, Seefried'in, della Casa'nın, Boehm, Krips ya da Moralt'ın şefliğinde daha sonraları "II. Dünya Savaşı sonrası Mozart tarzı" diye bilinen tarzı yarattıkları zamandı. George London henüz gelmişti. Yalanla bir işe girmiş ve bildiğini söylediği, ama aslında bilmediği bir şarkıyı bir gün içinde okumak zorunda kalmıştı: Amonasro. Geceyi çalışarak geçirdi ve muhteşem bir performans sergiledi. Biz ayakta izleyenler, dinleyiciler arasındaki yalnız gerçek uzmanlar (biz öyle sanıyorduk), sesine hayran kaldık, oyunculuğuyla sarsıldık. Birkaç ay sonra repertuvarıma Lindorf'u, Dappertutto'yu, Coppelius'u ve Dr.Miracle'ı (Fransızca okuyarak hepsini daha da gizemli hale getirdi), Boris'i (Rusça, oyunculuğunun yetersiz kaldığı tek kısım) ve Don Giovanni'yi de ekledi. Onu "Fin ch'an dal vino"yu neredeyse kıpırdamadan okurken yavaşça –çok yavaşça– beyaz eldiven giyerken seyretmek oldukça etkileyiciydi. London kısa sürede dünyaca bilinen bir yıldız oldu: Bayreuth, Bolşoy Tiyatrosu, The Met. Sesi gitgide netliğini kaybedip zorla çıkıyormuş gibi gelmeye başladı. Bu değişikliği Bayreuth'ta Hollandalıyı okurken fark ettim; 1955 ya da 1956 yılları olmalı. Sonra onu the Met'ten yapılan bir yayında Scarpia rolünde dinledim. Acıklıydı. London erken emekli olup idari işlere geçti. Los Angeles'daki bir opera merkezine genç sanatçılar bulmak için tüm dünyayı dolaştı. Felç geçirdi, yıllarca hareketsiz kaldı ve sonunda öldü. Onca ümit vaat eden bir hayatın neden böyle hazin bir sonla noktalanması gerektiğini anlayamıyorum.

Ljuba Welitsch Aïda'yı, Donna Anna'yı, Tosca'yı, Tatjana'yı, Salome'yi okudu. Her sesin kendine özgü bir karakteri ve kişiliği olduğunu söylemek saçmadır. Fakat Welitsch'in gerçekten apayrı bir yeri vardı. Parlak, gümüşi, koca bir orkestranın üzerinde gayret göstermeden yükselen sesi insanlaşmış bir enstrüman gibiydi. Çok ses kaydı yapmadı. *Aïda*'dan, *Tosca*'dan, *Don Giovanni*'den (kötü

bir İtalyancayla, inanılmaz bir süratle okunmuş), *Eugen Onegin*'den ve *Salome*'den parçalar, bir de *Salome* ve *Don Giovanni*'nin (Furtwängler yönetiminde Gobbi, Kunz, Dermota ve Schwarzkopf ile) canlı kayıtları var. Welitsch de ses sorunlarına maruz kaldı ve erken emekli oldu. Paraya ihtiyacı olduğundan karakter bölümlerini oynadı (Menotti'nin *Consul*'undaki yabancı kadın rolünde muhteşem ve çok dokunaklıydı), filmlerde ve televizyonda çıktı. 1960'larda, bir Amerikan TV programı olan *Vikingler*'in değişmez oyuncusuydu. Birkaç gün önce Alman televizyonunda onu tekrar gördüm, yetmiş beş yaşında, alev alev kızıl saçlar, kucağında küçük bir köpek, onun da tüyleri alev alev kızıl ve her zamanki gibi hayat doluydu. "Talih hep Callas'tan yanaydı," dedi. "Zengin erkekleri aldı; benimkiler fakirdi ve çok geçmeden kaçtılar." Yaramaz bir çocuk gibiydi, fakat onu yıldız yapan kararlılık, güçlü irade ve disiplin gözle görülüyordu.

Hotter'i savaştan önce Hollandalı rolünde görmüş, hayal kırıklığına uğramıştım. Şimdiki performansında hayal kırıklığı yaratacak bir şey yoktu. Sesinin sınırları yok gibiydi –en yüksekteyken bile Hotter zorluk çekmeden sesini iki ya da üç katına çıkarabilecekmiş gibi görünüyordu–, emsalsiz bir kaliteye de sahipti. Hotter muhteşem bir aktördü, *Hofmann'ın Masalları*'ndaki oyunu hariç; oradaki yorumu (bir "yorum"du, evet) gülünçlük sınırlarına dayanmıştı. Paul Schöffler'i Don Alfonso, Don Pizarro, Don Giovanni, *Figaro*'daki kont, Prens Igor rollerinde dinledim. Hans Sachs özellikle onun için yazılmış gibiydi. Bazı sanatçılar üçüncü perdede dökülürlerken –Hotter bile sıkıntılar yaşadı– Schöffler'in gücü arttı ve en baştan tekrar başlamaya hazır görünüyordu. Lorenz'li, Schöffler'li, Desdemona çeşitlemeli – aralarında Hilde Konetzni, Carla Martinis ve çok genç Leonie Rysanek vardı– *Otello* gördüğüm en iyilerinden biriydi. Lorenz bölümünde kasırga gibi esti; öfkeyle yere düşüyor, kalkıyor ve kederle gözlerden kayboluyordu. Onunla mukayese edilebilecek tek sanatçı Ramon Vinay'di.

Furtwangler'i Martha Mödl'ün başrolü oynadığı *Fidelio*'yu yönetirken gördüm ve *Sihirli Flüt*'ün hemen her temsiline gittim. İçlerinde bir tanesi öne çıkıyordu: Julius Patzak Tamino'yu okudu, Esther Rethy Pamina'yı ve Kunz da Papageno'yu. Patzak ço-

ğunlukla sabırsızdı. *Tosca*'da, örneğin, şefi peşinden koşturdu, sanki kahrolası şey bir an önce bitsin istiyordu. Şimdi sakinleşmişe benziyordu. Bütün operalar içinde en sevdiğim sahnelerden biri olan tapmağın önündeki sahne kusursuzdu, özellikle Schöffler konuşmacı olarak ortaya çıktığında. O zamandan beri bazı çok ilginç yapımlar gördüm, bunlar arasında Felsenstein'm *Hoffmann*'ı, *Don Giovanni*'si ve *Otello*'su, Chereau'nun *Ring*'i, Sellars'ın *Don Giovanni*'si ve Ponnelles'ten çeşitlemeler de vardı. Ancak Ponnelle'nin *Serail*'i benim savaş sonrası Viyana'da öğrenciyken ilk kattaki ayakta izleme bölümünün banklarında yaşadığımla kıyaslanabilir.

1951'de nihayet doktoramı verdim. Bir klasik elektrodinamik problemi hesaplamayla başlamıştım, ama olduğum yerde sayıyor gibiydim. Ancak Kraft Çevresi'ndeki notlarım vardı. Onları kendim için yazdıysam da argümanlar içeriyordu ve uzunluğu da uygundu, o halde neden onları bir makaleye dönüştürüp felsefe tezi olarak sunmayaydım? Thirring ile Kraft kabul ettiler. Tek bir soru sormadan geçirecek kadar beni iyi tanıyorlardı. Deneysel fizikçi Stetter benim bilmediğim deneysel detayları istedi, bense konudan sapıp onun hoşlanmadığı teorilere daldım. Sağ çıktım. Dışarıdan sınav yapan Kainz üç kitap rica etmişti: Nicolai Hartmann'ın *Etik*'ini, kendi *Estetik*'ini ve Falckenberg'in *Felsefe Tarihi*'ni. Bu son kitap uzun metinlerden oluşuyor, araya küçük puntolarla basılmış ilave ve daha derin bilgiler giriyordu. Küçük puntolu kısımları öğrenip cevaplarımda kullandım. Kainz benim özellikle dolu olduğumu düşünüp geri kalanından vazgeçti. Bunlar sürüp giderken Kainz'in konuşmaya bayıldığını keşfettim. Böylece, sınav kendi kitabına doğru kayınca (kitabı gözden geçirmiştim, ama ciddi ciddi incelememiştim), bazı kuşkulu noktalardan söz ettim. Doğru şeyi yapmışım; Kainz neredeyse hiç durmadan konuştu. "Muhteşem bir sınavdı" dedi, sekreter sıkıştırınca ve bana tam not verdi. Artık başvuru için gerekli şarta sahip olduğumdan, Cambridge'de Wittgenstein'la çalışmak için British Council bursuna başvurdum. Birkaç referans yazısı aldım, İngilizce sınavını geçtim ve kabul edildim. Wittgenstein öldü, ben de başka bir danışman seçmek zorunda kaldım. Popper'i seçtim. 1952'nin sonbaharında İngiltere'ye hareket ettim.

VIII. LONDRA VE SONRASI

Elimde bir valiz, ama cebimde tek kuruş olmadan yolculuk ediyordum. Daha önce paraya ihtiyacım olmamıştı, her zaman beni karşılayacak biri olurdu. Bu defa başım dertteydi. Bagajımı trenden Manş feribotuna taşıyan Fransız hamallar az kaldı beni linç ediyorlardı, bizi Londra'da bekleyen British Council'in temsilcilerinin adresi ve oraya nasıl ulaşacağıma dair öğütleri vardı; ama yol parasını karşılayacak fonları yoktu. Benimle gelen Bashi Sabra (Şimdi Harvard'da profesör) bana birkaç sterlin borç verdi. Tavistock Place'deki Mary Ward yerleşimindeki yeni evime kadar taksi tuttum. Bir yatağı, gaz sobası, masası, kitaplığı ve iki sandalyesi olan bir odada kalıyordum. Banyo ve tuvalet dışarıda, kahvaltı/yemek salonu aşağıdaydı. Öteki sakinler sekreterler, işa-

damları, gözü yükseklerdeki aktörler ve benim gibi öğrencilerden oluşuyordu.

Ertesi gün şehre bir göz attım. London School of Economics'e gittim, kütüphanede oturdum, kitap satın aldım ve birkaç film seyrettim. Nereye gitsem başım ağrıyordu. Sebebini bulmam birkaç gün sürdü; Londra'nın her yerde mevcut olan hava cereyanı. Ondan sonra kapı ve pencerelerden uzak, korunaklı köşelerde oturmaya başladım. Yerleşimde bir çadır kurdum, yatağımın üst kısmını kapatıyordu ve masayı, bir sandalyeyi ve daktiloyu da içine alıyordu. Burada çalışıyor, uyuyor ve misafir kabul ediyordum. İkinci sandalyeyi de yanlarına alıp dizlerinin üzerinde çadıra sürünmeleri gerekiyordu misafirlerin. Burası ara sıra dışarıdan gelenlere gösterilirdi: "Kıta Avrupası'ndan gelen misafirimiz hava cereyanıyla işte böyle başa çıkıyor."

Bir hafta sonra Popper'i görmeye gittim. Alpbach'daki kadar dobra değildi ve ilk karşılaşmamıza bir de tanık çağırdı (J.O. Wisdom). "Planların neler?" diye sordu. Bu soruyu beklemiyordum, ama bir cevabım vardı. Bohm'un kuantum mekaniğiyle ilgili yeni giriş yazısını henüz bitirmiştim. Alışılmış türden bir ders kitabı değil; standart hesaplamaları içeriyor, ama detaylı felsefi analizlerle birleştiriyor: Bir bölümü fizik üzerine, bir bölümü felsefe üzerine (daha çok Bohr). Bir tanıtım yazısı yazmayı önerdim. Popper kuşkulu görünüyordu, yardım için Wisdom'a baktı, alamadı ve beni başından savdı. Ondan sonra dersleri sırasında ve seminerinde olmak üzere onu haftada iki kez görmeye başladım.

Ders, yaygın bir şekilde bilinir hale gelmiş bir satırla başladı: "Ben bir Bilimsel Yöntem Profesörüyüm; ama benim bir sorunum var: Bilimsel yöntem diye bir şey yok." "Ne var ki," diye devam etti, "bazı basit, göz kararı işler vardır ve oldukça da yararlıdırlar". Örneğin gök gürültülü bir fırtınayı Zeus'un çıkardığını söyleyerek açıklamak istediğimizi varsayalım. Bu iyi bir açıklama olur mu? Belli olmaz. Diyelim ki birisi, Zeus'un varolduğunu nasıl bildiğimizi sordu. "Gök gürültülü fırtınayı görmedin mi?" cevabı tatmin edici değildir; açıklamayı döngüsel yapar. Bugün benzer modeller var mı? Evet; *ad hoc* açıklamalar. Döngüsellik nasıl ortadan kaldırılır? Açıklayan şeyin açıklanması istenen durumdan içerik bakımından daha zengin olması sağlanarak. Açıklama prensipleri

bir tür tutarlılığa da sahip olmalı, bu da en iyi kuvvet, alan, parçacık vb. gibi yeni kendilikler sunularak elde edilir. Bilinen fenomenleri açıklamak amacıyla ortaya atılan bu kendilikler daha önce bilinmiyorlardı, yani biz bilineni bilinmeyenle açıklıyoruz, yoksa genellikle iddia edildiği gibi bilinmeyeni bilinenle değil. İşte böyle devam etti Popper, kasten önemsiz ya da paradoksaldı; aynı ölçüde basit ihtiyaçlardan çıkmış olan basit fikirlerin, araştırmaların karmaşık dünyasına nasıl düzen getirdiğini göstermeye çalışıyordu.

Ardından "tümevarımcılık"a, teorilerin olgulardan çıkarılabileceği ya da olgular baz alınarak kurulabileceği fikrine saldırılar başladı. Ampirik destek üzerinde duranlar, dedi Popper, olgulara yakın durmamızı öğütlüyorlar, yani mümkün olduğunca ad hoc olmaya çalışıyorlar. Ad hocçuluğun modası geçti; böylece, sıkı bir ampirik uyum gerekliliğinin yerini delillerin mümkün olduğunca ötesine geçme gerekliliği almalıdır. Metafizik, bilinen olguların ötesine geçmekte ve olgularla sık sık çelişmektedir. Bunun anlamı bilimin metafizik olduğu mudur? Hayır; bilimsel hipotezler çürütülebilir, metafizik sistemlerde bu mümkün değildir.

Bütün bunları anlamak daha kolaydı ve Mill Jørgensen'de rastladığım tümevarımsal mantığın çeşitli biçimlerinden daha akla yatkındı. Beni sonunda ikna eden argüman tümevarımın bir uydurma olduğunu söylüyordu ve Popper'in British Society for the Philosophy of Science'a yaptığı bir konuşmada sunduğu argümana göre (argüman Duhem'e ait, fakat Popper bunu söylemedi) üst düzey kanunlar (Newton'ın kütle çekim kanunu gibi) çoğunlukla alt düzey kanunlarla çelişir (Kepler'in yasaları gibi) ve bu yüzden de onlardan türetilemezlerdi; öncüllere ne kadar varsayım eklenirse eklensin sonuç değişmeyecekti. Yanlışlamacılık artık gerçek bir seçenek gibi duruyordu, ben de avlandım. Ara sıra biraz rahatsızlık hissediyordum, özellikle Walter Hollitscher'le konuşurken; bu işin içinde bir bit yeniği var gibi geliyordu bana. Yine de bu işlemi çeşitli konulara tatbik ettim ve ders vermeye başladığımda bunu derslerimin süsü yaptım.

Bugün bunu, soyut akıl yürütmenin tehlikelerine mükemmel bir örnek olarak görüyorum. Ortalıkta pek çok tehlikeli felsefe dolaşıyor. Niçin mi tehlikeliler? Çünkü yargımızı felç eden unsurlar

içeriyorlar. Akılcılık da ister dogmatik olsun ister eleştirel, istisna değil. Hatta daha kötü; akılcılığın ürünlerindeki iç tutarlılık, ilkelerinin görünüşteki akla yatkınlığı, bireyleri önyargıdan kurtarmayı sağlayan bir yöntem vaadi ve esas başarılarından gibi görünen, bilimlerin başarıları, onu neredeyse insanüstü bir otorite kılıyor. Popper bu unsurları sadece kullanmakla kalmayıp kendi de felç edici bir katkıda bulundu; yalınlık. Yani, ilkelerini yalın ve açık bir şekilde açıklayan tutarlı bir felsefenin neresi kötü? Gerçeklikten, yani bilim felsefesi için söyleyecek olursak, bilimsel pratikten kopuk olması diyebiliriz. Ne de olsa, bir felsefe kendi başına zevk alınabilecek bir müzik parçası değildir. Ondan karışıklıklarda bize kılavuzluk etmesi, belki de değişim için bir taslak sağlaması beklenir. Popper, bir kılavuzun ya da bir haritanın basit, tutarlı, "akılcı" olabileceğini; ama yine de hiçbir şeyle ilgili olmayabileceğini biliyordu. Bu yüzden kendinden önceki Kraft, Reichenbach ve Herschel gibi bilim pratiğiyle bilimsel mükemmelliğin standartları arasında bir ayırım yapıp epistemolojinin yalnızca bu sonuncusuyla ilgilendiğini öne sürdü: Dünya (bilim ve genel anlamda bilgi dünyası) haritaya uyarlanmalıdır, harita dünyaya değil. Bir süre ben de böyle akıl yürüttüm. Muhterem geleneklere, "bilişsel anlamsızlığını" göstererek yukarıdan bakmak eğlenceli olmuştu. Yanlışlanabilirliğin sihirli değneğini havaya kaldırarak saygın bilimsel teorileri eleştirmek daha da coşku vericiydi. Önemli ve hiçbir surette bariz olmayan bir varsayımda bulunduğumu gözardı etmiştim. "Akılcı" standartlar tamı tamına ve istisnasız uygulandığında, en az şu an sahip olduğumuz, kabul ettiğimiz ve övdüğümüz bilimler kadar hareketli, zengin, kamçılayıcı ve teknolojik bakımdan etkili bir pratiğe varılacağını varsaymıştım. Fakat bu varsayım yanlış. Kaçamak yapmadan, kararlılıkla uygulandığında yanlışlanabilirlik doktrini bildiğimiz haliyle bilimi silip süpürür.

Yanlışlanabilirlik modeliyle uyumlu gibi görünen birkaç vaka var (en sevdiğim örnek *horror-vacui* teorisinden Torricelli ve Pascal'a geçişti; daha iyisini öğrenene kadar). Fakat vakaların büyük çoğunluğu, özellikle de Popper'e göre bilimi en iyi halinde gösterenler, tamamen farklı bir tarzda geliştiler. Bu yüzden bilim "akıldışı" değildir; her bir adımın açıklanması yapılabilir (ve şimdi

Shapin, Schafer, Galison, Pickering, Rudwick, Gould, Hacking, Buchwald, Latour, Biagioli, Pera ve diğerleri gibi tarihçiler tarafından açıklanıyor). Ne var ki bu adımlar birlikte alındığında evrensel ilkelerle uyuşan bir modeli nadiren oluşturuyorlar ve böyle ilkeleri destekleyen vakalar ötekilerden daha temel nitelikli değiller.

Bu noktada sanatlar ve bilimler oldukça benzeşiyorlar. Bizans sanatı, suratları katı bir şematik tarzla, ortalarında burun kökü olmak üzere üç daireyle çiziyordu. Burun uzunluğu alın yüksekliğine ve suratın alt kısmına eşitti vs. *Painter's Manual of Mount Athos*'da tasvir edildiği şekliyle. Kurallar bize suratları veriyor; detay ve karakter olmaksızın, ama tek bir pozisyonda (frontal). Bunlar özel bir Bizans sanat okulu dışındaki hemen her şeyle çelişiyor. Aynı şekilde Popper'in kuralları bir Bizans bilimi yaratabilir; tümden sonuçsuz kalmaz. Fakat bu sonuçlarla Newton, Faraday, Maxwell, Darwin, Einstein ve Bohr'un bilimi arasında dağlar kadar fark vardır (çok zaman önce Otto Neurath Popper'i aynı bu biçimde eleştirmişti).

Popper seminerde (restoranın hemen arkasındaki London School of Economics'deki Graham Wallace Salonu'nda düzenlendi) konuşmayı biz öğrencilerin yapacağını ilan etti. Savunduğu bir fikri olması ve anlaşılır bir şekilde savunulması şartıyla her konu kabul ediliyordu. Ders vermeye başladığımda aynı işlemi benimsedim ve o zamandan beri uyguluyorum; elbette sabit bir konuda önceden dağıtılmış tonlarca literatür üzerinde yoğunlaşmaktan kurtarıyor insanı.

Birkaç hafta sonra Londra büyük ve artık bir efsane haline gelen 1952 *smog*'u içinde kayboldu. Tam bir maceraydı. Dışarıda yavaş yürümek zorundaydınız; görüş mesafesi ancak birkaç adımdı. İçeride yemek salonunun bir ucu gözden kaybolmuş gibiydi. Old Vic'te aktörlerin seslerini duyuyordum (*An Italian Straw Hat*'te Paul Rogers), fakat kendilerini gördüğüm pek söylenemezdi. Salona ulaştığıma şükrediyordum. Otobüse binince biletçiden beni Old Vic'te bırakmasını istedim. "Aldwych" dediğimi sanıp beni uyarmamış ve tam Old Vic'in önüne gelince hatasını fark edip bana köprüden geriye yürümemi tavsiye etti. Yolda yerleşimden dört kişiyle karşılaştım. "Nereye gidiyorsun?" diye sor-

dular. "Old Vic." "Zaten ordan geliyorsun" deyip beni götürdüler.

Yaklaşık o sıralarda, Elizabeth Anscombe Oxford'a bir güzel yerleştikten sonra onu ziyaret etmemi önerdi. O da başka bir maceraydı. Sabah bir gümbürtüyle başladı: Çocuklar odamı işgal etmiş, savaşçılık oynuyorlardı. Karısı Elizabeth'in taktığı adla "Şeftali" ümitsizce ortalarda geziniyordu; ta ki günlük sinir nöbeti gelene kadar. Altı ila sekiz arasında bir yaşta olan Barbara bana birçok sevgilisini anlattı, çıplak vücuduna bakmamı teklif etti ve şehvetli öpücükler verdi. "George Kreisler beni böyle öperdi," dedi. Reçel, madeni paralar, müsvette kâğıtları, en olmadık yerlerde karşınıza çıkabilirdi; bütün bunların içindeydi Elizabeth; mesafeli durur, sigarasıyla baca dumanı gibi tüterdi. Misafirler uğrar, etrafa bakar sonra ayrılırlardı. Bilimsel değişim hakkındaki görüşlerimi Geach'e, L.L. Hart'a ve von Wright'a açıkladım. Büyük keşifler, dedim, genel doğasının zaten bilindiği Amerika'nın keşfine benzemezler. Daha ziyade, düş görüldüğünün farkına varılması gibi bir şeydir. Bugün böyle değişimler için teknik bir terim var: kıyaslanamazlık. Bu terimi kullanmadım, özel bir kelime ihtiyacı da hissetmedim; mesele bariz gibiydi. Hart ve von Wright başka türlü düşünüyorlardı. Seminerinde hikâyeyi tekrarladığımda Popper de bana katılmadı.

Londra'da kaldığım sürenin geri kalanında iki konu üzerinde yoğunlaştım: Kuantum teorisi (von Neumann ve Bohm) ve Wittgenstein. Von Neumann kolay değildi; kitabını sayfa sayfa taradım ve sonunda eleştirel bir tanıtım yazısı yazdım. Wittgenstein başka bir şekilde güçlük çıkardı. Yazıları bir romanın parçalarıymış gibiydi, fakat oyuncuların kim olduğu ve eylemlerin ne anlama geldiği açık değildi. Anscombe daha önce bana elyazması çalışmalar vermişti, içinde "Matematiğin Temelleri Üzerine Sözler"in fotokopisi de vardı. Bu elyazmasını olağanüstü heyecan verici buldum, fakat nedenini bilemiyordum. *Araştırmalar*'ı da okumuştum. Eser artık basıldığı için işin temeline inmeye çalışıyordum. Metni yeniden yazıp bir incelemeye dönüştürdüm ve müdahalelerimi göstermek için dört ayrı sembol kullandım: Normal tırnak işareti Wittgenstein'ın yazısını; çarpılar tefsirleri, yıldızlar incelemeyi ve bir işaret de (hangisi hatırlamıyorum) eleştirel yorumları gösteriyordu. Wittgenstein'ın bir (bilgi ya da dil) teori(si) sunmak istemediğini

biliyordum. Ben de açıkça bir teori formüle etmedim. Fakat benim düzenlemelerim metni bir teori gibi konuşturdu ve Wittgenstein'ın niyetini yanlışladı. Eleştirmesi için metni Elizabeth'e verdim. İngilizce versiyonunu hazırlayıp (benimki Almancaydı) Ryle'a gönderdi. Ryle da derhal geri yolladı: "Yeterli bir özet, tanıtım yazısı değil." Malcolm daha boyun eğiciydi. Ve böylece kendi aydınlanmam için ortaya çıkardığım kâğıt canavar 1955'in *Philosophical Review*'nda yayımlandı.

Bugün olsa Wittgenstein'ın teorik spekülasyonun bağımsızlığını ciddi şekilde basite indirgediğini söylerdim. Bir teori bulunca gururlu mucit doğaya, topluma, insan varoluşuna kestirme bir yol bulduğunu sanır. Bir iki kelime, birkaç formül –ve sır çözülür. Fakat kelimeleri ya da formülleri bir dostun kaybı sonrası duyulan acı gibi somut bir olaya uygulamaya kalkarsanız, teorisyen bunların ya öznel tikel meseleler olduğunu ya da "gerçek" olmadığını söyleyecek ya da ad hoc hipotezler kullanacak yahut bir sürü kestirme yollara, yaklaşıklaştırmalara ve ilave varsayımlara başvurarak, bizim artık teorinin kendisiyle değil, daha somut fikirlerin karmaşık bir sistemiyle uğraştığımızı gösterecektir (Nancy Cartwright bunun fizikte nasıl işlediği hakkında ilginç şeyler söylüyor). Saf teorinin bu şekilde gerçek yüzünü ortaya çıkarmaya tamamen katılıyorum. Bir anlamda ben "Wittgensteincı" oldum (ya da daha geleneksel bir terimle bir nominalist).

Önce de olduğu gibi sadece düşüncelerle yaşamıyordum. Mükemmel bir hocayla şarkı söylemeye tekrar başladım ve teatral sahneyi teftiş ettim. Warfield ve Leontyne Price'ın Stoll'da *Porgy ve Bess*'i söyledikleri İtalyan sezonunun, Stoll'da da, Scarpia rolünde Gobbi'yi, Iago rolünde Silveri'yi ve Otello rolünde de Santis'i çıkardıkları yıldı. Olivier'yi Archie Rice, Paul Rogers'ı da Shylock rolünde seyrettim. Savaş sonrası Almanya'daki Ernst Deutsch gibi Rogers da bencil ve acımasız kişiler tarafından itilip kakılan Asil Yahudiyi oynadı (birkaç yıl sonra Olivier ilk monoloğu çıkartıp oyunu iyice kuşa çevirdi). Böyle bir yorumun Werner Krauss'un Nazi Almanyası'nda sunduğu ters yorum kadar basmakalıp ve yanıltıcı olduğunu hissettim.

"Eh, hiç değilse şairin niyetini anlıyoruz," diye yazıyor Alexander Granach olağanüstü otobiyografisinde:

Oyun bir komedi, neşeli bir aşk oyunu. İşin eğlenceli kısmı ilk önce âşıkların önüne engeller konmasında yatıyor; alın terleriyle tehlikelerin, engellerin üstesinden gelebilsinler diye önce büyük tehlikelerin tehdidi altındalar, önce hayatları acı ve kederle doludur, böylece aşk şarkısı kulağa daha da tatlı, daha da samimi, daha da mutlu gelecektir. O zaman her şey bir yaz gecesi rüyasına dönüşür! O zaman her şey nasıl hoşunuza giderse!

O yüzden bu neşeli oyunda, bu Venedik komedisinde âşıkları korkutmak, tehdit etmek için kötücül bir karakter gereklidir, böylece de "Ay ışıl ışıl parlar: Böyle bir gecede..." diye şiirsellikle başlayan V. Perdede yüzüklerin takılması ve mutlu bir şekilde yatağa gidilmesiyle sonuçlansın! Evet!

Shylock sadece kötücül bir engeldi, şairin planladığı, kötücül bir aptal, sonunda keçiye dönüşecek günahkâr biri.

Ama, ama, ama... ve burada dünya hayretle durur! Eğer plan bu idiyse, nasıl oluyor da Shylock'un savunması bir suçlamaya dönüşüyor?

"Bizi delerseniz, kanamaz mıyız? Bizi gıdıklarsanız, gülmez miyiz? Bizi zehirlerseniz ölmez miyiz? Ve bize haksızlık ederseniz öcümüzü almaz mıyız?"

Cevap son derece basit olmalı. Tanrıyla Shakespeare kâğıttan varlıklar yaratmadılar, onlara kan ve can verdiler! Şair, Shylock'u bilmiyor ve sevmiyor olsa bile, dehasının adaleti, kötücül engelinin tarafını tutup, dolup taşan serveti sayesinde Shylock'a insan büyüklüğü ve tinsel kuvvet ve büyük bir yalnızlık verdi; Antonio'nun neşeli, şarkı söyleyen, otlanan, borç alan, kız kaçıran, evlilik ayarlayan çevresini bayağı aylaklara, sinsi hırsızlara dönüştüren şeyler.

(*There Goes an Actor*, çeviren Willard Trask, New York,1945.)

Rolü araştırırken Granach kendisine Shylock'un duruşmadan sonra ne yapabileceğini sorar. Gerçekten işi bitecek midir, yoksa başka bir yerde yeni bir hayata başlayabilecek midir? Kurnazlığını yenilgisini zafere dönüştürmede kullanamaz mı? Peter Zadek'in Shylock'u (oyunu dördüncü kez sahneye koyuşunda) bir bit yeniği sezer ve duruşma hâlâ sürerken gelecek için hazırlığa başlar. Teşebbüsü başarısız olabilir; ancak oyun, zihinde bu olasılıkla oynandığında insansever ya da Yahudi karşıtı donuk yapımların kat

kat üstüne çıkar.

Önceleri dışarı yalnız çıkardım. Kendi başıma olmaktan hoşlanıyordum; başkalarının ruh haline dikkat etme gereği yoktu ve canım ne zaman istese kalkıp gidebilirdim. Ancak zamanla yerleşimdeki kadınların bazıları oldukça çekici görünmeye başladılar. Onlardan birine şiirler yazdım ve bir başkasını Peterborough yakınlarındaki evine bıraktım. Babası keskin görüşleri olan bir papazdı; çok geçmeden gırtlak gırtlağa geldiğimizi söylememe gerek yok herhalde; tabii dostane bir biçimde. Hazel'i Viyana'ya davet ettim, ancak bu arada Diana'yla tanıştığımdan Hazel gelince şaşkına döndüm; Londra'dayken kesinlikle daha iyi görünüyordu. Okulda Popper'in bir ara kavgacı köpeği olan Watkins'le tanıştım (bu rolü daha rahat bir şekilde benimle de oynamaya devam etti, ta ki Popper onu aforoz edene kadar); ayrıca 1965'te Londra'ya döndüğümde derslerini izlediğim Sabra'yla; J.O. Wisdom'la ve Joske Agassi'yle tanıştım, onunla bir tür dost olduk.

Agassi tereddüt etmişti; eski bir Nazi subayına güvenmiyordu. Popper ondan bir kere denemesini istedi, Joske da denedi. Otobüste beraber yolculuk ederken dehşetli bir ikili oluşturuyorduk. Ben *mezza voce* bir şey söylüyordum. Joske sesini biraz yükselterek karşılık veriyordu; *forte*'ye çıkmış bir şekilde cevap veriyordum; Joske yine karşılık veriyordu, *fortissimo*; diğer yolcular çenelerimizi kapatmamızı söyleyinceye kadar böyle devam ediyorduk. Popper'le sohbetlerimizde daldan dala atlardık. Von Neumann'ın sözde ispatını açıklamaya teşebbüs ettiğimi hatırlıyorum, başarılı olamamıştım.

Joske aracılığıyla Margarete Buber-Neumann ve Martin Buber'le tanıştım. Margarete önce Stalin, ardından Stalin-Hitler paktı sonrasında Hitler yönetiminde siyasi mahkûm olmuştu. Savaştan sonra, yaşadıklarıyla ilgili ders vermeye başladı. Şimdi de onun Stalinci Rusya eleştirisine kızan ve onu bir CIA ajanı olmakla suçlayan akademik solcular tarafından saldırıya uğruyordu. Yine de küskün değildi; sadece, insanların birbirlerine neler yapabildiğine hayret ediyordu. Martin Buber'in kabul konuşması için bir tercümana ihtiyacı vardı (henüz fahri doktorluk unvanı almıştı), Joske da beni önerdi. Buber'le Hyde Park Corner yakınlarındaki bir otelin lobisinde buluştuk. "İçeriği mi tercüme edeyim, yoksa at-

mosferi mi?" diye sordum, zira içerik kolay yakalanır gibi değildi. "Atmosferi!" dedi Buber, "Atmosferi!"

Joske yüksek ahlâk standartları olan ısrarcı bir arkadaştı (belki hâlâ öyledir); beni her açıdan eleştirirdi. Bazen kavga eder, bazen de teslim olurdum, ancak oturmuş bir dünya görüşünden yoksun olduğum için Nazi yıllarında yaptığım gibi debelenip duruyordum. Bir örnek: 1955'te Arthur Pap analitik felsefe ders kitabını Almancaya çevirmemi istedi. Üzerinde çalışmaya başladım. "Sen bir canisin," dedi Joske. "Kötü bir kitap o." Kukla gibi Arthur'a yazdım: "Çeviriye devam etmeyeceğim; kötü bir kitap. Aksini düşündüğüm halde Joske'un dediğini yapıyor değildim; hayır, sorun meseleleri algılayışımın istikrarsız oluşuydu ve kolayca değiştirilebilirdi. Kitabın iyi olduğunu düşünmüştüm; Joske'un eleştirisinden sonra artık kitabı sevmedim. Sanırım pek çok genç insan –on beş ile on yedi arası diyelim ya da bugün yediyle on arası– benzer istikrarsız algılara ve görüşlere sahip. Dünyayı özel bir şekilde görüyorlar, ama en ufak bir baskı onların daha farklı görmesine yol açabiliyor. İyi bir öğretmen bu istikrarsızlığa saygı duyar. Ne yazık ki çoğu eğitimci bunu, kendi güdük fikirlerini tebliğ etme sürecine verdikleri adla, "hakikatı öğretmek" için kullanır.

Joske benim sadık bir Popperci olmamı çok istiyordu. Bunu oldukça şaşırtıcı buluyorum. Önce de söylediğim gibi Popper'in fikirleri çok baştan çıkarıcıydı ve ben de tuzağa düşmüştüm. O halde Joske neden beni daha da öteye itmek istiyordu? Tek açıklamam yeterince düşmemiş olmamdı, bunu da bağlanma eksikliğim gösteriyordu. Gerçekten iş inanç bildirmeye gelince, özellikle özel hayatta, hep tereddüt etmişimdir, topluluk önünde daha da beter. Yanlışlamacılık, diyordum herhalde, iyi olabilir; ama neden ona sanki kutsal bir şeymiş gibi davranayım? Neden, sözgelimi, Popper'i her sayfaya, yazdığım her şeyin dip notuna koyayım? Tezimi okumuş ve geliştirici önerilerde bulunmuş Viktor Kraft'tan ya da sadece bir entelektüel olmakla kalmayıp aynı zamanda ahlâki bir örnek de olan Thirring'ten ya da Hollitscher'den ne kadar çok şey öğrendiğimi açıklamaktan kaçınmadım. Bu kişisel bir meseleydi; minnettardım ve söyledim. Ancak burada, dinsel PR, grup dinamiği ya da entelektüel açgözlülük sahasına giriyor gibiydim; hiçbiri de beni açan şeyler değildi.

Popper 1953 yılı başlarında bursumun uzatılması için başvuruda bulundu. Başaramadı. "Önemli değil," dedi. "Ek kaynak isterim ve çok geçmeden benim asistanım olarak çalışmaya başlarsın." 1953 yazında Londra'dan ayrıldım ve Viyana'ya döndüm.

Burada çeşitli projelerin içine girdim. Popper *Açık Toplum*'unu çevirmemi istedi, Kraft bir Fransız Ansiklopedisi için (metodoloji ve Doğu felsefesi üzerine) makaleler yazmamı önerdi, ve Library of Congress Avusturya'daki savaş sonrası akademik yaşam hakkında bir genel gözlem istedi. Bütün teklifleri kabul ettim; yapa-cak hiçbir şeyim yoktu ve paraya ihtiyacım vardı. Popper'i çevirmek kolaydı. İlk taslağı milattan kalma bir daktiloda yazdım, birkaç kez gözden geçirdim ve son şeklini bir sekretere dikte ettim. İngiliz dilinin inceliklerine hâlâ yabancı olduğumdan kendi cümlelerimle yazmayı çevirmeye tercih ederek özgün metinden saptım, Popper de sonuçtan pek memnun kalmadı.

Ansiklopedi makaleleri için neredeyse bütün ilgili makaleleri okudum ve detaylı kaynakçayla birlikte mükemmel bir metin yazdım. Editörler büyük ölçüde kısaltmalar yapıp kaynakçayı da tümden attılar. Avusturya gözlem yazısı biraz kütüphane çalışması gerektiriyordu; buna ilaveten üniversite kurumlarını ve özel dernekleri ziyaret ettim ve profesörlerle, asistanlarla, siyasilerle, psikanalistlerle, gazetecilerle vs. vs. konuştum. Viktor E. Frankl önceki gün vermiş olduğu konferansını dinlemem için beni davet etti; kasedi teybe koydu, aleti çalıştırdı ve keyifli bir beklentiyle koltuğuna kuruldu. Teyp, "Bayanlar Baylar, bugün...," dedi ve sustu. Mikrofon bağlantısı kesilmiş ve Frankl topu topu elli kişiye konuşmuş, gelecek nesillere değil. Gözlem yazısının son hali tamam sayılırdı (tek aralıklı iki yüz daktilo sayfası, özlü bir üslup) ve 1945'ten o güne dek elde edilen başarılar hakkında iyi bir izlenim veriyordu; tabii yine benim yazmış olduğum şekliyle yayımlanmadı: Çevirmen (makale Almancaydı) metnin yaklaşık üçte birini atmış, geri kalanını da biçmişti. Zahmetlerimin karşılığı olarak 1000 şilin aldım; yabana atılacak para değil.

Ses sanatçısı olarak ilk profesyonellik fırsatı da çıktı karşıma, ama ben mahvettim. Tausche'nin suarelerinden birinde beni dinlemiş olan Schachermeyer bana başrol verip *Manuel Venegas*'ı

sahneye koymak istiyordu. Partisyon metnini aldım, komşularımın daireme koymuş oldukları piyanonun başına geçtim ve kendi bölümüme şekil vermeye çalıştım (hâlâ nota bilmiyordum). Provaya geldiğimde üç sayfayı öğrenmiştim. Schachermeyer oturup giriş bölümünü çaldı, çok süslü, daha önce duymadığım bir sürü nota. Kafam karıştı, izin istedim ve kaçtım. Bir şan hocası tutmalıydım; hızlı bir çalışma olduğundan, işi göz açıp kapanıncaya kadar kapıp müthiş bir performans sergileyebilirdim. Aklıma gelmedi işte.

Yaklaşık o sıralarda Popper asistanlığımın kabul edildiğini yazdı. Bu onore ediciydi, ayrıca maddi sıkıntılarımın sona erdiği anlamına geliyordu; yine de kendimi oldukça huzursuz hissettim. Sebebini çıkaramıyordum; Viyana'da kalmak istediğimi biliyordum sadece. Biraz tereddütten sonra teklifi geri çevirdim. Yıllar sonra ne kadar şanslıymışım onu anladım. İşi kabul eden Joske Agassi'nin özel yaşamı pek kalmamıştı.

Kısa vadede bile şanslıydım. Felsefe kütüphanesine uğradığım zamanlardan birinde daha önce görmediğim genç bir adam fark ettim. "Ben Arthur Pap," dedi. Arthur Pap; onu tanıyordum! American Information Center'ın dergi odasında onun bazı yazılarını okumuş ve ilginç bulmuştum, ona da söyledim. O da bir asistan arıyormuş. Şartlarda hemen anlaştık ve en azından bir yıl daha paraya boğulmuştum.

Arthur o sıralar yerli yerine oturmuştu, yani tanınıyor, analitik felsefeciler tarafından takdir ediliyor, muhalifleri tarafından kötüleniyor ve idare tarafından da gözardı ediliyordu. Heybetli bir formel argümanın ardındaki basit varsayımları tanımlama konusunda özel bir yeteneği vardı, Russell'ın *Principia*'sı üzerine verdiği bir seminerde de bunu kanıtladı. Aynı zamanda analitik felsefe dersleri de veriyordu. Ders notlarını steno yazdım, daktiloyla mumlu kâğıda geçtim ve sınıf, Pap ve de yayımcılar için çoğalttım. Kitap –*Analytische Erkenntnislehre*– 1954'te çıktı.

Arthur'un müthiş yetenekleri vardı. Müzik öğrenimi görmüştü ve piyanoda çok iyiydi. Felsefeye geçtikten sonra Cassirer'le çalıştı ve fizik teorisindeki *a priori* üzerine nefis bir deneme yazdı. Sonra analitik harekete katıldı, önemli katkılarda bulundu ve bir ders kitabı yayımladı. Zamanla daha az okuyup, daha çok yazdı; yazıları cılız ve içeriksiz olmaya başladı. Kaba, hatta acımasız ola-

biliyordu. "Sen eğer Yahudi olmasaymışsın Nazi subayı olurmuşsun," diye bağırmıştı karısı Pauline bir kavgada. Yine de ona karşı büyük bir sevgi duyuyordum ve erken ölümünü duyduğumda kederlendim. Bir keresinde Arthur'u yazılarından çekip çıkarmayı başardım; piyanonun başına götürdüm, bir Schubert albümü açtım ve küçük bir konsere başladık; bir şarkıdan öteki şarkıya. Farklı bir kişi oldu; gülümsüyordu, neredeyse mutluydu. Fakat gülümseme kayboldu; kıpırdanmaya başladı, işim var deyip eve döndü.

Yani oldukça meşguldüm, fakat uzun vadede ne yapacağımı şaşırmış durumdaydım. Bir hamle yapmam gerektiğini hissediyordum, ancak bunun ne tür bir hamle olacağı konusunda hiçbir fikrim yoktu. Birkaç konsere daha katıldım, bir radyo istasyonundaki iş için hazırlandım (işi almadım), üniversitede yeniden işe girdim ve kocaları yokken sosyetenin bazı kadınlarını ziyaret ettim. Çeşitli dergilere yazılar da yazdım, bir tanesi oldukça iyi oldu. Sonra Anscombe'den bir mektup aldım: Oxford'da bir iş var, diye yazıyordu; neden başvurmuyorsun? Gerçekten de neden olmasın, diye düşünüp bulduğum bütün boş işlere başvurdum; Avustralya'da bir, Oxford'da bir, Bristol'da bir. Popper'den ve Schrödinger'den tavsiye mektubu yazmalarını istedim. Popper'in bir sorunu vardı; Bristol'daki iş için bir başkasına önceden destek sözü vermiş, ama yine de bana yardım etti. 1955'in başlarında mülakat için Bristol'a davet edildim. Teknik olarak kariyerim diye bilinen şey böylece başlamış oldu.

IX. BRISTOL

Bristol Üniversitesi'ne varınca felsefe bölüm başkanı ve mülakat paneli başkanı Körner'i ziyaret ettim. Düzenlemeleri anlatıp beni kurula tanıttı: Üniversite rektörü, müthiş bir mizah anlayışına sahip, kısa boylu ve canlı bir adam; Maurice Pryce, teorik fizikçi; Lang, katıhal fizikçisi; ve diğer çeşitli karakterler. Hiçbiriyle daha önce karşılaşmamıştım, huyları ve başarılarıyla ilgili hiçbir şey bilmiyordum. Rudolf Peierls 1985 *Bird of Passage* kitabının 278. sayfasında Pryce için şunları söylüyor, "Yıkıcı bir eleştirmen olabiliyor ve Harwell'e yaptığı her ziyaretin ardından karşılaştığı genç insanları teselli etmek ve yetkin bir teorisyen olmak için hâlâ bir şansın olduğuna ikna etmek için birisinin dolaşması gerekiyormuş". Pryce'ın yıkıcı eğilimlerine tanıklık edebilirim; çok geçmeden

benim de başıma gelecekti. Öte yandan, kuantum mekaniğiyle ilgili bir dersinde tıkanınca ona yardım ettim, şaşırdı. Fakat bunların hepsi gelecekte olacaktı. Benim o zaman gördüklerim bir dizi suratttı, kimi beklentili, kimi sıkılmış, kimi sabırsız –bunlardan yaklaşık on beş kadar vardı– ve ben de savaşa hazırdım. Körner çalışmalarım, ilgi alanlarım, okumuş olduğum şeyler hakkında sordu. Bir noktada (Körner anlatıyor) Pryce itiraz etmiş, "Ama bu bir felsefi problem değil ki". "Ama bir problem," demişim; "bu da bana yeter". En tuttuğum gezegenlerin kökeni teorisinin von Weizsäcker'inki olduğunu söyleyince başıma belayı sardım. "Bize kısaca anlatır mısınız?" diye sordu Pryce. Anlatamazdım, çünkü okumamıştım. Can sıkıcı bir sessizlik oldu; sonra kurul bastırdı. Bitirdiklerinde küçük bir konuşma yaptım. Nedenini bilmiyorum; hava sıcaktı, heyecanlıydım ve konuşmamı bir türlü kesemiyordum. "Siz bilim adamlarısınız," dedim. "Her şeyi bildiğiniz anlamına gelmez bu. Aslına bakarsanız, sık sık hata yaparsınız, özellikle de küçümseyerek baktığınız ama yine de, bilgisiz bir şekilde olsa da sürekli kullandığınız felsefe gibi alanlarda. Fakat hatalardan kaçılabilir, çünkü size yardım edebilecek insanlar var"; kendimi kastediyordum. Aynı gün ayrılıp Viyana'ya döndüm.

Avustralya ve Oxford beni kabul etmedi, fakat Bristol'daki işi aldım. Ancak ta sonra ne kadar şanslı olduğumu fark edebildim. Bristol İngiltere'deki önde gelen taşra üniversitesiydi, bilimlerde çok iyi isim yapmıştı; Mott orada ders vermişti; Pryce ve Cecil Powell (pi-meson'un kâşifi) hâlâ ders veriyorlardı; Shepherdson matematikte, Körner ve Carrè felsefede çalışıyorlardı; büyük Shakespeare eleştirmeni L.C. Knight edebiyat öğretiyordu; Kitto da oradaydı ve diğerleri. Ben yeni gelmiştim, kurul tanımıyordu, bana destek verecek yayımlanmış eserlerim ya da çalıştığım önceki işler yoktu, bir de yabancıydım. Sanırım Popper'in sadece bir parça yardımı oldu. Bilimcilerin, Schrödinger'in tavsiye mektubundan ve benim düşük çenemden etkilendiklerini duydum. Artık geleceğim güvence altındaydı, en azından üç yıl için; o dönemde ebedi gibi bir şey.

Yaz içinde Alpbach'a geri döndüm. Bu defa Philipp Frank, Alf Ross, Bergsträsser, Redlich, Giulio Carlo Argan, Mitscherlich'le tanıştım; Viyana'dan Cherubino rolünün zaferiyle gelmiş olan

Christa Ludwig'ten; Krenek'in "Reisebuch" şarkısını piyanoda Krenek eşliğinde söyleyen Julius Patzak'tan şarkı resitalleri dinledik. Bergsträsser, ben halka yaptığı konuşmasıyla dalga geçince az kalsın beni boğazlıyordu ve Mitscherlich de ben tinin sosyal bir kuruntu olduğunu ilan edince pek hoşlanmadı. Alf Ross benim müdahale hızımı eleştirip yavaşlatmaya çalıştı, ara sıra hileli yollara da başvurdu. Bir de kabareye çıktım. Giysilerimi değiştirdim, makyaj yaptım, bir balad okudum ve kısa skeçlerde oynadım. Yemek salonuna kendim olarak döndüğümde alkıştan yer yerinden oynadı.

Philipp Frank çok şeker biriydi. Her konuda bilgili, zeki, esprili, çok tatlı dilliydi. Güç bir noktayı bir hikâye yardımıyla açıklamakla analitik argümanla açıklamak seçeneği verildiğinde mütemadiyen hikâyeyi seçerdi. Bazı felsefeciler bundan hoşlanmazdı. Bilimin de bir mantık problemi olmayıp bir hikâye olduğu gerçeğini gözardı ediyorlardı. Frank Kopernik'e yapılan Aristotelesçi itirazların ampirizmle uyum içinde olduğunu, fakat Galile'nin eylemsizlik yasasının böyle olmadığını savunuyordu. Başka durumlarda da olduğu gibi bu söz de yıllarca zihnimin bir köşesinde öylece durdu; sonra azmaya başladı. *Yönteme Karşı*'nın Galile bölümleri geç kalmış bir sonuç. Frank'ı tekrar ben Berkeley'ye giderken, ölümünden birkaç yıl önce Cambridge'de gördüm. Hasta düştüğünü duymuştum ve Joske'la onu ziyarete gittik. Şoke olduk. Frank tümden bunamıştı; muhtemelen bugünkü teşhisle Alzheimer'ın bir kurbanıydı. Düzeldiği anlar oluyordu –"Yakında geçer," dedi; "merak etmeyin"– ama uzun sürmüyordu.

Alpbach'dan sonra kısa bir süre için Viyana'ya döndüm. Sheila Porter hâlâ benim dairemde kalıyordu, ama birbirimizi doğru dürüst görmüyorduk. Eylül'ün sonlarında eşyalarımı toplayıp Bristol'a hareket ettim.

İşim kolay sayılırdı: Bilim felsefesi üzerine on hafta, haftada bir saat ders vermem gerekiyordu. Bu konuya hiç çalışmamıştım. Bazı kitaplar okumuştum, ama onlarla fazla bir yere gideceğimi sanmıyordum. Ne kadar gidebileceğimi görmek için hatırlayabildiğim her şeyi bir kâğıda yazdım. Bir sayfayı doldurmadı bile. Joske beni sakinleştirdi: "Şu ilk satır," dedi; "senin ilk dersin. Ne anlatacağını söyle; ondan sonra detaylara gir –bir başlayınca aklına bir sürü şey gelir–, sonra tekrar et ve özetle, farkına var-

madan ders biter. Sonra sıra ikinci satıra gelir ve böyle devam eder." Tavsiyesine uydum, ilk dersimi yazdım ve bir oyundan bölüm okur gibi ayna karşısında ezberledim; bir aktör yeni rolüne başka nasıl hazırlanır? Benim açımdan işler yolunda gidiyordu; hiç takılmadım ve elimdeki konu tükenmeden dönem sona ermişti. Yaklaşık on iki öğrenci vardı, Koerner'in odasının yanındaki küçük bir sınıftı.

Kalacak yer bulmak kolay değildi. Geç gelmiştim ve iyi daireler çoktan kapılmıştı. Üniversitenin arkasındaki bir evin giriş katında, holü, mutfağı ve banyosuyla birkaç karanlık odası olan bir daire tuttum. Holün tavanı camdı, yani orada ve yatak odasında olup bitenler yukarı kattaki komşular tarafından seyredilebilirdi. Onlardan biri bölüm sekreterinin bir arkadaşıydı. Maceralı bir geceden sonra neden beni hep muzip bir gülümsemeyle karşıladığını çıkarmam uzun zaman aldı.

Zamanım artık okuma, radyo, dersler, personel semineri, birkaç randevu, öğrenci görüşme saatleri ve tiyatro arasında bölünüyordu. Yeşil Penguin esrarengiz hikâyeler serisi gerçek bir keşifti. Her hafta beş altı tanesini deviriyordum ve o yöredeki kitapçının stoklarını kısa sürede erittim. Hilda Lawrance'tan büyülenmiştim. Yaklaşık otuz yıl sonra tekrar okuyunca olay örgülerini ilginç buldum, fakat 1955'teki gizemi kalmamıştı. Gelişen gerçeklik anlayışı dedikleri bu mu? Ağır ağır öteki türlere el attım. Bir gün olayların şaşırtıcı bir süratle (çuvalın içinde bir ölü olmasına rağmen olmadık yerlerde ortaya çıkan Rosa hariç) akla mantığa sığmayacak bir şekilde üst üste yığıldığı bir öykü okudum. Olay örgüsünü bir arada tutan o kızdı. "Kim bu herif?" diye bağırıp baş sayfaya baktım. "Damon Runyon" yazıyordu. Damon Runyon. Ömür boyu tutsağı oldum.

Sonunda bir aylığa kavuşunca, hem de bana göre büyük bir aylığa (ayda 90 sterlin), biraz lüksü kaldırabilirdim. Kendime bir telefon aldım; o güne kadarki ilk telefonum. Bristol Old Vic'te yeni sahnelenen her oyuna gittim, o zamanlar Londra dışındaki en iyi tiyatroydu. Peter O'Toole Hamlet'i ve Estragon'u oynuyordu; *The Rivals*'da, *Lear*'de ve başka oyunlarda rol aldı. Oyunculuğunu hafife alıyor ve ara sıra hiçbir sebep olmaksızın kıpırdamaya başlıyordu. Alan Dobie mizahi ve edepsiz bölümlerde mükemmeldi,

kısa süre sonra Rex Harrison'ın eşlerinden biri olacak Rachel Roberts da Ugo Betti'nin *Kraliçe ve Asiler*'inde harika bir oyun sergiledi. Tennessee Williams'ın *Camino Real*'ini seyrettim ve anında bir hayranı oldum. Londra'da Vinay ve Gobbi'nin rol alacağı *Otello* duyurusu yapıldı. Gobbi gelmedi; onun yerine Otokar Kraus geçti. Bu da Vinay'i tek bıraktı. Bir zamanlarki kuvvetli sesi küçük bir volüme inip gelmişti, fakat oyunculuğu olağanüstüydü, milimi milimine ayarlanmış, ama ihtişamından bir şey kaybetmemişti. Yıllar sonra Vinay'i San Francisco'da Falstaff rolünde gördüm. Sesi gelişmişti; geniş değildi fakat iyi yayılıyordu, her bir kelimesi anlaşılıyordu. Bir baritonun (Vinay'in başlamış olduğu gibi) tenor olduktan sonra tekrar bariton olduğu bir başka örnek bilmiyorum. Bir ya da iki kadın bulup çaya ya da akşam yemeğine, ve/veya yatağa götürdüğüm de oldu. Yine de pek çok boşluk vardı.

Entelektüel sorunlarla ilgileniyor, tartışmalara katılıyor, makaleler yazıyor, konuşmalar yapıyordum. Fakat makaleler yazılıp, konuşmalar tamamlanıp, tartışmalar bittiğinde ne yapacağımı bilmiyordum. Tiyatro için hazırlanmıştım, birkaç bölümü de ezbere biliyordum ve fikirlerin en iyi sahnede sunulacağına inanıyordum. Bundan hiçbir şey çıkmadı. Sık sık âşık oluyordum, hem de tutkuyla; fakat macera, ki benim için çoğunlukla hayal gücünün bir işiydi, gerçek olmaya başlıyor gibi olunca duygularım değişiyordu. Hemen her hareketim deneme kabilindendi, tamamlanmamıştı ve kapsamlı bir amaçtan yoksundu. Belki çok fazla şeyden hoşlanıyordum ve bir yere çakılı kalmak istemiyordum. Gece gündüz birinin, tercihen bir kadının ortaya çıkıp işleri yoluna koymasını ümit ederek etrafta dolaştığım uzun yalnızlık ve sıkıntı anları oldu. Daha sonra Kaliforniya'da huzursuzluğum kıtalararası bir hal aldı; bir işim oldu, sonra bir başka işe girdim, sonra bir başkasına, ta ki zamanımın çoğunu havada harcayıncaya kadar. Dışarıdan bir meydan okuma olduğunda aslan kesiliyordum; kendi halime bırakıldığım zaman siniyordum. Bir yıl boyunca, okul ve şarkı dersleri dışında her gün Seconal alıp gece gündüz uyudum. Yaptığım tam anlamıyla "vakit öldürmek"ti. Bir anlamda hayatımın başlamasını bekliyordum; yarın, diye düşünüyordum ya da gelecek hafta ya da gelecek yıl her şey yerli yerine oturacak. Yine de bu boşluğun ortasında, sadece teknik konuları açıklayan değil, aynı

zamanda başkalarına karşı hissedilen basit ve aktarılmamış ilgiyi gösteren makale ve skeçler yazdım. Nasıl olurdu bu? İlgi nereden geliyordu? Savaş sırasında aldığım yaradan dolayı sık sık ağrılarım da oluyordu. Ağrı tırmanarak üstüme çıkıyor, bir köprü başı mevzii alıyor, genişleyerek saatlerce, hatta günlerce kalıyordu. Ağrı kesiciler aldım, önce normal dozda, sonra iki katı, sonra da normal dozun beş katına kadar çıktım; hasta oldum; ama ağrı dinmedi. Yavaşça, çok yavaşça durum değişti. Etkinliklerim, ilgi alanlarım, yazdıklarım, söylediklerim, izlediklerim tek vücut olmaya başladılar. Bu bir karakteri, tavrı, görüşü ve nispeten kararlı amaçları olan bir kişi olmak gibi bir şeydi. Ezeli hülyam şarkı söylemek artık söz konusu değildi. Bana göre ikinci en iyi olan, oyun yazmak da öyle. Geriye kalan, fikirleri ve izlenimleri dramatik potansiyellerini de koruyarak renkler ve şekiller gibi düzenleme ihtimaliydi. Dışarıdan yardım da aldım; hani hiç de hak etmeden, ama aldım işte. Fakat bütün bunlar uzak gelecekteydi. Şimdiyse 1955'teydik. İkinci eşimle yeni tanışmıştım, kuantum mekaniği üzerine bir ders vermem gerekiyordu ve Alpbach'daki bir seminere Alfred Lande'nin yardımcılığında başkanlık etmeye davet edildim.

Mary O'Neill benim sınıfımda bir öğrenciydi. İlk dersleri hasta olduğu için kaçırmıştı. Roy Edgley ondan heyecanla söz etti, ben de merak etmeye başladım. Nasıl başladığını hatırlamıyorum: Onu davet mi ettim? Öyle birlikte dolaşmaya mı başladık? Her neyse, çok geçmeden haftada en az bir kez birlikte çıkıyor ve iyi vakit geçiriyorduk. 1956'da Mary bana Alpbach'a kadar eşlik etti (şaperon olarak ağabeyini de yanına aldı). Dönüşümüzde ailesi tarafından sorguya çekildim; annesi, babası, amcaları, dayıları, teyzeleri. Ailenin bir kısmı İrlandalı, bir kısmı Galliydi. Bazı akrabaların, koltuk değneğiyle dolaşan ve belirgin bir aksanla konuşan bu yabancı hakkında kuşkuları vardı. Mary'nin kendisi de tereddütlü gibiydi; fakat tutku ve ümitsizlik dolu usta bir oyunculuk, sonunda onu bana kazandırdı.

Düğün töreni büyük bir şovdu; koro, org, tütsü her şey. Son 10 sterlinime bir takım elbise aldım ve oldukça etkileyici göründüm. Balayı için Londra'ya gittik ve sonrasında Bristol'da Mary'nin anne babasına ait bir daireye yerleştik. Sonra işler ağır ağır bozulmaya

başladı. Sanırım Mary'nin ikinci yatak odasına geçmesini öneren bendim. Kısa süre sonra neredeyse çalışma odamda yaşar oldum, "önemli makaleler" yazıyordum. "Sen acımasız birisin," dedi Carmen, hayatımız hakkında biraz bilgiye sahip olan Bristol'daki İspanyolca hocası. Değişmeye çalıştım, ama artık çok geçti. 1957 Noel'inde Mary ailesini bensiz ziyaret etti; bir de ilişkiye girdi. Onu son kez 1958'de Bristol'da bir tren istasyonunda gördüm. Tesadüftü; sadece birkaç adım uzağındaydım, ama sesimi çıkarmadım. Şimdi altmış yaşlarında. Çocukları olduğunu biliyorum ve onun nasıl göründüğünü hayal etmeye çalışıyorum. Biraz daha yuvarlak, birkaç ak belki? Geriye bakıp düşündüğümde heder edilen şey beni ürkütüyor; başlangıçta orada olan, ama sonra benim hareketlerim yüzünden keder, korku ve nefrete dönüşen aşk ve sevginin heder oluşu.

Kuantum mekaniği dersi bir felaketti. Teknik kitap ve makaleler okumuş, önemli olduğunu düşündüğüm hesaplamaları ezberlemiştim, fakat detayların toplam etkisini göremeyecek kadar onlara fazla yakındım. Pryce da işleri kolaylaştırmadı. "Gramere uymayan anlamsız kelimeler!" diye haykırdı benim açıklamalarımın biri ardından. Bütün fakültelerden yaklaşık seksen dinleyiciyle başladım, konu bugünkü kadar büyüleyiciydi; sonunda karşımda buruşuk on surat kaldı.

Alpbach semineri çok daha iyi geçti. Landé'nin en son kitabını biliyordum ve bir tanıtım yazısı yazmıştım. Kitapta anlaşılması zor olmayan bir formel bölüm, bir de formel adımların yorumlandığı felsefi bölüm var. Rakip yorumları benzer bir şekilde ele aldım, yani formelizmi kabul gören okumadan ayırdım ve daha göze çarpan adımların çeşitli versiyonlarını inceledim. Seminer bizim planladığımızdan daha da genişledi. Tarihçi de Santillana ve Schimank'ın öğrencileri yoktu, onlar da bize katıldı; Schrödinger de. Landé'nin yaklaşımına pek bayılmıyordu, Ernst Mach'tan övgüyle söz etti ("Wir können doch nicht hinter Mach zurückgehen!" – "Mach'tan daha geriye gidemeyiz!"), sıkıntıdan kurtulmanın muhtemel bir yolu olarak gördüğü ikinci kuantalama'dan sık sık söz etti ve de Santillana, Kopernik'in Ptolomy'ninki kadar çemberi olduğunu gösteren bir diyagram çizince ona şiddetle itiraz etti. Wof-

gang Pfaundler etrafta dolaşıp resim çekiyordu. Bir tanesi bende. Orada ağzımı kocaman açmışım, karşımda şaşkın bir Heinz Post ve solumda utanmış bir Landé.

Karıştığım üçüncü kuantum olayı 1957 Colston Araştırma Sempozyumu'ydu. Formel hilelerden hâlâ etkilendiğimden, ölçmenin kuantum teorisi üzerine bir konuşma hazırladım. Tartışmalara da katıldım. Konuşmam öyle özellikle özgün değildi. Yine de von Neumann teorisinin bazı noktalarına açıklık getiriyordu ve van der Waerden 1985 gibi yakın bir zamanda onu övdü. Minnesota Center'ın bir temsilcisi olarak sempozyumu izleyen Michael Scriven beni davet etti. Yazın Minnesota'ya gittim ve ergodik ilkenin rolü hakkında konuştum. Orada Feigl, Hempel, Ernest Nagel, Sellars, Hilary Putnam, Adolf Grünbaum, Maxwell, Rozeboom ve diğerleriyle tanıştım.

O yılın sonlarında İngiliz felsefe kurumuna yakından bir göz attım. John Watkins'i zaten tanıyordum. Tam olarak kurumdan değildi; bir Popperciydi, ama bu tek role iyi yerleşmişti. John'la akşam yemeklerinin koreografisi özenle yapılırdı. Beni kapıda karşılar, yukarı çalışma odasına çıkarır, bir koltuğa buyur ederdi. Sert bir yüzle bir aşağı bir yukarı yürür, kötü bir Popperci olduğum için beni cezalandırırdı: Makale metninde çok az Popper vardı, dipnotlarda hiç Popper yoktu. Detaylı bir şekilde Popper'in ne zaman ve nerede kullanılması gerektiğini açıkladıktan sonra rahat bir nefes alır, beni yemek salonuna götürüp yememe izin verirdi. Çok daha sonra tanıdığım Imre Lakatos bana neredeyse aynı sebeplerle saldırdı: "Neden Popper Y derken sen X diyorsun ve neden o da sonuçta birkaç yerde X dediği halde Popper'den söz etmiyorsun?" Şimdi bile kutsal kelime POPPER'in iman edenlere güç verdiğini duyuyorum.

Aristotelian Society'nin toplantılarına gittim ve bazı doğmakta olan yıldızları iş başında gördüm. Diyalektik incelikten yoksun olmalarına hayret ettim. Bir keresinde yemekte Ryle'm yanına oturdum. *Concept of Mind*'ına hayran kalmıştım. Şimdi onun ince nüktelerini ve perspektif anlayışını seviyordum. "Türlü şaklabanlıklar yapan maymunlar gibi zeki ve haylaz," demiş Ryle benim hakkımda. 1958'de kendim iki bildiri sundum, biri Mart'ta, Londra'da, Ayer'in başkanlığında, ötekisi yazın Southampton'da, ikinci katkıcı

olarak McKay vardı. Akademik yıl süresince çeşitli taşra üniversitelerini gezdim. Birmingham'da kuantum mekaniği üzerine standart konuşmalarımdan birini yaptım. Konuyu anlatırken yaşlıca bir bey bazı sorular sorup itirazda bulundu. Teoriye aşina olmadığını varsayarak basit ve temel terimlerle açıkladım. Beyefendi sabırla dinledi, başıyla onayladı ve teşekkür etti. Ertesi gün duydum ki benim ders verdiğim kişi Nobel ödülüne aday, tanınmış fizikçi Rudolf Peierls'miş.

Bristol'a başladıktan üç yıl sonra 1958'de Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde bir yıl geçirmek üzere davet aldım. Davet tam zamanında geldi. Mary ayrılmıştı. Beni Bristol'a bağlayacak pek bir şey yoktu. Kabul ettim, eşyalarımı topladım, trenle Southampton'a ve vapurla New York'a gittim. Oradan Adolf Grünbaum'u ziyaret etmek için Pittsburgh'a geçtim, oradan da bir konferans için Princeton'a. Öğleden hemen sonra ulaştım. Gezinirken bir sinema buldum ve *The Fly*'ı seyrettim; uzun Amerika macerama uyan bir giriş.

"Baba, sen iyi birisin; tüm alakan, sabrın, sevgin, fazladan gösterdiğin gayretler için minnettarım." (s.14)

"Bana annelik etmiş olan o garip, mesafeli ve mutsuz insan." (s.19)

"Şişko, küçük canavarın biri, kat kat kalın giysilere bürünmüş, tam bir salak. 'Yüzünü poposundan ayırt etmek mümkün, çünkü ses oradan geliyor', diyordu insanlar." (s.23)

"Öğretmen gezinip dururken benim neden yerimde suspus oturmam gerektiğini anlayamıyordum; ben de onunla gezinmeye başladım. Yerime geçmemi emretti. Yerimde kaldım, ancak tahtada ilk harfler görünür görünmez kusmaya başladım." (s.25)

"Akşam olunca güneşte fazla yanmış bir halde yatağıma uzanır, kendime sarılır, yüzüme çok yakın olmuş güzel yüzleri düşünürdüm." (s.23)

"Sözlü zamanı gelince, böyle önemsiz şeyler benim çok altımdaymış gibi bilgiç ve biraz da sıkılmış bir hava takınırdım. İşe yarıyordu, ama huzursuz anlar da yaşamıyor değildim." (s.31) Feyerabend arka sırada, ortada.

"Ben bir *Vorzugsschüler*dim, yani notu belli bir ortalamanın üzerindeki bir öğrenci... Neyse ki ben sık sık azarlanıyordum ve bir keresinde okuldan bile atıldım. Böyle bir adama güvenilir işte." (s.32)

"Orada amansız bir kitap kurdu olarak, tecrübeden yoksun, omuzlarımda otorite sembolleriyle bir avuç septik uzmanla karşılaştım." (s.53)

"1949, '50, '51 ve '52'de ilk dış gezilerime başladım." (s.81) Feyerabend 1950'li yılların başlarında Norveç'te.

"Inge'nin bir *scooter*'ı vardı; ben arkasına biner, aklıma gelen bütün azizlere dua okurdum - ve sürüp giderdik." (s.85)

"Felsefe seminerini yürüten Karl Popper'i merak ediyordum. *Logik der Forschung*'una göz atmış ve kafamda zihinsel bir resim oluşturmuştum: Uzun boylu, zayıf, ciddi ve konuşmasında ağır ve ihtiyatlı biri olacaktı. Tam tersi çıktı." (s.76)
Popper Alpbach'da "bilgi ağacı"nın önünde ders verirken.

"Mary'nin kendisi de tereddütlü gibiydi - fakat tutku ve ümitsizlik dolu usta bir oyunculuk, sonunda onu bana kazandırdı." (s.109) Feyerabend 1956'da Alpbach'da ikinci eşi Mary O'Neill'la.

"Bristol'daki işi aldım. Ancak ta sonra ne kadar şanslı olduğumu fark edebildim." (s.105) Feyerabend (sağda) 1950'lilerin sonlarında Roy Edgley'yle.

"Bellagio'da Alpbach'dan tanıdığım von Hayek'le, yerleşik hocalardan tarihçi Butterfield'la ve sonraları yakın dostum olan Robert Ardrey'le harika bir hafta geçirdim." (s.137) Villa Serbelloni, Bellagio, 1966. Feyerabend en sağdaki, John Watkins sağdan dördüncü, von Hayek sağdan beşinci.

Üstte: "Ziyaretçilere önce bahçe gösterilir, sonra yemek verilir. Son olarak da ciddi sohbetler için yukarı çıkılırdı." (s.130) Imre Lacatos Londra'daki evinin bahçesinde

Üstte sağda: "1964'te Alpbach'da Carnap'la yine karşılaştım. O yıl Feigl ile ben ortak bir seminer yönetiyorduk... Carnap mükemmel bir ruh hali içinde tartışmalarımıza katılmak için can atıyordu." (s.120) Soldan sağa: Carnap, Feigl, Feyerabend.

Sağda: "Margot taşraya bayılıyordu. Beni Yosemite ve Tahoe Gölü'ne götürdü ve bana Desolation Vadisi yakınlarındaki serin dağ göllerinde su üstünde batmadan durmasını öğretti." (s.116)

"Derslerimi pek hazırlamazdım; birkaç not alıp belagatın beni sonuna kadar götürmesini beklerdim." (s.123) Feyerabend, Berkeley'deki evinde, ünlü King Kong posterinin önünde.

"Öğrenci liderlerinin tavsiyelerini her zaman kabul etmezdim. Örneğin ilan ettikleri boykotlara katılmadım. Aksine boykotlar sırasında, öncesinde ya da sonrasında olduğundan daha az ders astım." (s.126) Feyerabend 1960'lı yılların sonlarında Kalifornia Üniversitesi'nin Berkeley kampusunda.

"Rommel bir Alman çoban köpeğiydi. Ama kulakları hiç dikilmiyordu... gördüğü her insanın arkasından koşuyordu... Denver'a yaptığımız keyifli geziler sırasında müthiş bir şekilde kustu. Ben de onun ismini kusmak anlamına gelen diyalekt kelime *Speiben* ile köpek anlamına gelen *Hund*'u birleştirip Spund olarak değiştirdim." (s.168)

"Daha ilginç seminerlerin bazılarının ardından öğrencileri ve konuşmacıları yakındaki bir restorana davet edip bütün hesabı ödedim." (s.160) Feyerabend 1985'te Zürih yakınlarındaki Meilen'de, Thomas S. Kuhn (solda) ve Paul Hayningen-Huene ile. (sağda)

"Başka geziler de oldu..." (s.175) Feyerabend Hollanda'da Ernan McMullin'le.

"Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Kardinal Ratzinger Parma'da Galile hakkında bir konuşma yaptı ve görüşlerini desteklemek için benim adımdan söz etti." (s.175)

"Beni *Yönteme Karşı*'yı yazmaya iten sebeplerden biri, felsefi bulanıklıkların zulmünden ve insanların görüşünü ve dünyadaki varlık biçimlerini daraltan 'hakikat', 'gerçeklik' ya da 'nesnellik' gibi soyut kavramlardan insanları kurtarmaktı." (s.176)

"Ben solo da söylüyordum, berrak güçlü bir alto sesim olduğu için dinleyenleri bir hayli etkiliyordum... Noel boyunca (koromuz) belli başlı kasaba kiliselerinin karla kaplı basamaklarında (konserler verdi)." (s.39) Feyerabend 1990'da Viyana'da ilk gençliğinde şarkı söylediği kilisenin basamaklarında.

"Hareketlerim onu üzdü, fakat bunları mizah, hoşgörü ve kararlılıkla karışık bir tavırla karşıladı." (s.164) 1984'te Grazio Borrini ve Feyerabend Girit'te.

"...güçlü eğilimler vardır, bunlar yalnızlık ya da entelektüel başarı gibi soyut şeylerle ilgili değil, canlı bir insanla ilgilidir..." (s.167) 1983, Berkeley.

"Eski huyumun aksine (yıllarca en namussuzundan en saygın dergi ve TV istasyonuna kadar bütün röportaj tekliflerini reddediyordum) çeşitli Avrupa dergilerine ve televizyonuna röportaj yapmaya başladım, üstelik hoşuma da gitti." (s.176) Feyerabend 1991'de Trento'da bir İtalyan gazeteci için önemli felsefeci rolünü oynarken.

"... Roma'da birçok huzurlu gün geçirdik." (s.175) Villa Ada, Roma,. 1991.

"Ilık Ekim havasında kahvaltı yapıp öğle yemeği yedik, etrafımızda çiçekler, hemen kafamızın üstüne yuvalarını yapmış olan eşekarılarının teftişine uğradık, önümüzdeki bir çardakta duran sert bir beyaz zambak tarafından izlendik." (s.163)
1993, Roma.

Filozof iş başında (Feyerabend'in en sevdiği resim). 1992, Roma.

X. BERKELEY, İLK YİRMİ YIL

İngilizce konuşulan ülkelerde kırk yıl geçirdim, otuz iki yılı ABD'de. Avusturya kültürü –her ne ise– beni pek etkilememişti. Annemle babam kırsal bölgelerden gelmeydi, babam Carynthia'nın Alman Slovenya bölgesinden. Viyana'da doğmuş, Viyana'da büyümüş ve Viyana okullarına gitmiştim. Fakat küçüklüğümde annemle babam beni sokağa salmamışlardı, büyüyünce de kendim sokağa çıkmadım. Koro çalışmalarına, operaya ya da astronomi derslerine gitmem dışında evde kalıp kitap okurdum; macera romanları, aşk hikâyeleri, polisiye romanlar, oyunlar ve daha sonra bilim ve felsefe kitapları. Romanlarla oyunlar ya Alman yazarlarındandı (Goethe, Karl May) ya da Almanca çevirilerdi. Ben olayla ilgiliydim, üslup ya da karakterle değil. Dünya edebiyatının

küçük bir bölümünü hatmettiğim söylenebilir; özellikle Avusturya edebiyatı değil. Viyana şivesinden hoşlanmıyordum, ya düz bir Almanca konuşuyordum ya da Prusya aksanıyla sahne Almancası. Nazi dönemine ait *Das Reich* gibi kültür dergilerini okumak bana "Alman kafası" hakkında bir ipucu vermişti, ancak etkisi kalmadı. Ayrıca, tartışılmakta olan eserleri asla okumazdım, resimlere bakmazdım. Ordudaki görevim –üç yıl, 1942-45– bir kesinti, bir saçmalıktı; biter bitmez aklımdan çıkmıştı. Önce er, sonra teğmen, sonra koca bir taburun komutanı olup Rus köylerinde ordan oraya koşturduğumu kısa sürede hayal edemez oldum. O bir rüya mıydı? Gerçek miydi? Hayatta kalmayı nasıl başarmıştım? Doğru, bir hatıram vardı. Bir bastonla topallayıp duruyordum, hâlâ da öyleyim. Ama bu kusura bile alıştım. Bugün insanların ek bir destek olmadan nasıl ayakta durduklarını ya da yürüdüklerini merak ediyorum. Bugün, açıklanmayı gerektiren onların durumu, benimki değil.

İngiltere'ye varınca elbette yabancı bir ülkede olduğumun farkına vardım; dilleri farklıydı, paraları da. Fakat insanlar aşağı yukarı aynı gibiydi ve okuduğum kitaplar –romanlar, oyunlar, fizik ve felsefe kitapları– hiçbir yeni kültürel perspektif açmadı bana; daha önce hatmetmiş olduklarıma eklendiler o kadar. Amerika bana bir kültürün ne olabileceğine ilişkin müphem bir fikir veren ilk ülkeydi. Amerikan kültürüyle Thoreau'yu, Dewey'yi, James'i, Stevens'ı ya da Henry Miller'ı değil, Hollywood'u, vodvili, müzikalleri, pankreas güreşlerini, pembe dizileri, stand-up komediyi, Spillane'yi, Chandler'i, Hammett'i kastediyorum; kısaca gösteri dünyasını ve ucuz romanı. (Daha sonra kültürel ve ırksal çeşitliliği de ekledim; Avrupa'ya geri dönmeme sebeplerimden biri nüfusun tek renkliliğiydi.) Bütün onları geride bıraktığıma pişmanım; dili, mizahı, bir konuya doğal yaklaşımı, bir Mack Sennett'i, bir Joe McCarthy'yi, bir Busby Berkeley'yi ve bir George Bush'u destekleyen garip âlemi. Yine de sık sık kaçmak istedim. Yavaş yavaş unutacağım; önce duygular, sonra hayaller, sonra hatta kelimeler ve benim büyük bir kısmım iz bırakmadan kaybolacak.

Birkaç hafta önce 1960 ile 1972 yılları arasını kapsayan bazı defterler buldum. Birçok öteki doküman gibi onlar da şans eseri sağlam kalmışlar. Oyunlar, filmler, konserler ve operalar üzerine

yorumlar, kitaplardan uzun alıntılar ve tanışmış olduğum insanların tasvirleri var. Temsillerin ve kitapların detaylı tanıtım yazıları, ruh hallerimin bilinç akışı anlatımlarıyla dönüşümlü olarak yer alıyor; "Berkeley'den ayrılmam gerek"; "burada daha fazla kalamam"; "burası bir kültür çölü; boğuluyorum" gibi yorumlar hemen her sayfada var, özellikle Londra gezilerimden sonra. Kaliforniya hayat tarzına çok, çok yavaş uyum sağladım. Aslında 1989 Ekim'i depremi beni kaçırmamış olsaydı belki hâlâ Kaliforniya'daydım ve orada gömülmüş, yakılmış ya da yenilmiş olabilirdim.

1958 Eylülü'nde geldim. Gelecekteki meslektaşım Erni Adams beni havaalanından aldı. Arabayla evine gittik, akşam yemeği yedik ve geceyi orada geçirdim. Beckett'in *Godot'yu Beklerken*'i üzerine kavgaya tutuştuk; o övdü, bense berbat olduğunu düşünüyordum. Ertesi gün Telegraph Avenue'daki bitli bir otelde, kokan bir oda tuttum. Zarafetten çok kullanışlılığı önemsediğim için orada yıllarca kalabilirdim, ancak Margot karşı çıktı. "Ya başka bir yer bulursun ya da beni bir daha göremezsin." Etrafa bakınmaya başladım. Hillegass üzerindeki içeri girintili garajın üstünde küçük bir daire buldum. Durum kusursuzdu. Tümüyle kendime ait bir evim vardı ve otelde beni rahatsız eden sokak gürültüsünden uzaktı. Kira ayda seksen dolar; bugün inanması güç. Ev sahibi kadın değişince tekrar taşındım. Benvenue'de kısa bir süre kaldıktan sonra Oakland'daki 6041A Harwood Avenue'da kocaman ahşap bir ev kiraladım. Yatak için bir çatı arası vardı, aşağıda geniş bir çalışma alanı, kocaman pencereler ve bir de arka bahçe. 1969/70 kışında Berkeley tepelerinde ilk evimi satın aldım. Önceki ev sahibinin bazı kiracıları yukarı kattayken bodrum katta oturdum. Birkaç hafta sonra yalnız olmadığımı keşfettim. Yatağımın tam altında yaşayan bir fare vardı. Lenin'in Kautsky'ye (Avusturyalı sosyalist) fare dediğini hatırlayınca Robin benim farem Kautsky adını taktı. Kautsky sinirlerime dokunuyordu, ben de etrafa zehirler koymaya başladım. Fare kayboldu, onun yerini burnumun direğini kıran bir koku aldı. Bir fare uzmanı çağırdım. Etkileyici bir teçhizatı olan genç bir adamdı; resmen fare mühendisi. Etrafa baktı. "Duvarları yıkmamız gerekebilir," dedi. Başka bir uzman çağırdım. Onun teçhizatı yoktu, ancak kendisi

tıpkı bir fareye benziyordu. "Fareler sizi kandırır," dedi. "Koku bir yerdedir, fare başka bir yerde." Ortadan kayboldu ve birkaç dakika sonra Kautsky'yle ya da ondan artakalanla geri döndü. Çok geçmeden ben de ayrıldım; ev ana caddedeydi ve çok gürültülüydü. Daha sonra satın aldığım 1168 Miller Avenue'daki ev hâlâ benim, fakat fazla uzak olmayan bir gelecekte iyi bir fiyata satmak istiyorum.

Bu gelişmeyi başlatmış olan Margot meslektaşlarımdan birinin kızıydı. Bölümün bir partisinde tanıştık, sinemaya, tiyatroya ve yatağa gittik. Annesiyle babası, özellikle annesi, benden hoşlanmışa benziyordu, fakat her nedense birlikteliğimize karşı çıkıyorlardı. Babası kızını ziyarete geldiğinde birkaç kez kuytu köşelere saklanmam gerekti. Margot taşraya bayılıyordu. Beni Yosemite ve Tahoe Gölü'ne götürdü ve bana Desolation Vadisi yakınlarındaki serin dağ göllerinde su üstünde batmadan durmasını öğretti. Inverness'de bir hafta, Mount Tamalpais yakınlarında birkaç gün ve Hillegass'taki evimde pek çok saat geçirdik. Margot uzun boylu, sarışın ve güzeldi. Bir sürü country ve western şarkısı bilir, evde ve arabada söylerdi. Matematik okumak istemiş; fakat ailesi müdahale etmiş, matematik bir kadın için uygun değilmiş. O da onun yerine tarih ve edebiyat okumuş. Onu sınava hazırlarken geceler boyu uykusuz kalıp can sıkıcı kitaplar okuduk, yazarları daha da can sıkıcıydı. Yararı olmadı, Margot zekâsına rağmen kaldı. Başka açılardan da önü tıkanmıştı. Aslında Margot'nun epey kafası karışık bir kadın olduğu söylenebilir. Fakat bunların hiçbiri okul ya da kız evlatlık dışındaki davranışlarında görülmüyordu. Esprili, hoş sohbet, akılcı (aslında benden bile daha akılcıydı) ve çok ama çok zekiydi. Sonunda Doğuya gidip evlendi. Şimdi zor durumdaki insanlara pratik ve manevi destekte bulunuyor. 1988'de yine karşılaştık; Berkeley tepelerinde uzun bir yürüyüşe çıktık ve hiç ayrılmamışız gibi konuştuk.

Geçici görevim sona erince idare beni işe almaya karar verdi. Ayrıca bana oturma izni almak için başvuruda bulundular; şu meşhur Green Card. Onu almak için benim ihtisas alanımda ABD'de hiç kimsenin beni geçmediğini iddia etmeleri gerekti. Kendime sık sık neden bu kadar bulunmaz Hint kumaşı olduğumu soruyordum. Düşük çenemin bu işte bir rolü vardı elbette, ancak yayımlamış ol-

duğum birkaç şey daha belirleyici olmuşa benziyordu. Elimde benim o Wittgenstein canavarım vardı. Onu yayımlamak üzere değil, sadece düşüncelerimi netleştirmek için yazmıştım; fakat Anscombe onu saygın bir felsefe dergisine vermişti, yazı kabul edilmiş ve bazı insanları etkilemişti. Sonra, tamamen farklı bir alan üzerinde bir çalışma vardı: von Neumann'ın ispatı üzerine bir makale ve von Neumann'ın ölçme teorisi üzerine başka bir makale. Hiçbiri de çok özgün ya da özellikle derin değildi, fakat okur buldu ve üzerine yorumlar yapıldı (hatta seminerinde makaleleri tartışmış olan Carl Friedrich von Weizsäcker'den bir mektup bile aldım). Aristotelian Society için yazmış olduğum denemeler yine farklıydı, hem üslup hem de içerik bakımından. Bir tanesi benim tezimin özlü versiyonuydu ki tezim de zaten Kraft Çevresi'ndeki tartışmaların özlü versiyonuydu. Ötekisi, Wittgenstein'a uygulamış olduğum hilenin Niels Bohr'a uygulanmasıydı; zor ve çok daha anlaşılmaz bir düşünür. Son olarak analiz paradoksu denilen şey üzerine İngilizce bir kısa not vardı. Akademik işlerin nasıl yürüdüğünü artık öğrenince –ne kadar çok sayıda tez tahrif ederseniz o kadar iyi– Almanca versiyonunu yazıp *Kantstudien*'a gönderdim. İngilizce versiyonu ne anlatıyorsa Almanca versiyonu da tam olarak onu anlatıyordu, fakat argüman bölümleri yer değiştirmişti. Bir felsefeci, kimdi hatırlamıyorum, iki tezi de okumuş "ilerleme" kaydettiğimi söylemişti. Böylece şimdi iki tezim ve bir ilerlemem vardı; itibarımda büyük bir artış.

Cornell Üniversitesi'ne gittiğim bir sırada kadrolu doçentlik teklifi aldım. Altta kalmamak için Kaliforniya da kadro teklif etti. Minnesota Center'da Bilim Felsefesine, National Science Foundation bağışıyla destekli Fulbright bursu ve daveti kazandım. Berkeley'yi kabul ettim, Fulbright bursunu geri çevirdim, izin istedim, verildi ve ilk düzenli Berkeley dönemini Minneapolis'de geçirdim.

O dönemde Minnesota Center, alanındaki en başta gelen enstitülerden biriydi. Yerleşik bir kadro ve değişken misafir gruplarla Minnesota ve başka yerlerde konferanslar düzenliyordu. Benim kuşak hemen hemen bütün bilim felsefecileri kariyerlerinin başlarında oradaydılar ve hepsi de çalışmaları için belirleyici itici gücü oradan aldılar. Müdür Herbert Feigl'le Viyana'da tanıştıktan

sonra dost olmuştuk. Feigl mantıksal ampirizmin ABD'deki önde gelen PR kişilerindendi. Başka okullarla olan çakışmaların bilincinde olup bunların propaganda potansiyelini fark eden Feigl bir okuma kitabı derledi, "analitik felsefe" terimini buldu ve her alandan mektepliler için Center'ı bir değişim istasyonu haline getirdi. Uzun boylu, gösterişli, gözleri fıldır fıldır, kısa ve keskin söz söylemede özel bir yeteneğe sahipti. Bazı insanlar, de Santillana da dahil, onu tekrarcılıkla ve zamanın gerisinde olmakla eleştirirdi. "Er ist in seiner Entwicklung stecken geblieben" ("Gelişiminde takılıp kalmış"), diyordu Popper. Tekrarcılık suçlaması doğru olabilir; fikir pazarlayan herkes için geçerlidir bu. (Popper için kesinlikle geçerli.) Ancak gerilik suçlaması tam bir saçmalık. Feigl felsefeye geleneksel, pozitivist olmayan anlamda önemli katkılarda bulundu. Psikolog ve psikanalistlerin özgül sorunlarına hitap eden birkaç bilim felsefecisinden biriydi ve ampirik bilim felsefesini, gerçekçiliğin oldukça aşırı bir dozuyla birleştirerek değiştirdi. "De Principiis Non Disputandum...?" ya da "Varoluşsal Hipotezler" gibi denemelerle zihin-beden sorununu açıklığa kavuşturmada yaptığı pek çok teşebbüs, araştırmaların en ön cephesindedir ve etkili olmaya devam ediyor.

Feigl'i hemen her gün görüyordum. Öğle yemeğinde buluşur, ikindiye kadar sohbet eder ve çoğunlukla Grover Maxwell, Paul Meehl ve çeşitli misafirlerle akşam yemeğine çıkardık. Bir süre felsefi bir sokak gösterisi oluşturduk: Ben saçma görüşleri savunurken Feigl aklın sesini temsil ediyordu. Şaşkın seyirciler önünde birbirimize girdikten sonra, paramızı toplayıp bir restorana giderek iyi vakit geçiriyorduk. Rüyalarım bile tartışmalarımıza katkıda bulunuyordu. Feigl doğrulanamaz cümlelerin varlığına inanıyordu. Söylediğine göre –zaten bariz gibi görünen bir şeydi– acı çektiği zaman acı çektiğini doğrudan ve kesin olarak biliyordu. Ona inanmadım, fakat sadece genel itirazlarda bulundum. Ancak bir gece rüyamda sağ bacağımda oldukça hoş bir duyumsama olduğunu gördüm. Duyumsamanın şiddeti arttı ve uyanmaya başladım. Daha da şiddetlendi. İyice uyandım ve bunun her zaman şiddetli bir ağrı olmuş olduğunu keşfettim. *Duyumsamanın kendisi bana* bunun çok şiddetli bir ağrı duyumsaması olduğunu söyledi, bense onu bir haz duyumsamasıyla karıştırmıştım. Viktor Kraft ha-

zırlanan bir *festschrift*'e* Almanca katkım (başlık: "Das problem der Existenz theoretischer Entitäten" (Teorik Varlığın Varoluş Sorunu) gerçeklik üzerine yaptığımız tartışmanın girdisini çıktısını yansıtıyor.

Minnesota Center'daki ikinci sorumlu Grover Maxwell endüstriyel kimyacı olarak başlamıştı. Felsefeye geçince, başkalarının iyi ücretli işlere kapağı attığı yaşta o öğrenci oldu, ama yine de çalışıp didinip mesleğinin en üst noktasına geldi. O ana kadar bilim paradigması olarak fiziği kullanmış bir girişime ilginç ve çok gerekli bir perspektif getirdi. Grover Tennessee'dendi. Yüzünde donuk bir ifadeyle ağır ve duraksayarak konuşurdu. Sık sık her an bana vuracakmış gibi hissederdim; ama bu, onun dostane ifadesiydi. Sonunda Feigl'in yerini aldı. Çok erken öldü.

Bir teorik fizikçi olan Hill bilim felsefecilerinin görüşlerini desteklemek üzere verdikleri örneklerin çoğunun kuruntu olduğunu gösterdi. Klasik mekanik hiçbir surette Planck sabitine küçük değerler verilmiş kuantum mekaniğinin "devamı" değildi; elastikiyet teorisi klasik nokta mekaniğinin bir uzantısı hiç değil; nokta mekaniği de basit bir şey değil, farklı yaklaşımların bir toplamıydı; vs.. Bugün bunlar çok iyi biliniyor. Ellilerde bilim adamları bile bunların farkında değillerdi.

Paul Meehl zihin-beden sorunu ve teoriyle deney arasındaki ilişkiyle ilgileniyordu. Pozitivistler Meehl'in deyişiyle anlamda bir "yukarı sızıntı"yı benimsiyorlardı: (diyagramların altına koyduğumuz) gözlem cümleleri anlamlıdır; teorik cümleler, kendi başlarına alındıklarında, ancak onları gözlem cümlelerine bağlayan mantık bağları aracılığıyla anlam kazanırlar. 1958'deki tezimin çizgisinde o zaman anlamın zıt yönde hareket ettiğini savundum. Duyu verisinin kendi içinde ve kendi için anlamı yoktur; sadece vardırlar. Kendisine duyu verisi dışında başka bir şey verilmeyen bir kişinin zihni tamamen karışır. Anlam fikirlerden gelir. Bu yüzden anlam teorik seviyeden gözlem seviyesine doğru "aşağı damlar". Bugün olsa her iki görüşün de oldukça naif olduğunu söylerdim. Anlam herhangi bir yerde yerleşik değildir. Eylemlerimizi (düşüncelerimizi, gözlemlerimizi) yönlendirmez, ancak onların akışında ortaya çıkar. Anlam, bir yerleşiklik varsayımının mantıklı

* (Alm.) Bir şahsiyetin jübilesi için çıkarılan armağan kitap. (y.h.n.)

gelmeye başlaması ölçüsünde istikrar kazanabilir. Ancak bu bir hastalıktır, temel değil.

Sık sık Minnesota Center'a döndüm, bazen bir dönemliğine, bazen de East Coast'a ya da Avrupa'ya giderken bir haftalığına, hatta bir günlüğüne.

1960'da nihayet Berkeley'de Kaliforniya Üniversitesi'nde ders vermeye başladım. Hafta sonları ve tatil dönemlerinde güneyde Santa Barbara'ya, San Bernardino'ya, Pomona College'a, Güney Kaliforniya Üniveritesi'ne ve Los Angeles'daki Kaliforniya Üniversitesi'ne yolculuk ettim; doğuda da Boston ve Pittsburgh'a. Tarski, Mostowsky ve Carnap UCLA'da [University of California, Los Angeles] yaptığım bir konuşmayı dinlediler. Tartışmadan sonra Carnap yanıma geldi. "Sizinle karşılaşmaktan korkuyordum," dedi; "sizin pis biri olduğunuzu düşünüyordum; fakat konferans salonuna adımınızı atar atmaz öyle olmadığınızı anladım". Bu olağanüstü ifadenin sebebini bulmam biraz zaman aldı. 1957'de Minnesota Center'ı ilk ziyaretimden sonra Feigl'le yazışmaya başlamıştım. Mektuplarımın içeriği özeldi, ancak okumuş olduğum şeyler üzerine, Carnap'ın tezleri de dahil, saygısız yorumlar da içeriyordu. Fakat benim bilmediğim şuydu: En ufak bir entelektüel içeriği olan her mektup anında çoğaltılıp üzerine yorum yapılan kişilere gönderiliyormuş. Onlar cevap yazıyor, bu cevaplar da çoğaltılıp sağa sola gönderiliyormuş. Cevapları kimin yazdığını bilmediğimden daha da agresif karşılıklar veriyordum. Doğal olarak Carnap benim bir baş belası olduğumu düşünmüş.

Konuşmamdan sonra Carnap beni yemeğe davet etti. "Kişisel meselelerden konuşalım," diye önerdi; "bu geç vakitte entelektüel bir tartışma gece uykumu kaçırır". Ertesi gün arabasıyla beni havaalanına götürdü, daha doğrusu arka koltukta benimle arkadaşlık ederken karısı götürdü. Psikanalizden bahsetti. "Bir zamanlar çok eleştiriyordum," dedi; "ama şimdi bazı kişisel deneyimlerden sonra tümden içeriksiz bir şey olmadığını düşünüyorum". 1964'te Alpbach'da Carnap'la yine karşılaştım. O yıl Feigl ile ben ortak bir seminer yönetiyorduk. Carnap'ın geldiğini duyduk. Nasıl olur? diye sorduk kendi kendimize. Los Angeles'dayken Carnap karısına muhtaçtı; onun yardımı olmadan sandalyesinden bile kalkamazdı. Ina'nın öldüğünü de biliyorduk ve Carnap'ın nasıl idare ettiğini

merak ediyorduk. Sapasağlamdı, mükemmel bir ruh hali içinde tartışmalarımıza katılmak için can atıyordu. Yaptığım bir konuşmadan sonra beni tebrik etti. Bense o kadar iyi olduğundan emin değildim. "Bana güvenebilirsin," dedi Carnap. "Sarihlik nedir bilirim." Daha sonra epistemoloji konulu feci tartışmada Aristoteles'in felsefesini Viyana Çevresi'ninkiyle kıyasladım. Aristoteles'in felsefesi, dedim meyve verdi; bazı bilimleri kurmasına, bazılarını da zenginleştirmesine yardımcı oldu. Ernst Mach bilimlerin kendisine hâlâ katkıda bulunuyordu, sadece onlarla ilgili belagata değil. Ancak Viyana Çevresi daha önce yapılmış çalışmaların üzerine yorum yaptı sadece. Bilimsel bakımdan kuraktı. Ya da Ernst Bloch'un hoş sözü gibi, "Die Philosophie ist aus einer Fackeltragerin der Wissenchaft zu ihrer Schleppentragerin geworden" ("Felsefe, bilimin meşalecisi olduktan sonra şimdi de onun vagonlarını çekiyor"). Carnap itiraz etmedi, fakat sarihliğin avantajlarını vurguladı. Harika bir insandı, yumuşak, anlayışlıydı; bazı yazılarına (hepsine değil) ve süper mantıkçı olarak isim yapmasına bakınca oluşacak kuru bir kişi olduğu kanısı hiç doğru değildi.

Sonraki yirmi yıl zarfında evlendim (üçüncü kez); şarkı söylemeye tekrar başladım (Ina Souez ile, Fritz Busch'un Glyndebourne yıldızlarından biri; daha sonra, Ina Los Angeles'a taşınınca haftada bir oraya uçtum); bilim felsefesinde orta boy bir üne kavuştum ve kaybettim; Auckland, Berlin, Londra, Yale, Sussex ve Kassel'de işlere girdim (kadrolu profesörlük ya da kürsü başkanlığı) birkaç ay kalıp sonra istifa ettim. Berkeley, Londra ve Berlin'deki öğrenci devrimine denk geldim; Stanford'daki Council of Philosophical Studies'de özel konuşmacı oldum ve bir köpek satın aldım. Gobbi'yi Scarpia rolünde gördüm; Jack Rance'i Boccanegra (son derece zor bir bölümün muhteşem yorumu), Nabucco ve Iago rollerinde; Sutherland'i Lucia rolünde ve bir de resitalde; Schwarzkopf'u bir resitalde ("kadın sanki yatak odasına misafir alıyor gibi şarkı söylüyor," dedim Barbara'ya) ve *Così*'de. Meşhur Doktor Moses'ı ziyaret ettim, önde gelen şarkıcıların korku ve keyifsizliklerini ilaç, içki ve yalanlarla tedavi etmesine ek olarak şimdi de bana bakıyordu; San Francisco kökenli travesti grup the Cockettes'in bir gösterisi sırasında ilk Busby Berkeley'mle karşılaştım.

Sahneye bir perde indirildi ve ışıklar söndürüldü. Perde karanlık, uzaktan bir şarkı duyuluyor. Küçük bir ışık noktası beliriyor, büyüyor ve şarkı söyleyen bir insan yüzü oluyor. Yüz büyüyor, geriye yaslanıyor, dağılıyor; parçalar tekrar bir araya geliyor ve bir de bakıyoruz Broadway'deyiz. Bir duvar saati zamanı gösteriyor. İnsanlar işlerinden eve dönüyorlar, evde baktıkları hayvanlarına yemeklerini veriyorlar, yatıyorlar; başkaları yeni bir gün için kalkıyor, giyiniyor, bir şeyler yiyor, ayrılıyorlar; caddeleri, trafiği, atelyeleri görüyoruz. Şarkıcı geri geliyor ve bir gece kulübünde buluyoruz kendimizi. Müşteriler sohbet ediyor, içki içiyor, dans ediyor. Dansın hızı artıyor, başka dansçılar da katılıyor, artık pist bile hareket etmeye başlıyor; ortalık kararıyor, kamera yükseliyor, tekrar saat görünüyor, işten gelip eve giden, yatmaya giden insanlar; evlerinin duvarları dağılıyor, tekrar birleşiyor; surat yeniden beliriyor, uzaklaşıyor, küçülüyor, daha da küçülüyor, sadece bir ışık noktası kalıyor, artık o da gidiyor, şarkının son notaları ve bitiyor. "Bu da neydi?" diye haykırdım. "Busby Berkeley," dedi Mara; Wini Shaw'un oynadığı the Golddiggers of 1935'ten the Lullaby of Broadway. Ne olağanüstü bir yetenek! Ondan sonra Berkeley'nin yapmış olduğu her filmi görmeye çalıştım. Düzenli olarak Telegraph Avenue'daki otuzlu ve kırklı yılların filmlerini gösteren bir sinemaya gidiyordum. Bir keresinde Yeni Zelanda Auckland'da bütün bir festival boyunca yerimden kalkmadım; üç gün, günde yedi saat. "Biz," yani benim asistanım olarak başlayan ve sonra ömür boyu arkadaşım olan Robin ve maiyeti (kızlar, oğlanlar, köpekler; ama çoğunlukla kızlar) daha pek çok etkinliğe katıldık. All Star pankreas güreşleri de dahil. Pankreası TV'den biliyordum. The Cow Palace'daki gerçek şey adeta dini bir tören gibiydi. Ta uzaklardan kalabalığın gürültüsünü duyabilirdiniz. Küçük yaşlı hanımlar örgülerini ringe atıyorlardı: "Öldür onu! Öldür onu!" Evli çiftler Buick'leri ya da Ford'larıyla geliyorlardı; vardıklarında dosdoğru karşılarına bakarlardı, ilk birkaç dakika böyle geçerdi; sonra yavaş yavaş erirler, dikkat kesilirler, hep birlikte yumruklarını kaldırırlar, birbirlerine gülümserler ve belki de haftalardır ilk gerçek teması kurarlardı. Herkes gibi benim de kahramanlarım vardı; başları sıkıştığında korkudan titrer, kazandıklarında rahatlardım. Onlardan birkaçıyla

Hawaii'de şahsen görüştüm, Robin Hawaii'de çalışıyordu, ben de Yeni Zelanda'ya giderken uğramıştım. Ama o zaman Robin sözle ve de göstererek beni bu güreşlerin tümden düzmece olduğuna inandırdı: Sonucu önceden belliydi, kan sahteydi. Onu hâlâ affetmiyorum.

İki standart konuda ders veriyordum, biri genel felsefe, ötekisi bilim felsefesi. Bir de katılımcıları kendi fikirlerini açıklamaya davet ettiğim bir seminer yönettim. Alışılmış bir tarz değildi bu. Meslektaşlarımın çoğu seminerleri kendi fikirlerini ya da bağlı bulundukları okulların fikirlerini yaymak için bir araç haline getiriyorlardı. Konu ve uzun okuma listeleri önceden yayımlanırdı. Herkes katılamaz ve katılanların da iyi tanımlanmış projeler üzerinde çalışmaları gerekirdi. Ben daha esnek bir yolu izlemeyi tercih ettim. Bazı seminerler mükemmel oldu, bazıları berbat. Ara sıra belli bir konu belirlediğim de oldu. Bir keresinde Aristoteles'di. Burnyeat de oradaydı ve eğleniyor gibiydi. Birkaç yıl sonra konu Platon'un *Theaetetus*'u oldu. Genel bir giriş yaptıktan sonra Platon'un vizyon teorisi üzerine uzun uzun konuştum. Bu defa Gregory Vlastos da dinleyiciler arasındaydı ve etkilenmişe benziyordu. Hâlâ seminerlerimdeki büyük başlardan hoşlanmıyordum; daima kendimi salak gibi hissetmeme neden oluyorlardı. Ben işi bitirip kurtulmaya çalışırken onlar fikirleri ciddiye alıyorlardı.

Derslerimi pek hazırlamazdım; birkaç not alıp belagatın beni sonuna kadar götürmesini beklerdim. Bu yöntem konferans gezilerimde işe yaramıştı. Fakat koskoca bir yarıyılı gürültüyle doldurmak farklı bir meseleydi. "Nasıl yapıyorsun bunu?" diye sordu Robin; "üç derste üç defa tamamen aynı şeyleri söylüyorsun. Espriler bile aynı. Yine de öğrenciler ağızları açık, vahiymiş gibi dinliyorlar". Sık sık öğrencilere evlerine gitmelerini söylerdim; müfredattaki notlar ihtiyaçları olan her şeyi içeriyordu. Bunun sonucu olarak 300, 500 hatta 1200 kişilik dinleyici sayısı 50'ye, 30'a düşmüştü. Bundan memnun değildim; daha geniş bir dinleyici kitlesini tercih ederdim, ama yine de idare müdahale edene dek tavsiyemi yineledim. Niçin böyle yaptım? Düşünce ve rutin arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran sınav sistemini sevmediğim için mi? Bilginin, sıkı eğitimle edinilmesi ve sabitleştirilmesi gerektiği fikrini küçümsediğim için mi? Yoksa kendi performansımdan fazla

memnun olmadığım için mi? Bütün bu faktörler rol oynamış olabilir. Her nedense hekimlerin tanımlayamadıkları sebeplerden ayaklarımın üzerinde duramayacak kadar zayıf düşünce, 1975'te tarz değiştirdim. Artık derslerimi hazırlıyor, uzun uzadıya ana noktaları yazıyor, bütün derslere giriyor (sağlığımı yitirmeden önce üçte birini kaçırmıştım) ve bazı mükemmel ve baştan sona yepyeni hikâyeler anlatıyordum.

Öğrenci devrimi denilen günlerde, daha önceki devrim hareketlerine eşlik etmiş felsefecileri anlattım. Cohn-Bendit, Lenin'den "Sol Komünizm–Bir Çocukluk Hastalığı", Başkan Mao'dan denemeler ve Mill'in "Özgürlük Üzerine"si okuma listesindeydi. Öğrencilerden ödev yazmak yerine konuşma yapmalarını ya da demonstrasyon hazırlamalarını istedim ve okul dışından insanları görüşlerini sunmaları için davet ettim. Seminerde, trafoları havaya uçurmuş bir öğrenci bunun sebebini açıkladı. "Benden yana olmayan, bana karşıdır!" diye bağırdı. Bir dersimde siyah bir adam, Nehemiah Pitts şöyle dedi, "Siz beyazlar insan bile değilsiniz!" Ondan sonra biz çevresini sardık; "biz", yani öğrenciler, asistanlar ve ben; münakaşa etmedik, sadece konuştuk. Pitts de bazıları ünlü olan pek çok kişi gibi (Lenny Bruce örneğin ya da Artaud), gerçekten insanca olmayan bir durumun yarattığı korkunç bir baskı altında gibiydi. Daha çok (yüzde olarak bugün kampusta bulunanlardan daha çok) siyah derslerime gelmeye başladı ve ben genellikle ne yapacağımı bilemiyordum. Onları beyaz kültürün bir parçası olan entelektüel inceliklerle beslemeye devam mı etmeliydim? Ben öğretmendim, hatta profesör; her tür konuda bilgi birikimim vardı ve çeşitli konularda keskin görüşlere sahiptim ve mesleğimdeki önemli şahsiyetlere pek az saygı duyuyordum. Fakat şimdi kendimi cahil ve yersiz hissediyordum. İyi görünümlü ve güçlü bir siyah kadın beni evine ailesiyle tanıştırmaya davet etti. "Dikkatli olun," dedi. "Kızım sahtekârları şıp diye tanır". Teklifi geri çevirdim. Keşke ona sebebinin kibir değil, utangaçlık olduğunu açıklayabilseydim. Öğrencilerin Huey Newton'ı, Bobby Seale'i ve onların takipçilerini neden tanrı gibi karşıladıklarını anladım. Malcolm X geldi ve çok mantıklı bir konuşma yaptı. Bir işadamı gibi giyinmişti, düzenliydi, elinde konuşma metinlerinin olduğu çantası vardı. *Otobiyografi*'sini okudum (daha sonra *Kök-*

ler'i yazan Alex Haley kaleme almış). Sempati, hatta sevgi duydum, bir de bu olağanüstü insanın hayatına çok az da olsa bir katkıda bulunma arzusu.

Davetime cevap olarak Vietnamlı öğrenciler ülkelerinin tarihini ve direnişlerinin sebeplerini açıkladılar. Bir grup eşcinsel; cahil ve kendilerinden emin heteroseksüel insanların arasında bir azınlık olarak yaşamanın nasıl bir duygu olduğunu tarif etti. *Çağdaşımız Shakespeare* kitabı yıllardır okuma listemde bulunan Jan Kott, Euripides'in *Orestes*'ini sahneye koydu. Orestes ve Pylades sahneye motosikletle çıktılar, Menelaus bir generaldi, Tyndareus güneyli bir politikacı ve Helen de; eh, o da sıradan bir fahişeydi. "Bir sürü dizeyi değiştirmiş olmalı," dedim Alan'a, oyunun sahneye konuşunu denetliyordu. "Tek bir dize değiştirmedi," diye cevapladı Alan. Yine de bütün bölümler, oyun sanki bugün yazılmış gibi tam uyuyordu. Kott, Alan ve ben Haight-Ashbury bölgesindeki bir temsili görmek için San Francisco'ya gittik. Kott çocuk gibiydi. Her şeyle ilgileniyor ve en sıradan olaylara Mars'tan gelen bir mesajmış gibi bakıyordu.

Altın kalpli, düşük çeneli ve tescilli cadı, dostum Joan McKenna bir deney girişiminde bulundu. Misafir hoca olarak tanıştırıldıktan sonra yaklaşık yirmi dakika konuştu; sonra durup soruları kabul etti. Verdiği cevaplar haksız, aşağılayıcı, otoriterdi. Kimse müdahale etmedi. Aksine, kurbanlarının yanındaki insanlar biraz kenara çekildiler; senin gibi başarısızlarla bizim işimiz yok, der gibiydiler. Sonra Joan mizanseni ve amacını açıkladı. "Şu yaptığınıza bakın!" diye haykırdı. "Gülünç, otoriter cevaplar veriyorum. Bunları yutmakla kalmıyor, direnecek cesareti gösteren bir iki öğrenciye de cüzzamlı gibi davranıyorsunuz. Elbette bir profesörün her yaptığı yanına kâr kalır!" Ondan sonra bu meslekteki hödüklerle nasıl uğraşacağımızı tartıştık. Diyelim ki böyle üstün bir varlık salakça ve anlaşılmaz şeyler söylüyor. Ne yaparsınız? Kalkıp açıklık getirmesini istersiniz. Otoriter bir el hareketiyle susturulduğunuzu düşünelim. O zaman da bir başkası kalkıp soruyu tekrarlar: "Ben de anlamadım." Daha çok öfke, daha çok aşağılama. Bir üçüncü öğrenci kalkar. "Sizden beklenen bize öğretmeniz, bizle dalga geçmeniz değil; onun için lütfen açıklayın." "Küstahlık etme!" "Küstahlık etmiyor," der dördüncü bir öğrenci.

"Bilgi istiyor, siz de vermiyorsunuz" ve böyle devam eder. Er ya da geç, dedim, daha uygun bir cevap gelecektir. "Bunu yapamayız," dedi bazı öğrenciler: "Kötü not alırız." "Bunu yapmayız" diye tepki gösterdi öbürleri. "Uğraşmaya değmez."

Serbest Konuşma Hareketi'nde yer alan öğrenciler bütün bunları değiştirmek istiyordu. Üniversiteyi bir bilgi fabrikası (üniversite rektörü Clark Kerr böyle demişti) olmaktan çıkarıp bir topluluğa ve bir sosyal gelişme aracına dönüştürmek istiyorlardı. Eylemleri en çekingen öğrencileri bile etkiledi. Önce gözleri parladı sonra konuşmaya başladılar ve böylece herkesin ilginç ve değerli fikirlerinin olduğu açıkça ortaya çıktı. Fakülte, öğrencilerin görüşlerini destekleyip idareyi çekilmeye zorlayınca büyük bir başarı kaydedildi. Hareket böylece amacına ulaşmış oldu. "Henüz evlere dönmeyin!" dedi öğrenci liderlerinden mükemmel bir hatip olan Mario Savio; "Daha ele alacağımız Vietnam Savaşı var." Artık hareket yön değiştirmiş ve daha saldırgan olmuştu. Oakland'dan siyahlar katıldı, kampusta konuşma yaptılar, hayatlarını beyaz öğrencilere anlattılar. Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler tüm ülkeyi sardı. Fakat Kaliforniya'da Ronald Reagan reformlara son verdi. Bir bakıma onun başarısına devrimciler katkıda bulunmuş oldu. Kendi sorunlarıyla ilgilenip, beyaz orta sınıfa sağlıklı bir nefret duyarak, ki pek çok durumda anne-babaları ve akrabaları da buna dahildi, TV kameralarıyla karşılaşınca açıklama yerine müstehcen laflar haykırarak büyük seçmen gruplarını kendilerinden soğuttular. Elbette bu iş Reagan'a yaradı.

İki hafta önce haber spotlarından, yerel haberlerden ve Serbest Konuşma Hareketi'ndeki bazı katılımcıların hatıralarından derlenmiş 1990 yapımı bir film seyrettim. Önde gelen feministlerden Susan Griffin metnin bir kısmını yazmış ve bazı yerlerini de seslendirmişti. Heyecan verici olmakla birlikte üzücü bir belge. Yeni bir tür akademi için duyulan heyecan, ümit çoktan kaybolmuş, yerini uyuşukluk, not kaygısı ve gelecek korkusu almış.

Öğrenci liderlerinin tavsiyelerini her zaman kabul etmezdim. Örneğin ilan ettikleri boykotlara katılmadım. Aksine, boykotlar sırasında, öncesinde ya da sonrasında olduğundan daha az ders astım. "Hiç dayanışma duygusu hissetmedin mi?" diye sordu Grazia ona anlatınca. "Öğrencilerle evet; boykotu düzenleyenlerle,

hayır. Sözde bütün öğrenciler adına konuşuyorlar, tıpkı Johnson'ın bütün Amerikalılar adına hareket etmesi gibi yine o eski otoritecilik." Ayrıca, öğrenci boykotunun salakça bir şey olduğunu düşünüyordum. Endüstride işçi boykotları, grevler, mal yokluğuna sebep olur. Öğrenci boykotları can sıkıntısından başka bir şey değil. (O zamandan bu yana fikrimi değiştirdim. Öğrencisiz profesör, vidasız tornavida kadar işe yaramazdır ve bunu da hisseder.) Eğer öğrencilerim istemiş olsaydı ders vermeyi keserdim, fakat onlara sorduğum zaman bir kısmı evet, bir kısmı hayır dedi ve geri kalan zamanı bu meseleyi tartışarak geçirdik. Sonraları kampustan uzaklaştım, önce öğrenci yurtlarına, sonra da bir kiliseye. O zaman idare peşime düştü: Hocaların tayin edilmiş olan dershanelerde kalmaları gerekiyormuş. Mevzuata bakınca böyle bir kural bulamadım ve aynen devam ettim. Bazı meslektaşlarım için, özellikle John Searle için, bu bardağı taşıran son damlaydı; beni attırmak istediler. İşin içine ne kadar kırtasiyenin girdiğini görünce vazgeçtiler. Bürokrasinin de kendine göre faydaları var tabii.

XI. LONDRA, BERLİN VE YENİ ZELANDA

Altmışlı yılların sonlarında hâlâ iyi pazar buluyordum. Çeşitli teklifler aldım: Londra'dan (tarih ve bilim felsefesinde kürsü başkanlığı), Berlin'den (bilim felsefesinde yeni bir kürsü), Yale'den (bilim felsefesinde profesörlük) Auckland'dan, Yeni Zelanda'dan (bilim felsefesi bölümünde profesörlük; yoksa kürsü başkanlığı mıydı?). Oxford, All Souls College'dan akademi üyeliği için bir davetiye aldım ve iktisatçı ve felsefeci Friedrich von Hayek'le Almanya, Freiburg'ta olası bir iş için uzunca süren bir yazışma yaptım. İlk üç teklifi kabul edip kalanını reddettim. Zaten Berkeley'de bir yarıyıl, Londra'da bir yarıyıl ve tekrar Berkeley'de bir yarıyıl geçiriyordum ve böyle devam ediyordu. Londra'dayken haftada bir kez gidip Berlin'de çalışacaktım. 1968'de Yale'de de bir yarıyıl

araya sıkıştırdım Kuzey yazında kış yarıyılı için Auckland'a gittim. Atlanta'daki Georgia Tech'den gelen bir teklif üzerinde bile düşündüm. Cadılar hakkında konuştum, olası barınacak yer araştırdım ve Londra'ya geçtim. Bir değişiklik olsun diye hayır dedim.

Berkeley yıl boyunca çalışıyordu, böylece zamandan biraz kırparak her yerde olabilirdim. 1968'de Berkeley'den istifa edip kitaplarımı toplayarak Londra'ya gönderilmesini ayarlayıp, dairemi Barbara'ya devrettikten sonra Minneapolis'e hareket etmiştim. Berkeley sıcak ve güneşliydi; Minneapolis'de hava soğuk ve rutubetliydi. Otel odamda kalıp TV seyrettim. *Pal Joey*'de Bay Street'in çok iyi bildiğim bir bölümünü yakaladım: Şarkı derslerimi aldığım yerdi. Sıla hasretiyle Berkeley'den beni tekrar almalarını istedim ve yeniden atandım. Sonra, San Francisco İskelesi'ne telefon edip onlardan eşyalarımı tutmalarını istedim, Boston'a, oradan da Londra'ya geçtim. Londra Üniversitesi Dekanı Sir Ifor Evans, kürsü hakkındaki son kararın iptaline razı oldu; benim az önce anlattığım programı başlatmıştı.

Londra'da Gower Street'teki Georgian Hotel'de kaldım. Lavabosu ve bir telle yukarıdan sarkıtılmış lambası olan küçük bir odam vardı. Tuvalet aşağıda, duş bir üst kattaydı. Biraz borç para vermiş olduğum bir tanıdık ara sıra burasını arkadaşlarına gösterirdi: "Benim Dorchester'da kalış masraflarımı karşılayan arkadaş işte burada oturuyor."

University College'da haftada bir, altıdan sekize ve London School of Economics'de ders veriyordum. Değişiklik olsun diye derslerimi hazırlıyordum, daha çok elektrodinamik, optik ve kuantum teorisi tarihinden vaka incelemelerinden oluşuyordu. Ayrıca Berkeley'de anlatmış olduğum Kopernik devrimi hikâyesini yineledim. "Bilimin pek çok açığı var," dedim, öyle laf arasında. "Popperci safsata" diye bağırdı her derse gelen Imre Lakatos. Bu, sesimi kesti; fakat kısa süre sonra bu olaya güldüm. Lakatos bildik bir hileye başvurmuştu: Dinleyicilerinizin fazla tarih bilmediklerini varsayarak modern bir cücenin boyunu, üstüne asırlık keşifler ekleyerek uzatabilirsiniz. Bu örnekte atalar açıktı; kadim septikler. Ne yazık ki bu aklıma ancak dersten saatler sonra geldi.

London School of Economics'deki konferans salonu Imre'nin odasının tam karşısındaydı. İlkbaharda ve yazın pencereler açıkken

söylediğim her kelimeyi Imre duyabilirdi. Hikâyemdeki eğilime kızarak ya da kızmış taklidi yaparak –Imre'nin ne yaptığını asla anlayamazdınız– yanında tesadüfen bulunan Büyük Düşünürleri bırakıp gelir ve her şeyi düzeltmeye çalışırdı. Popper'in, kendisinin başkanlık ettiği seminerinde Kuhn lehinde/aleyhinde yazdığım tezin ilk versiyonunu okudum ("Kuhn'un üstüne çok gitme," dedi) ve Imre'nin "Bilimsel Araştırma Programları Metodolojisi"nin ilk versiyonunu sunduğu başka bir toplantıya başkanlık ettim.

Imre akılcı sayılırdı, en azından kendisini böyle sunuyordu; akıl, kanun ve nizam savaşçısı. Kuşkulu akılcıları cesaretlendirmek ve kendi metodolojisini her derde deva bir ilaç olarak tavsiye etmek için tüm dünyayı dolaşıyordu. Gezilerinin birinde –Berkeley öğrencileri radikallerinin gözde hedefi Hans Jensen'in ziyaretlerinden geliyordu– Berkeley tepelerindeki evime uğradı. Yanında, şimdi uluslararası bir gemicilik kodamanı olan ve o sırada Imre'yle tezini yapan Spiro Latsis vardı. Latsis bir köşeye oturup tespih çekmeye başladı. "Bu işten böyle mi kurtuluyorsun?" diye sordum. Sadece gülümsedi. Imre beni de Stanford'a davet etti; listesinde bir sürü önemli insan vardı. "Neden geleyim ki?" diye sordum. "Ne olacağını biliyorum. Önce biraz çay yudumlayacaksınız; sonra hem sizin hem de evsahibinin küçümsediği insanlar bulacaksınız ve bu harika yolla birbirinize ısındıktan sonra aklı, kanun ve nizamı desteklemenin en iyi yollarını konuşacaksınız." Ancak Imre, çabalarını potansiyel döneklerle sınırlamazdı. Akılcılığın meziyetleri hakkında genel bir tartışma başlatmak istiyordu. Hemen hemen belli başlı bütün tarih ya da bilim felsefesi konferanslarını takip etti; yine ona eşlik etmemi istedi. "Evde uyurum daha iyi," diye cevapladım, "üstelik çok daha rahat." "Haklıymışsın," diye yazıyordu Imre toplantılar bittikten sonra; "bir avuç sıkıcı, yetersiz şahsiyet".

Londra'dayken Imre'ye olağan ziyaretlerde bulundum; önce aktör Alastair Sim'in bir üstündeki Hampstead'deki küçük dairesinde, sonra Turner Woods'daki lüks evinde. Imre evi temsil amaçlı almıştı. Bir mutfağı, banyoları, geniş bir oturma odası ve yukarı katta Imre'nin kütüphanesi vardı. Ziyaretçilere önce bahçe gösterilir, sonra yemek verilir, son olarak da ciddi sohbetler için yukarı çıkılırdı. Çoğunlukla fazladan bir konuk olarak ben de çağ-

rılırdım. Bahçeden ve yemekten zevk alıyordum, ama konuşmanın akışını (bkz. yukarı) önceden düşününce mutfakta kalıp bulaşıkta Gillian'a yardım ediyordum. Bazı konuklar bunun ne anlama geldiğini çıkaramıyorlardı. Erkeklerin, özellikle okumuş olanlarının, tartışmalarla meşgul olmaları gerekirdi, bulaşıksa kadınların alanına giriyordu. "Merak etmeyin," dedi Imre; "Paul anarşisttir." Bir keresinde tiyatroya gittik; Imre, kız arkadaşı Tarski ve ben. Old Vic'e elbette. Oyun sıkıntıdan patlattı. Antraktta herkesi benimle gelip Jane Fonda ve Lee Marvin'in oynadığı *Cat Ballou*'yu seyretmeye davet ettim. Imre feveran etti; "Paul, anlaşılmaz birisin," dedi; "böyle bir zırvayı görmek için bir klasiği bırakıyoruz". "Ama ben sevdim," dedi Tarski daha sonra.

Imre'yle birbirimize maceralarımızdan, rahatsızlıklarımızdan, gücendirmelerimizden ve sevgili meslektaşlarımızın en son budalalıklarından söz eden pek çok mektup yazdık. Görüş, karakter ve hırs bakımından birbirimizden farklıydık; yine de gerçekten iyi dost olduk. Imre'nin öldüğünü duyduğumda kahrolmuş ve çok öfkelenmiştim. "Bunu bana nasıl yaparsın?" diye ruhuna haykırdım. Cambridge University Press mektuplarımızı yayımlamak istedi, ama yayımlayamazdı: Her zamanki gibi Imre'nin yazdığı mektupları atmıştım. Sadece birkaç kartpostal kitap ayracı olarak ya da evimdeki delikleri kapatmak için kalmıştı. Imre'nin akılcılığının kişisel bir inanç meselesi olmayıp, durumun doğuracağı taleplere göre kullanacağı ya da bir kenara koyacağı siyasi bir alet olduğunu her zaman hissediyordum. Ama perspektif duygusuna da sahipti. Popper'e hakikaten hayrandı ve Popper'in felsefesi etrafında bir hareket oluşturmayı istiyordu. Sonraları düş kırıklığına uğradı. "Popper Duhem'den farklı ve üstün ne yaptı ki?" diye yazıyordu son kartpostalların birinde. "Hiçbir şey." Hâlâ o taşkın, duyarlı, insafsız insanı özlüyorum.

Sahneye konan hemen her oyunu ve gösterimdeki her filmi seyrettim. Hafta sonları öğleden sonra başlıyordum. Önce bir film, sonra bir matine, sonra bir akşam temsili ve ondan sonra da bir gece filmi. Bir keresinde, Berlin'den henüz dönmüşken *Hair*'i görmek için Shaftsbury Tiyatrosu'na gittim. Şaşırtıcı bir gösteriydi. Özellikle tozu dumana katıp dans eden hayat dolu bir esmere kapıldım. Ertesi gün onunla tanıştım. Daniel Revenaugh –piyanist,

orkestra şefi, Busoni âlimlerinden, kasabalı ve benim Berkeley'deki komşum– öğle yemeği randevumuza gelirken onu da yolda almış. Savaş sırasındaki radyo söyleşileri bir efsane olmuş Albay McCullough'ın kızı Rohan McCullough. Ara sıra sahne kapısında onu beklerdim. Kısa bir sohbet ederdik ve sonra o bir sürü partilerinden birine kaçardı. Yaklaşık iki yıl sonra, Imre'nin kütüphanesinde sıkılınca ona telefon ettim. O zamandan sonra daha sık görüştük; konserlere, filmlere, tiyatroya ve operaya gittik. Londra'dan ayrılmak üzereyken Revenaugh'dan bir mesaj aldım; bir ilişkisini pekiştirmek için benim Berkeley'deki evime ihtiyacı vardı ve uzak durmam için yüklüce bir miktar teklif ediyordu. "Evet," dedim kendi kendime, "değişiklik zamanı geldi" ve Kessington'da Rolland Gardens'daki Blakes Hotel'e geçtim, sonraki birkaç yıl için benim karargâhım oldu burası. Rohan'ı Berkeley'de, San Francisco Symphony'yle; ve bir de Zürih'te Old Vic'in sahneye koyduğu *Venedik Taciri*'nde Nerissa rolünde gördüm.

Berlin'de iki sekreterim vardı, biri Almanca, diğeri de İngilizce ve Fransızca için, bir de on dört asistanım. Bu bir sorun teşkil ediyordu. Bütün hayatım boyunca bağımsız olmuştum. Profesörlük bu alışkanlığı değiştirmemişti. Hâlâ resmi olanlar da dahil, bütün mektuplarımı kendim yazıp postalıyordum ve bütün kitap ve makalelerimi ilk taslaktan son haline kadar kesinlikle kendim yazıyordum. Hiçbir zaman postalama listesi ya da yayımlarımın bir listesi olmadı ve bana gönderilmiş olan pek çok ayrı baskıyı da kaldırıp attım. Bu beni akademik manzaradan ayırıyordu, ama aynı zamanda hayatımı sade kılıyordu. On yılı aşkın bir süredir çalışmış olduğum İsviçre'de bir odam bile yoktu. "Saygınlığın zedelenir," diyordu bazı meslektaşlarım. Ben meseleleri farklı görüyordum; odam olmayınca öğrenci görüşme saatleri de olmayacak, boşa zaman harcanmayacak. Şimdi etkileyici bir masa ve antika sandalyelerle geniş bir odam var, ayrıca bir de sekreterimin bulunduğu antre. Bu beni korkutuyordu, ama uzun sürmedi. Sekreterlerim çok geçmeden daha az bağımsız olan meslektaşlarım ve asistanlarım tarafından kullanılmaya başlandı. "Bakın," dedim onlara, "yeni bir kütüphane açmak için bana 80 000 mark verildi; gidip istediğiniz kadar kitap satın alın ve istediğiniz kadar seminer düzenleyin. Bana sormayın; bağımsız olun!" Asistanların çoğu devrimciydi ve

ikisi polis tarafından aranıyordu. Yine de Che Guevara ya da Mao ya da Lenin almadılar; mantık kitapları aldılar! "Nasıl düşüneceğimizi öğrenmemiz gerek," dediler, sanki mantığın *bununla* herhangi bir ilgisi varmış gibi.

Berlin Üniversitesi'ndeki konferans salonu yol seviyesinin altındaydı; cam pencerelerle çevrelenmişti ve dışarıdaki silahlı askerler tarafından gözetleniyordu. Kendimi iyi korunan bir akvaryumdaki balık gibi hissediyordum. Tartışma siyasete kayınca dinleyici tarafına geçiyordum; "Benim önyargılarım var," diyordum; "yerime içinizden biri geçsin". Politik olarak doğru bir hamleydi (ve bir de bana kalırsa, en zorlusu), fakat tartışmayı mahvetti; çok geçmeden tekrar kürsüye dönmem istendi. Dersten önce herkese bira (ya da kahve) ve sandviç (ya da şeker) alıp bunları asistanlara dağıttırıyordum. Biraz daha yakın ilişkide olduğum insanlar sadece Jacob Taubes, fakültenin zeki, iyi yürekli fakat mutsuz bir üyesi; Margherita von Brentano ve San Francisco'da tanıştığım opera sanatçısı Gretta Harden'dı.

Felsenstein'ın Komische Oper'inde *Don Giovanni* ile *Hoffmann'ın Masalları*'nı ve Brecht topluluğundan *Coriolanus* ve *Arturo Ui*'yi gördüm. Felsenstein "gerçek" Offenbach'ı sahneye koyduğunu düşünüyor gibiydi. Konuşma pasajlarını korumuş, (Almanca metindeki) aynanın yerine orijinal elması koymuş (Almancada, "Scintille diamant", "Leuchte heller Spiegel mir" olur ve arya da "Spiegelarie" adını alır), böylece kapitalizme yapılan imalı göndermeye açıklık getirdiğine inanıyordu; Hoffmann'ı da aç gözlü bir dünyada hayatta kalamayan saf bir şaire dönüştürmüş. En azından program notlarında yazan buydu. Sahnedeyse sıradan bir Hoffmann gördüm, her zamanki gibi sarhoş, ilginç, evet ama özellikle çarpıcı bir yanı yoktu. *Don Giovanni* de ayrı bir meseleydi. Felsenstein'ın yaklaşımı artık sıradan olmuştu: Orkestra pasajları aksiyonu felç etmiyor, ona katkıda bulunuyordu. İkinci sahnede Elvira'nın girişinden önce, detaylı, iyi okunulmuş başlı başına bir oyun geliyordu: Giovanni'yle Leporello bir bakıp geri çekiliyorlar; içeri şemsiyeler, valizler, şapka kutularıyla uşaklar giriyor; yüklerine hâkim olamıyorlar; bir valiz açılıyor ve içindekiler dökülüyor; vekilharç tanrıdan yardım istiyor, hatalı uşağı kovuyor,

ötekiler şaşkınlıkla bakarken valizi vekilharç kendi elleriyle topluyor; peşlerinden koşup işlerine kovalıyor ve sonunda Donna Elvira geliyor, zarif, hafif heyecanlı ve kibirli. O birkaç ölçü çizgisine ne kadar çok şey sıkıştırılabildiğine inanmak güçtü. Leporello'nun aryasının başlarında Elvira'nın kızgınlığı sürer; ufak tefek meselelerle rahatsız olmak istememektedir, üstelik bunu bir uşak parçası yapmıştır. Yavaşça, çok yavaşça bütün bunların ne anlama geldiği kafasına dank eder; şaşırır, inanamaz, kahrolur. Pek çok aktris bu sıralamayı taklit etmiştir, fakat çok zaman önce Felsenstein'ın sahneye koyduğundaki kadar etkili olmamıştır. *Il mio tesero* bir horoz ötüşüne dönüştü, en azından benim izlenimim böyleydi. Oyunculuk baştan sona harikaydı, okuyuşları normal, yani aksiyona mükemmel bir şekilde uyum sağlıyordu.

Arturo Ui'yi hiç sevmemiştim; mizahı kaba, olay, o zamanın gerçek absürdlüklerine dokunmaksızın absürddü. Ama Ekkehard Schall'ın oyunculuğu bu kusurların çoğunu geride bıraktı. Öte yandan *Coriolanus* olağanüstüydü, Coriolanus'la Aufidius arasındaki dövüş, boy atmış iki çocuk arasındaki bir kavgaya indirgenmiş, gülünçtü; mal olduğu canlar dışında. Muharebe sahneleri sanki dünya infilak ediyormuşçasına sahneyi hareketlendirdi ve bütün bu olup bitenlerin tam ortasında Calpurnia vardı, buz gibi, içten pazarlıklı, Helen Weigel tarafından harika bir şekilde canlandırılmış. Londra'da oyunu ikinci kez gördüm. Gücünden hiçbir şey kaybetmemiş.

Yale'e gitmeme beni ne teşvik etti bilmiyorum. Evet, davet edilmiş, kadrolu profesörlük teklifi almıştım, fakat niçin kabul ettim? Zaman kaybıydı. Bir ders verdim (Berkeley'dekinin aynı) bir de seminer. Seminere Jeffrey Bub geldi, gizli değişkenlerle bir grup kafası karışık ve –bunu söylediğim için üzgünüm– zırıldayan sosyolog üzerine yayınlar çıkarmaya henüz başlamıştı. Sıkıntıdan patladım. "Senin kendi hatan," dedi arkadaşlarım. "Önce aklı küçümsüyorsun, sonra da insanlardan ilginç bir şey söylemelerini bekliyorsun." Benim görüşüm farklıydı. Ben asla "aklı küçümsemedim," karşı çıktığım sadece aklın bazı putlaştırılmış ve zorba versiyonlarıydı. Benim eleştirimin meselenin sonu olduğunu da düşünmüş değildim. Bir başlangıçtı, çok zor bir başlangıç; ama neyin? Bilimleri daha iyi anlamanın, daha iyi toplumsal düzenlemelerin, bireyler arasındaki daha iyi ilişkilerin, daha iyi bir ti-

yatronun, daha iyi sinemanın, vs.. Artaud kurumu aşağılıyordu, hatta dili de ve yine de oyun yazarlarına, yapımcılara, filozoflara bugüne kadar esin kaynağı olan yeni formlar öneriyordu. Ancak benim Yale'de tanıştığım insanlar kendilerine ait herhangi bir pozitif düşünceden yoksun görünüyorlardı. Sadece birkaç istisna dışında eleştirilerime katılıyorlardı; daha ileri gitmek yerine ona tutunup gözyaşlarıyla yıkadılar. Bu arada ben hâlâ bir ev arıyordum ve New Haven yakınlarında Branford'daki bir eve peşinat verdim. Dönemin sonuna geldiğimde artık usanmıştım. İstifa ettim, peşinatı geri aldım ve Berkeley'ye döndüm. Beni kapmak için canları çıkan Yale yönetimi gittiğimi görünce pek sevindi.

Auckland'a iki kez gittim, 1972'de ve 1974'te. Üniversite bir kürsü kurmuştu, ben de başvurmuş ve kabul edilmiştim. Bu defa çok iyi sebeplerim vardı: Kuzeydeki kirlenmeden uzaklaşmak istiyordum. Öncekinden daha ihtiyatlıydım: Berkeley'deki işimi bırakmayıp Auckland'ı da ekledim. Manzarasını ve insanlarını seviyordum; işimi bile seviyordum. Kampusta bir dairem vardı. Sabah uyanınca öğrencilerin derse gidişlerini duyuyordum; öğlen balkonda güneşlenirken dersten dönüşlerini görüyordum. Kütüphane iki adım ötedeydi. Orada saatlerce kaldım, kitaplara bakıp notlar aldım. Çatıda çizgili sincaplar, yakındaki bir ağaçta da papazkuşu (tuibird) vardı. Ciyaklama sesleriyle onun ardından gelen flütümsü tonların aynı kaynaktan geldiğini anlayana kadar epey bir zaman geçti. Gece gökyüzüne bakmak başımı döndürüyordu: Aslan takımyıldızı ileri sıçrayacağı yerde, sırtüstü uzanmış yatıyordu. Hawaii üzerinden geri dönerken ilginç bir fenomen dikkatimi çekti. Berkeley kesinlikle Doğudan daha az telaşlıydı –Yale'i bırakmış olmamın bir sebebi de buydu–, Hawaii daha da huzur vericiydi. Fakat Auckland'dan yola çıkınca dizge tersine döndü. Yeni Zelanda'yla kıyaslayınca Berkeley tımarhaneye benziyordu.

Bin dokuz yüz yetmiş dört daha az sakindi. Avrupa'da mankenlik yapmış ve kazandığı parayı şimdi felsefe okumak için kullanan Kanadalı bir kadına âşık oldum. Onu seminerimde gördüğümde kötü bir şeyin olacağını sezmiştim. Güzeldi, zekiydi, bir delikanlı gibi vücudu vardı ve sevişmesinin sınırı olmadığı çıktı ortaya. Auckland'dan ayrıldığımda yazın döneceğime söz verdim (kuzey yarıkürede kışken), Londra'daki tereddütlü zamanların bit-

mesinden sonra gittiğim Sussex'de hasta düştüm; o kadar yorgundum ki ayakta güçlükle durabiliyordum. Rohan kendi şifacısı kambur Macar Yahudisi Benno'yu salık verdi. Benno beni hemen kabul etmedi, onun tedavisine cevap vereceğimden emin olmak istiyordu. Bana biraz masaj yaptıktan sonra perhiz verip sonucunu test etti. "Yukarılardan birisi size yardım ediyor," deyip beni kabul etti. Tedavide uzun masajlar, nabız ve tansiyon ölçümleri, perhiz ve ayak bakımı yer alıyordu. Benno masaj için içerisinde özel maddeler bulunan bir yağ kullanıyordu, bu maddeler güya kanımdaki kirliliği emecekti. Ve gerçekten de gözlerim her zamankinden daha iyi görmeye başladı. Benno yalnızlık çekiyordu, nefretle çaresizliğin bir karışımı. "Çok az insan zahmete değiyor; hiç minnet duyguları yok," dedi, hasta bir köpeğe masaj yaparken. "Hayvanlar farklı." "En iyisi bütün Çinlileri öldürmek," dedi başka bir keresinde de; "öldür gitsin, hepsini". "Dün kız kardeşim beni ziyarete geldi," dedi bir gün. "Öleli çok oluyor. Fakat dün zil çaldı, kapıda bir kadın duruyordu, bana baktı ve sonra yürüyüp gitti. Kız kardeşimdi." Benno benden hoşlanmışa benziyordu. Benimle Almanca konuşabiliyor ve kültür anlayışı olmayan şu Britonlar hakkında aşağılayıcı sözler edebiliyordu; ayrıca yanımdan ayırmadığım büyük korkunun farkında gibiydi. Kısa sürede kendimi daha iyi hissettim. Buna ihtiyacım vardı. Judith bir ilişkiye girdiğini yazmıştı, şoke oldum. Genellikle gösterdiğim bir tepki değildi bu. Benim açımdan aşk serbestçe dolaşan bir armağandı, bir akit ya da söze dayalı bir bağ değildi. Ama hazırlıksız yakalanmıştım. Sussex Falmer'daki üniversite binasını terk ederken soğuk havayı içime çekip kendi kendime şunları söylediğimi hatırlıyorum: Ben bir insanım, bir torba jöle değil ve galip geleceğim.

Yoğun bir programım olmasına rağmen ekstralar için zamanım oluyordu. 1964'te Salzburg'a, 1966'da Bellagio'ya, 1970'te Şikago'daki American Association for the Advancement of Science'ın devasa bir toplantısına ve Minneapolis, Pittsburgh, Delaware ve başka yerlerdeki bireysel konferanslara gittim. Salzburg'da tanıştığım Lorenzen görüşlerime katılıyor gibiydi. Konuşmaktan hoşlandığı kesindi. "Bahse girerim," dedim, tartışmamızı ölümsüzleştiren teybimizin önünde, "bu bandın neresine gelsem senin konuşman

çıkar". "Mümkün değil," dedi Lorenzen. Bandı sardım, durdurdum ve aleti çalıştırdım. Lorenzen yoktu. "Gördün mü!" dedi Lorenzen zaferle. Tekrar sardım. Lorenzen yine yoktu. "Ben haklıymışım," dedi Lorenzen, sesi biraz kısılmıştı. Üçüncü deneme de başarısızlıkla sonuçlanınca Lorenzen gerçekten endişelenmeye başladı. Bellagio'da Alpbach'dan tanıdığım von Hayek'le, yerleşik hocalardan tarihçi Butterfield'la ve sonraları yakın dostum olan Robert Ardrey'le harika bir hafta geçirdim. Ardrey otuzlu yıllarda edebiyata girmiş olan solcu entelektüellerden biriydi. O sırada Broadway'de aynı hafta içinde birisini Elia Kazan'ın yönettiği iki oyunu vardı. İkisi de başarısız oldu. Hollywood'a geçip film senaryoları yazdı (örneğin *Khartoum*). İnsan doğasıyla ilgilendiği için Afrika'ya gitti; antropolog Raymond Dart orada insanın kökenleri hakkında bazı şaşırtıcı duyurularda bulunmuştu. Ardrey tartışmayı takip edip *African Genesis*'i yazdı, bilim adamlarının, bir fikri ne şekilde hakikata çevirdiklerinin ilginç bir dokümantasyonu. Kitap eleştirel ve anlaşılır olması anlamında bilimsel. Fakat aynı zamanda bir gazeteci kuşkuculuğuyla yazılmış, bir bilim adamının kibriyle değil.

Bellagio'dan sonra nörofizyolog Jung beni Freiburg'a götürdü. Nietzsche'nin Sils Maria'daki evini ve başka tarihi yerleri gördük. Jung'un karısı kocaman, iyi kalpli ama oldukça ısrarcı bir kadındı, Jung da çoğunlukla ona boyun eğiyordu. Benim vakamla ilgilenip –ne de olsa gözle görülür nörolojik sorunlarım vardı– muayenehanesine davet etti. Enstitüye girerken güçlük çektim zira kapı görevlisi –serseriye benzeyen halimle– benim "Herr Profesör"le bir randevum olduğuna inanmadı. "Herr Profesör"den ödleri kopmuşa benzeyen sekreterle daha da çok uğraştım. En sonunda muayenehanesinin kapısı açıldı, işte uçsuz bucaksız bir masanın arkasında küçük bir adam bana bakmak için bekliyordu.

Jung benim ara sıra öğle yemeğine uğrayan Heidegger'le de tanışmamı istiyordu. "Yalnız," dedi, "iğnelemelerine gem vurmalısın" ya da o anlama gelen bir şey. Vazgeçtim. O yıl Berkeley'de yaz dönemi ders veriyordum; altı hafta, her gün bir saat. Konu olarak kilise dogmasının tarihini seçip elime geçen bütün ilgili kitapları okudum, özellikle Harnack'ı. Eseri henüz aşılmışa benzemiyor. Bazen sınıftan bir saat önde oluyordum, bazen sadece

yarım saat, bazen de iki. Neden kilise dogması? Çünkü kilise dogmasının gelişimiyle bilimsel düşüncenin gelişimi pek çok ortak özelliğe sahip. Bu arada bir bacağımı kıracak ve böbreğimde taş yapacak kadar vakit buldum. Dolu dolu yaşıyordum. Yine de 10 Mayıs 1967 günü defterime şunları yazmışım: "İşte günler günleri kovalıyor ve neden yaşanması gerektiği de açık değil." Bunun gibi duygular maceralarımın sadık dostları oldu.

XI. YÖNTEME KARŞI

Altmışlı yılların sonlarında New Left Books makalelerimden bir derleme yayımlamak istiyordu. "Zavallı öğrencilerine anlattıklarını neden yazıp derlemiyorsun?" diye önerdi Imre. "Buna cevap vereceğim, epey de eğleneceğiz. Ben şahsen," diye ekledi, "Cambridge University Press'i tercih ederdim; onlar büyük bir kuruluş, ayrıca yeni başlamış ve saygınlık kazanmak için çabalayan ufak bir işletme gibi isim yapma kaygıları yok". (Imre haklıymış. New Left benim Berkeley konuşma üslubumun yerine İngiliz İngilizcesinden zayıf ifadeler koymuş ve esprilerimin de hepsini atmış. Bendeki müsvetteyi kaybetmiş olduğum için metni eski haline getirene kadar canım çıktı.) "Fakat," diye devam etti Imre, "Judith (benle temasa geçen kişi) iyi bir hanımdır; sen bir söz verdin,

o yüzden New Left olacak." Böyle bir teşvikle *Yönteme Karşı*'yı (*YK*) derlemeye başladım.

YK bir kitap değil, bir kolaj. On, on beş, hatta yirmi yıl öncesinde, neredeyse aynı kelimelerle yayımlamış olduğum tasvirleri, analizleri, argümanları içeriyor. Söz gelimi, çoğulculuk argümanları *Deleware Studies for the Philosophy of Science* 1963'te bulunabilir. Bunları biraz süsleyerek 1965'te "Deneyciliğin Sorunları"nda tekrarladım. *Pittsburgh Studies*'den çıktı. Galile'yle ilgili gözlemler (dinamik ve teleskop) "Deneyciliğin Sorunları, Bölüm II" olarak yine *Pittsburgh Studies*'den önce Almanca, sonra İngilizce olarak çıktı. 1968'de "Yönteme Karşı" başlıklı bir makale yazdım, o da 1970'de *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*'dan çıktı. Yayımlanmadan önceki konferansta teori ve gözlemin, tekabül kurallarıyla birbirlerine bağlanmış bağımsız kendilikler olmadıklarını, ancak bölünmez bir bütün oluşturduklarını ileri sürdüm. Bu iddia ile ilgili özgül argümanlar benim Nagel'ın *Structure of Science*'ına (*British Journal for the Philosophy of Science*, 1964) yazdığım tanıtım yazısından alınma. Genel çerçeve, tezim (1951) ve 1958'deki Aristotelian Society makalemden çıkarıldı. Kıyaslanamazlık hakkındaki uzun bölüm, başlıca üç kitap esas alınarak yapılmış çalışmaların sonucuydu: Bruno Snell'in *Discovery of the Mind*'ı, Heinrich Schäfer'in *Principles of Egyptian Art*'ı ve Vasco Ronchi'nin *Optics: The Science of Vision*'ı. Snell'in Homerosçu insan nosyonu üzerine yazdıklarını okurken hissetmiş olduğum heyecanı hatırlıyorum. Kendi ayakları üzerinde durabilen maddeye düzen getirmek için formüle edilmiş bir teori değildi bu; çeşitli felsefi düşünce beklentilerini olduğu kadar, her şeyi –dil, algılama, sanat, şiir– sarmış olan bir grup alışkanlıktı da. Eski Yunanlılar da buna uygun olarak özel ve kendi kendine yeten bir dünyada yaşamışa benziyorlardı.

Soyut ve örneksiz de olsa bir süre böyle dünyaları düşünmüştüm. 1952/53'te burslu olarak Londra'dayken Susan Stebbing'in *Philosophy and the Physicists*'ini okumuştum. Stebbing bir bilim adamıyla bir "yaban kişi"nin (Batı kültürü dışında olanlara bu ad veriliyordu) bir kavanozu nasıl gördüklerini anlatır. Bilim adamına göre kavanoz belli bir şekil verilmiş maddedir. Yaban için kavanozun ritüel işleviyle tanımlanmış sihirli bir anlamı vardır.

Fakat, der Stebbing, bilim adamıyla yaban kavanozun yüzeyindeki bir yere baktıkları zaman *ikisi de aynı şeyi görürler*. "Hayır!" diye bağırdım, neredeyse içgüdüsel olarak ve aradaki farkın ne olabileceğini düşündüm. Anaximander'in, Güneş'le Ay'ın içinde ateş taşıyan karanlık yapılardaki delikler olduğu düşüncesi beni hayrete düşürmüştü. Anaximander Ay'ı görmüş müydü, yoksa sadece spekülasyon mu yapıyordu? Plutarch'ın *Ay'daki Yüz*'üne göre bazı insanlar yüzü görsel bir bozukluk olarak yorumlarken, bazılarına göre de Ay tek bir ışıklı noktadan çıkan bir parıltıymış. Onlar Ay'ı bu şekilde mi algılamışlar? Basit algılamalar arasında bu derece büyük farklar olması mümkün mü? Taşrada dolaşırken gözlerimi sık sık o gümüş diske dikip onu bir delik ya da bir parıltı gibi görmeye çalıştım; başaramadım. Galile'nin teleskoplu gözlemleri onun düşündüğünden çok daha riskliydi. Sadece bilgiyi arttırmadılar; bilginin yapısını da değiştirdiler. Kraft Çevresi'ndeki tartışmalarla onların sonucu yazmış olduğum tez, tarihçilerin ve hatta tarihsel aktörlerin kendilerinin pürüzsüz bir gelişmeyi ispatsız varsayma alışkanlığında oldukları yerlerde benim çatlaklar görme eğilimimle çok ilgili.

Bütün bu izlenimler, sürprizler, fikirler, takviyeler uzadı, ara sıra başlarını gösterdiler; ancak onları başkalarında görünce kabul edilemez göründüler: Muhalefetim benimkine benzeyen fikirlere kadar bile uzandı, sözgelimi, 1960 gibi okuduğum Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nı oldukça modası geçmiş bir tarzla eleştirdim. Altmışların sonu ya da yetmişlerin başında Hamburg'da Weizsäcker'in başkanlık ettiği halka açık bir konuşma yaptım. Onu takip eden seminerde araştırmayı birbiriyle çelişkili teori dizileri üzerine dayandırma sebeplerimi tekrarladım. Hem kanıt hem içerik, dedim, alternatiflerle karşı karşıya gelmeye bağlıdır (kuantum mekaniği ile ilgili olarak gizli değişkenler). Von Weizsäcker ortaya çıkmış olan problemlerin detaylı bir açıklamasını yaparak karşılık verdi; bu problemlere nasıl saldırıldığını ve çözüldüğünü ve yeni tahminlerin ne ölçüde teyit edildiğini gösterdi. Bu olgu, ilke, açıklama, engelleme, yeni açıklama, analoji, öndeyi, vs. vs.'nin zengin mozaiği içinde benim dileğim cılız ve yetersiz göründü. Argüman yeterince iyi kurulmuştu, ancak argümanlar adeta uzaydaydı; bilimsel uygulamayla hiçbir bağlantısı yoktu. İlk defa sa-

dece düşünmeden, soyut felsefi akıl yürütmenin sefaletini hissettim. Bunlar o zaman beni etkilemiş bazı olaylar ve kolajıma başlarken sahip olduğum bazı görüşlerdi. Onları uygun bir sıraya koydum, geçişler ekledim, ılımlı pasajların yerine daha insafsız olanları koydum ve çıkan sonuca da "anarşizm" adını verdim. İnsanları şaşkına uğratmaya bayılıyordum, ayrıca da Imre, suya sabuna dokunmayan bir şey değil, bariz bir çatışma istiyordu.

Bugün onun içinde belagattan çok bu "anarşizm"in olduğuna eminim. Dünya, bilim dünyası da dahil, teoriler ve basit kurallarla kavranamayacak kadar karmaşık ve dağınık bir kendiliktir. Daha öğrenciyken bile felsefecilerin büyüttüğü entelektüel tümörlerle alay etmiştim. Bilimsel başarılarla ilgili bir tartışma, bir "açıklık getirme" girişimiyle kesilince sabrım tükenmişti, buradaki açıklık bir çeşit kırma mantığa (pidgin logic) tercüme anlamına geliyordu. "Siz ortaçağ âlimlerine benziyorsunuz," diye itiraz etmiştim; "onlar, Latinceye çevrilmedikçe hiçbir şeyi anlamazlardı". Mantığa, sadece açıklık getirmek için değil, bilimsel sorunlardan kaçmak için değinilince kuşkularım arttı. İlkeleriyle gerçek dünya arasındaki mesafe oldukça bariz bir hale gelince, "burada mantıksal bir mesele üzerinde duruyoruz," derdi filozoflar. Böylesi ikili konuşmayla karşılaştırınca Quine'in "Deneyciliğin İki Dogması" eseri ilaç gibi geldi. Adını Berkeley'de duyduğum J.L. Austin "felsefe"yi farklı bir biçimde çözdü. Ders notları (daha sonra *Sense and Sensibilia* adıyla yayımlandı) basitti, fakat oldukça etkiliydi. Ayer'in *Ampirik Bilginin Temelleri*'ni kullanarak bizi metni kelimelerin tam anlamıyla okumaya, yazılı olan kelimelere gerçekten dikkat etmeye çağırıyordu. Biz de öyle yaptık. Bariz, hatta derin gibi görünmüş olan ifadeler birden anlamını yitirdi. Ayrıca bir de şunun farkına vardık ki sıradan konuşma şekilleri, yerini aldığı felsefi ifadelerden daha esnek ve daha inceydi. Yani, alınması gereken iki tür tümör vardı –bilim felsefesi ve genel felsefe (etik, epistemoloji, vs.)– ve insan etkinliklerinin onlarsız da var olabileceği iki alan; bilim ve sağduyu.

Fakat hikâye burada bitmiyordu. Bilim ve sağduyu, onların felsefi üstyapılarının eleştirmenlerince –ben de dahil– varsayıldıkları kadar basit, kendi kendine yeterli, hatasız değiller. Tek bir sağduyu yok, pek çok var (bu noktayı Austin'e kanıtlamaya çalıştım, ama

onu ikna edemedim). Bilmenin, bilimin de tek yolu yoktur; böyle pek çok yol vardır ve bunlar Batı kültürü tarafından mahvedilmeden önce, insanları canlı tutmak ve varoluşlarını anlaşılır kılmak anlamında etkiliydiler. Bilimin kendisi de farklı stratejiler, sonuçlar ve metafizik süslemelerle çelişen kısımlara sahiptir. Bilim bir kolajdır, sistem değil. Dahası, hem tarihsel deneyim hem de demokratik ilkeler bilimin halk denetiminde tutulmasını öneriyor. Bilimsel kurumlar "objektif" değiller; kendileri de ürünleri de bir kaya ya da bir yıldız gibi insanların karşısına çıkmazlar. Çoğunlukla başka geleneklerle kaynaşır, onlardan etkilenir, sonra da onları etkiler. Belirleyici bilimsel akımlar felsefi ve dinsel (ya da teolojik) düşüncelerden ilham alırlar. Bilimin maddi yararları hiç de bariz değildir. Büyük yararları *vardır*, doğru. Ama aynı zamanda büyük dezavantajları da var. Ve yararların üretimindeki soyut kendilik "bilim"in rolü, hiç ama hiç açık değildir.

On dokuzuncu yüzyıl Avusturyalı diyalekt komedi yazarı Johann Nestroy'a büyük hayranlık duyarım. Kupleleri, diyalogları, monologları ve oyunları tamamen sıradan durumlar üzerinedir, ancak onları bir parça konudan uzaklaşarak sunar. Kahkahayı bu yaratır; bir başka oldukça sıradan, "normal" olay. Nestroy'da ilginç bulduğum şey, normallikler kombinasyonunun yavaş yavaş uğursuz bir renge bürünmesidir. Nestroy tüm dünyanın sahtecilik, aldatma ve belki de temel üçkâğıtçılığını sergilemek için son derece basit yollar kullanır (diyalektten yüksek Almancaya geçip tekrar diyalekte dönmek gibi). Nestroy'un hemen her oyununu okudum, bir kere değil, pek çok kez ve pek çoğunu da seyrettim. Bilimsel jargona da uygulanabilecek çok özel bir fenomene tanıklık ettiğimi hissettim sık sık. Karl Kraus bu fenomeni bir reklamın, bir gazetenin, derin bir akıl yürütmenin ardındaki, doğmakta olan vahşiliği göstermek için kullandı. O da Austin gibi insanları önlerinde olan şeyleri kelimenin anlamıyla, bire bir okumaya çağırdı. Austin'in aksine o sadece saçmalık değil, insana yakışmazlık buldu.

Benzer bir şekilde Dadacılar yüce, fakat insana yakışmayan fikirleri yeryüzüne indirdiler ve sonra da çıkmış oldukları kanalizasyona geri gönderdiler. Böyle dolaplara yardım etmiş olan dili yıktıktan sonra yeniden kurup yalın ve hayal gücüyle kullanıldığında neler yapabileceğini gözler önüne serdiler. "Teş-

hislerinden sonra," diye yazdım *Özgür Bir Toplumda Bilim*'de, "Dadacı uygulamalar bir başka, daha uğursuz bir anlama büründü. Önde gelen 'önemli' satış elemanlarının dili, filozofların, politikacıların, teologların diliyle, kaba saba anlaşılmaz ifadeler arasındaki korkutucu benzerliği ortaya koydu. Okullarımızı, kilise kürsülerini, siyasi mitingleri dolduran şeref, yurtseverlik, hakikat, akılcılık, dürüstlük övgüleri *fark edilmez bir şekilde ifade edilemezle kaynaşıyor*; edebi dilin içine ne kadar sıkı sarmalanırsa sarmalansın, yazarları klasiklerin üslubunu ne kadar taklit etmeye uğraşırlarsa uğraşsınlar bir önemi yok, hem zaten sonuçta yazarların kendileri de bir avuç homurdayan domuzdan farklı değiller". Nestroy ve Dadacıların ardından giderek, bir akademisyen gibi görüş sunmaktan kaçınıp onun yerine, amiyane tabirlerle gösteri dünyası ve ucuz roman dili kullandım. (Çevirmenlere sorun yarattı. Bulmaca gibi sözlerin ardında sarih fikirler bulmak üzere eğitilmiş olduklarından, fikirleri de mesleki sloganların donmuş hatıralarıyla karıştırarak benim metnimi bir mezara dönüştürdüler.)

Kolaj yaklaşık bir yıl içinde bitti. İki kez düzelttim ve artık başka işlere bakabileceğimi düşündüm. Sonuçta, hep söylemek istemiş olduğum her şeyi söylemiştim. Çok yanılmışım.

O ana kadar çoğu arkadaş olan küçük gruplarla tartışmıştım. Fikirlerime nadiren katılıyorlardı. Fakat ilgi gösteriyorlardı ve en azından eleştirileri doğru hedefe yönlendiriyorladı. Tanıtım yazılarını okuyunca ilk defa karşıma düpedüz cehalet çıktı. Bunun hemen farkına varmadım. Kolajımın detaylarını unuttuğum ve kontrol etmeyecek kadar tembel olduğum için çoğunlukla eleştirmenlerin söylediklerine inandım. Böylece bir eleştirmen, "Feyerabend X diyor" deyip X'e saldırınca ben de gerçekten X dediğimi varsayıp onu savunmaya çalışıyordum. Ne var ki çoğu kez X demeyip zıddını söylemişim. Ne yazdığım umurumda değil miydi? Hem evet hem hayır. Bazı yazarların eserlerine karşı hissettikleri dinsel şevki hissetmediğim kesin; benim açımdan *YK* sadece bir kitaptı, kutsal bir yazıt değil. Üstelik, neredeyse her görüşün hüneri hakkında kolayca ikna olabilirdim. Yazılı metinler, benimkiler de dahil, bana çoğunlukla muğlak görünüyordu; hem bir anlama geliyor hem de başka bir anlama; hem akla yatkın görünüyorlardı hem de absürd. Benim *YK* savunmalarımın birçok

okurun kafasını karıştırmasına pek şaşmamak gerek.

Eleştirmenlerin çoğu beni tutarsızlıkla suçladı: Anarşistmişim, ama hâlâ tartışıyormuşum. Bu itiraz beni şaşkına çevirdi. Akılcılara hitap eden bir kişi elbette onlarla tartışabilir. Bunun anlamı, *o kişinin* argümanların bir meseleyi çözeceğine inanması değildir, buna *onlar* inanmaktadırlar. Bu yüzden, eğer argümanlar geçerliyse (onların anladığı şekliyle), sonucu kabullenmek zorundadırlar. Akılcılar argümana adeta inançsız biri kullandığı zaman gücünü yitirecek dinsel bir tören gibi bakıyorlardı. Ben onların kabul ettikleri bir önerme kurup kabul etmedikleri bir sonuca gidince, "Feyerabend A diyor," diye feryat ediyordu eleştirmenler, "ama belli ki A'ya karşı; o yüzden tutarsız". Felsefeciler gerçekten *reductio ad absurdum*'un işlevinden bu kadar habersiz miydiler? Bazı okurlar benim üslubumdan güçlük çekmişler. Kinayeleri olgu cümleleri olarak, esprileri de ciddiye alarak okumuşlar. "Zırlıyor, ağzından tükürükler saçıyor," dedi biri; "Karl Kraus gibi yazıyor," dedi bir başkası. Herkes benim bayağı ve saldırgan olduğumu söylüyordu; bir büyük hayret daha. Doğru, yumuşak bir dil kullanmıyordum, ama tanıtım yazılarından üzerime fırlayan kudurmuş canavar da değildim. Saldırgan insanlar beni saldırganlıkla suçladı. Daha önce de olmuştu. Popper, Bohr'a karşı yazdığı zehir zemberek eleştirisiyle ilgili yorumları görünce, "Senin zehir zemberek eleştirini okuyacak değilim!" diye bağırmıştı. (Pek çok insanın benim saldırgan üslubumdan şikâyetçi olduğunu ve bunu onun etkisine bağladıklarını söyleyince sakinleşti. "Öyle mi?" dedi gülümseyerek ve yürüyüp gitti.)

Sonra bilim adamları girdi sahneye. Kimisi benim daha az dogmatik bir yaklaşım çağrımı övdü, kimisiyse beni "bilimin baş düşmanı" olarak gördü (*Nature* 1987). Peki neden? Bilimsel kurumlara bağlı olmayan yaklaşımların bir değeri olabileceğini söylemiştim. Böyle yaklaşımlar sapkınlık mıydı? Bilim adamları elbette her zaman öyle hissetmemişlerdi; Darwin hayvan yetiştiricileriyle natüralistlere dikkat sarf etmiştir; Descartes, Newton, Thomson, Joule, Whewell en temel varsayımlarından bazıları için dinsel gerekçeler ortaya koymuşlardı; konuşma ve gelişmenin bilimsel failleri yerel nüfustan bir şeyler öğrenmişler ve hâlâ öğrenmekteydiler, öte yandan antropologlar olağan şekilde kullanmış

oldukları objektif yaklaşımların ortaya karikatürler çıkardığını keşfediyorlardı; ve böyle devam ediyor.

YK'de bir de bilimin kamu denetimine açılmasını öneriyordum. Bu öneri göründüğü kadar radikal değil. Bilim, felsefecilerin hayal ettiği "özgür" ve "açık" teşebbüs olmaktan çok uzaktır. Ticari kaygılar önemli bir rol oynar, Nobel Ödülü yarışı bilim adamları arasındaki iletişimi önemli ölçüde azaltır, vatandaşların girişimleri bilim adamlarının gözardı ettiği sorunları keşfetti ve onlar tarafından yasaklanmış uygulamaları meşru kıldı. Kanun huzurunda tanıklık ederken uzmanlar sıradan insanlara ve onların temsilcilerine, yani avukatlara cevap vermek zorundadır. Doğru, bu aşırılıklara yol açtı, ancak hata ilkede değil uygulamada yatıyor. Bilimin ancak dışarıdan bir müdahaleyle rahatsız olacağı kendini düzelten bir süreç olduğu hep söylenegelir. Ancak demokrasi de kendini düzelten bir süreç olduğuna göre onun bir parçası olan bilim de daha geniş bir kendilik tarafından düzeltilebilir.

Zamanla "entelektüeller"le tanıştım. Çok özel bir topluluk teşkil ediyorlar. Özel bir şekilde yazıyor, özel duygular hissediyor ve kendilerini insan ırkının, yani pratikte diğer entelektüellerin, tek meşru temsilcisi olarak düşünüyor gibiler. Entelektüeller bilim adamı değiller, ama bilimsel başarılar hakkında dizeler döktürebilirler. Felsefeci de değiller, ancak o işte gizli ajanları var. Thomas Nagel birisi, Rorty ötekisi; hatta Searle bile orada burada başını gösteriyor, ne var ki hakiki entelektüelin sakin tarzından yoksun. Bu topluluk şimdi hafiften benle ilgilenmeye başlıyordu: Beni kendi göz hizalarına kaldırıp, şöyle bir baktıktan sonra tekrar yere bıraktılar. Beni hiç düşünmediğim kadar önemli gösterdikten sonra kusurlarımı sayıp tekrar yerime koydular. Bu gerçekten kafamı karıştırdı.

Bu kargaşanın ortalarında bir yerde depresyona girdim. Depresyon bir yıldan fazla sürdü; bir hayvan gibiydi, net, yeri belirlenebilir bir şey. Uyanır, gözümü açar, kulak kesilirdim; burada mı, değil mi? Görünürde yok. Belki uyuyordur. Belki bugün beni rahat bırakır. Dikkatle, çok dikkatle yataktan kalkarım. Her şey sakin. Mutfağa gidip kahvaltı yaparım. Tek bir ses yok. TV; *Good Morning America*, David bilmem kim, tahammül edemediğim bir adam. Yerken konukları izlerim. Yavaş yavaş yediklerim midemi

doldurup bana güç vermeye başlar. Derken banyoya küçük bir gezinti ve sonra da sabah yürüyüşüm için dışarı ve işte karşımda, benim sadık depresyonum: "Bensiz gidebileceğini mi sandın?" Öğrencilerimi sık sık kendilerini eserleriyle özdeşleştirmemeleri için uyarmıştım. "Bir şey başarmak istiyorsanız, bir kitap yazmak, bir resim yapmak, varlığınızın merkezinin başka bir yerde ve de sağlam bir zeminde olmasına dikkat edin; ancak o zaman gelecek saldırılara tepeniz atmadan gülüp geçersiniz." Bu öğüde geçmişte kendim uymuştum, ama şimdi yalnızdım ve bilinmeyen bir dertten hastaydım; özel hayatım allak bullaktı ve savunmasızdım. Pek çok kez o lanet kitabı yazdığıma pişman oldum.

Anlamadığım, ama önemli gözüken bir dünyayla karşılaşınca "söyleyecek bir şeyler"im olabilir diye düşünmeye başladım ve bunları daha iyi şekillerde söylemeye çalıştım. Tanıtımlara cevap verdim, *YK*'ye iki ek yazdım, derlenmiş tezlerimin bir baskısını hazırladım, "durduğum yer"i daha ikna edici bir şekilde sunacak bir kitap planladım. Birbiri ardına bıkkınlık veren bölümler yaza boza; güneşlenerek, televizyon seyrederek, sinemaya giderek, hatta belki de birkaç oyun yazarak geçireceğim değerli vaktimi boşa harcadım. *YK* basılmadan önce uzunca bir yayın listesi biriktirdiğim doğru, fakat bu neredeyse tesadüfen olmuştu. Yolculuk etmeye ve hem meslekten hem de halktan dinleyicilere konuşma yapmaya bayılıyordum. Bunlar için hiç hazırlık yapmazdım; birkaç not alırdım, geri kalanı adrenalin hallederdi. Konuşmaların çoğu organizatörlerin yayımlamayı istediği bir dizinin parçasını oluşturuyordu; böylece konuşmamı yaptıktan sonra oturup onu yazmam gerekiyordu. Ortaya çıkan makaleler bana öğretim üyeliği, kadro ve iyi bir maaş kazandırdı. Benim açımdan mesele buraya kadardı. Ondan sonra idarecilerin beni daha yukarı tırmandırmamaları için cesaretlerini kırdım. "Başaramazsınız, benim de ihtiyacım yok," dedim; "ayrıca, yazmaktan da usandım". (Birkaç kez istemiş olduğum gibi göz yumdular, fakat iki kez "çalışma kanıtı" teslim etmem için zorladılar. İkisinde de terfi ettim, tabii çok şaşırdım.) Harika bir plandı, ancak *YK*'ye yapılan saldırıların önünde suya düştü.

Kitabın ilk eleştirmenleri akılcılar ve bilim delileriydi. Zaman değişti, politik doğru standartları da değişti; fakat şovenizm, ce-

halet ve hoşgörüsüzlük hâlâ bizimle. Ne demek istediğimi bir örnekle göstereyim. "Feyerabend'ın her okuru," diye yazıyor Hilary Rose, "şunu anlamalıdır ki, onun 'ne olsa olur' felsefi reçetesi, tek amacı ona haz vermek olan çekici bir fahişe olarak yeni bir teorinin şehvet düşkünü cinsiyetçi kavramıyla sıkı sıkıya bağlıdır.... Tabii söylemeye gerek yok, 'istediğini yapabilirsin' deki 'sen'in cinsiyeti tamamen bellidir. Hiç kimse bir an bile istediğimizi yapmaya biz kadınların davet edildiğini düşünemez".

Eh, tuhaf sözlere alışkınım; ama bu, birinciliği hiçbirine bırakmaz. "Bu kadın çatlak mı?" diye bağırdım bu kısmı okurken. "Nasıl oluyor da *YK*'nin sadece erkekler için olduğu fikrine kapılıyor, hem de 'sıkı sıkıya'?"

Sonra bir arkadaş benim daha önceki bir yazımda gerçekten de iyi teorileri fahişelerle bağlantılandırdığımı gösterdi. Hoşgörülü bir metodoloji açıklamamı bitirirken şöyle demişim, "bu, bilimi sert ve talepkâr bir metresten, âşığının her dileğini önceden bilmeye çalışan çekici ve boyun eğen bir fahişeye dönüştürür. Tabii ki," diye devam etmişim, "eşlik etmesi için bir ejderi mi, yoksa bir kediciği mi seçeceğimiz bize kalmış. Kendi tercihlerimi açıklamam gerektiğini sanmıyorum". Anlaşılan Rose yorumunu yaparken bu beş satıra (*YK*'den on yıl önce çıktı) gönderme yapıyordu.

Rose bu satırları içine alan makaleden söz etmiyor. Bir dipnotta *YK* ve *Özgür Bir Toplumda Bilim*'in adı geçiyor, sanki bu satırlar bu kitaplardan alınmış ve de onların bakışını belirliyormuş gibi. Muhtemelen kitapları okumadı bile.

Sözlerimin en az iki, ciddi ve renk vermeyen şakacı şekilde yorumlanabileceği gerçeği üzerinde durmayacağım. Ancak, Rose'un mizah ve ironiden nasibini almadığı görülüyor. Sözlerin ciddi olarak söylendiğini varsayarak şunu söylemeliyim ki benim sözlerim, püritenizm babalarının korkularını paylaşan kişiler dışında "şehvani" diye nitelendirilemez. Sözlerimin "cinsiyetçi" olmadıkları da kesin. Bütün kadınların fahişe olduğuna ya da erkekleri hoş tutmaktan başka ellerinden hiçbir şeyin gelmediğine ilişkin, doğrudan ya da dolaylı olarak bir şey söylenmiş değil; söylenseydi o zaman "cinsiyetçi" olurdu. Açık açık söylenen, benim "tercih"imin bir fahişe tarafından hizmet görmek olduğu, yani öyle istekleri olan bir kadın arayıp (böyle pek çok kadın var) onunla eğleneceğim, tıpkı

onun da aynı eğilimleri olduğu için benimle eğleneceği gibi. Sonuçta başka kadınların, "sert ve talepkâr sevgili(lerin)" ve *onlarla* arkadaşlık edecek başka erkeklerin olduğunu açıkça belirtiyorum. Seçenlerin hepsinin erkek olduğunu kabul ediyorum. Bu kasıtlıydı. Makale, Popperci manyaklarla dalga geçiyor, onların da aralarında tek bir kadın yok.

Belli cinsel tercihleri olan insanların gizli odalarından çıkmaya davet edildiği bir zamanda yaşıyoruz, yasaları ve kurumları onların yaşam tarzlarına göre ayarlamak için çabalar sarf ediliyor. Gay'ler de lezbiyenler de herkesin gay ya da lezbiyen olduğunu ya da olması gerektiğini söylemiyorlar; *kendilerinin* öyle olduklarını, onlara katılmaya hazır olan insanların olduğunu, bu doğrultuda yaşama hakkına ve yasal korunmaya sahip olmak istediklerini söylüyorlar. Başka bir deyişle, tercihleri doğrultusunda hareket etmek, *hakkında yazmak, araştırmalarını* ve *sanatsal uğraşlarını* bu çerçevede yönlendirmek istiyorlar. Rose, fahişelerle arkadaşlığı tercih eden erkeklerin gizli odalarına geri dönmelerini, hatta en iyisi mi böyle "şehvani" arzulara bir son vermelerini mi öneriyor?

Son olarak da, o satırları yazdığımda gerçekten de erkek şoveni domuzun biri bile idiysem, onlarla *YK*'yi ayıran on yıl içinde değişmiş olamaz mıydım? Peki bunu nasıl belirleyeceğiz? Kitabı okuyarak elbette, içeriğini daha önce söylenmiş sözlerden çıkararak değil. Tabii herkes bu şekilde hareket etmiyor. İnsanları daha bütünsel (holistic) şekilde yargılayan örgütler var. Bir zamanlar çürük olan bir ruhun sonsuza dek çürük olacağını varsayarak, şüpheli olayları arayıp onları bir insanı ömür boyu fişlemek için kullanıyorlar. Örnekler, Engizisyon, bazı Püriten toplumlar ve KGB; hepsi de erkekler tarafından tasarlanıp yönetilmiş. Rose bu insanları mı taklit etmek istiyor?

Erkekler uzun bir süre zekâlarının, karakterlerinin ve özellikle de başarılarının haklı çıkaramayacağı bir rol üstlendiler, bunu kabul ediyorum ve çok az istisna dışında hepimiz bu düzenin içinde yer aldık. Üçüncü basımı için *YK*'yi yeniden yazarken ne kadar sık eril zamir kullandığımı ya da genel olarak insanları kastettiğimde eril cümleler kurduğumu görünce şaşırdım. Küçük bir mesele gibi görünebilir, ancak ben öyle düşünmüyorum. Küçük hareketler büyük önyargıları besler. Çözüm, önyargının tersine çev-

rilmesi değil, ancak daha geniş bir görüşle herkesi, hatta huzurlu ve özgür yaşamayı kesinlikle süper çiftliklere tıkıştırılmaya, yolda sık sık bir yerlerinin kopmasına ve tertemiz labaratuvarlarda işkence görmeye tercih eden hayvanları bile içine almasıdır.

Bugün *YK* hakkında ne düşünüyorum? Bilim adamları araştırma *yaparken* her zaman gevşek ve oldukça fırsatçı bir şekilde davranırlar, oysa o konuda *fetva* verirken farklı konuşurlar. Bugüne kadar bilim tarihçileri arasında bu, sıradan bir hal oldu. Galile'nin teleskop gözlemlerini irdelerken Galile'nin fazla teorileştirmeden nasıl otoriter raporlar verdiğini gösterdim. Daha yakınlarda, tarihçiler gözlem düzeylerinin koskoca kültürler oluşturduğunu, bunların kriterlerinin de teorisyenlerinkinden büyük ölçüde farklı olduğunu ileri sürdüler. Ve Galile'nin teorik başarılarını incelerken (Kopernik'i savunmasıyla ilişkili olarak; *Two New Sciences* başka bir mesele), bu başarıların temel fikir ve ilişkilerin aldatıcı bir yeniden yapılandırılması olduğunu ileri sürdüm. Bugün böyle süreçler önemli ölçüde detaylı olarak inceleniyor. Bu yeni araştırma türleriyle uğraşan tarihçilerin ille de *YK*'yi okuyup ondan öğrendiklerini iddia ettiğim falan yok; hiçbir şey, gerçekten öteye geçemezdi. Fakat benim oturduğum yerde ahkâm keserek ortaya attığım bazı görüşlerin bilimsel uygulamayla içli dışlı olan akademisyenler tarafından tutulduğunu görmek hoş.

Öteki ahkâmlar o kadar uğurlu gelmedi. Ben "görecilik"ten söz ediyorum, kültürlerin kendi kriter ve prosedürlerine sahip, az çok kapalı kendilikler olduğu, kendi içinde değer taşıdığı ve müdahale edilmemesi gerektiği fikrinden. Bu görüş bir yere kadar antropologların görüşleriyle çakışıyor, onlar insan varoluşunun kafa karıştırıcı karmaşasını anlamaya çalışarak onu (çoğunlukla) örtüşmeyen, kendi kendine yeterli ve kendi kendini idame ettiren alanlar diye bölümlere ayırırlar. Fakat kültürler birbirleriyle etkileşir, değişirler; istikrarlı ve objektif unsurlarının, daha doğrusu en azından bazı antropologların amansız kültür kural ve yasaları içine sıkıştırdıkları o unsurların ötesine giden kaynakları vardır. Kültürlerin birbirlerinden ne kadar çok şey öğrendiklerini ve bu şekilde bir araya getirilmiş malzemeyi ne kadar dâhiyane bir biçimde dönüştürdüklerini düşünerek şu sonuca vardım: *Her kültür potansiyel olarak bütün kültürlerdir* ve özel kültürel unsurlar *tek bir*

insan doğasının değişebilir göstergeleridir.

Bu sonucun önemli siyasi yansımaları vardır. Yani kültürel özellikler kutsal değildir. "Kültürel bakımdan otantik" baskı ya da "kültürel bakımdan otantik" cinayet diye bir şey yoktur. Sadece baskı ve cinayet var ve ikisi de böyle ele alınmalıdır, gerekiyorsa kararlılıkla. Ancak her kültürde bulunan değişim potansiyelinin farkına varınca, başkalarını değiştirmeye kalkışmadan önce kendimizi değişime açmamız gerekir. Başka bir deyişle, müdahale edilecek insanların dileklerini, görüşlerini, alışkanlıklarını, önerilerini dikkate almalıyız ve bilgiyi *genişletilmiş kişisel temaslarla elde etmeliyiz;* uzaktan değil, "objektif" olmaya çalışarak değil, lider denilen kişilerle dostluk kurarak değil. İnsanlık misyonerleri daima bu kurallara uymuşlardır. Hantal, çoğunlukla ısrarcı "gelişim" safsatası yerel toplumlardan ne kadar çok şey öğrenilebileceğini ve yerel yaşam tarzını anlama girişiminde bulunulmayınca en iyi programların bile nasıl iflas ettiğini bize açıkça gösterir. Her halükârda, objektiflik ve görecilik felsefe olarak savunulamayacağı gibi verimli bir kültürel işbirliği için de kötü kılavuzlardır. İlk yazılarımdan bazıları tam da bu noktayı işaret ediyordu, ne var ki bunun öneminin farkına varıncaya kadar uzun zaman geçti. Böylece sadece başkalarından önde değil, kendimden de öndeydim.

XIII. BRIGHTON, KASSEL VE ZÜRİH

Yetmişli yılların başlarında Yeni Zelanda'ya yerleşmeyi düşünüyordum. Ülke güzel, havası açık, halkı hoştu ve üniversitedeki hayat tümden dayanılmaz değildi. Judith'le bir arsa alıp ev yapmayı düşünüyorduk. İyimser olmamız için sebeplerimiz vardı. Bir ortak dostumuzun babası, kıyı boyunca uzanan arazisinin bir bölümünü satmak istiyordu, bir grup Budist de satın almak istiyordu. Buna karşılık bize iki hektar vermeye ve maliyetine bir ev yapmaya razıydılar; aralarında marangozlar, elektrikçiler, su tesisatçıları vb. vardı. Proje hiç gerçekleşmedi. Muhataplarının Budist olduğunu öğrenince mal sahibi anlaşmayı bozdu. "Güzelim arazimi üç beş yavşak Budist'e satacak değilim," demiş. Şanslıymışım. Dindar dostlarımızın uzun vadede nasıl davranacağını

kestirmenin bir yolu yok, ayrıca da çok geçmeden Judith aklına başka şeyler taktı.

Brighton'daki University of Sussex'e neden ve nasıl gittiğime dair hiçbir fikrim yok. Tüm hatırladığım Rektör Asa Briggs'le ve fakülteden birkaç kişiyle tanıştığım. Onlardan biri, Gallie, beni Bristol'daki Colston sempozyumundan tanıyordu. Tanınmış oyunların özgün sahnelenişini yeniden sağlamaya niyetim olduğunu duyunca şaşırdı. Ne konuda anlaştığımızı da hatırlamıyorum; hatırladığım, iki yarıyıl ders verip istifa ettiğim; haftada on iki saat (bir ders, gerisi öğrencilerle bire bir çalışma) çok fazlaydı. Hepsinden öte, kendimi zayıf ve dikkati dağılmış hissediyordum. Bazı öğrenciler bitkin halimle ilgili yorumlarda bulundu, fakat ders için sadece ayakta dinlenebilecek bir oda vardı. Keşke daha iyi dersler vermiş olsaydım! 1974 Eylül'ünde Yunanistan Nafplion'daki bir konferansa gittim. Imre Lakatos düzenlemiş, Latsis baba tarafından finanse edilmişti. Imre programının gücünü sınamak için önde gelen felsefeci, (matematik, fen bilimleri) tarihçi(lerini) ve iktisatçıları davet etmişti ve ses getirecek bir giriş konuşması yapmayı planlıyordu. Ama öldü, onun yerine konuşmayı ben yaptım, onun davranışlarını ve akıldışılığı yerme, aklı yüceltme tarzını taklit ettim. Yunanistan'a girmek biraz sorunlu oldu. Oyuncul bir ruh hali içinde bir telgraf çekmiştim: "Sarılıktan, gripten, küçük çaplı bir frengiden henüz iyileşiyorum, onun için bir doktoru hazır bulundurun." Telgraf durduruldu ve Latsis baba beni yetkililere açıklamak zorunda kaldı. Bu gürültüden zevk almışa benziyordu.

Kassel daha da büyük bir bilmece. Kassel'de ne yapıyordum? Oraya nasıl ve neden gittim? Öyle veya böyle, sanırım iki yarıyıl ders verdim, kısmen bilim felsefesi, kısmen edebiyat üzerine. Kasaba dışındaki bir evin bodrum katında bir oda kiraladım, çevresi ağaçlıklar ve romantik patika yollarla kaplıydı; Sandbuschweg 29. Kışın ev sahibi hanımla kalorifer yüzünden kavga ediyorduk. O kaloriferi kısıyordu, ama ben avantajlıydım, yanında oturduğum için gidip açıyordum.

Zürih'e nasıl geldiğimi iyi hatırlıyorum (Zürih Politeknik diye de bilinen ünlü Federal Teknoloji Enstitüsü). Erich Jantsch'la başladı. Erich'le Viyana'da astronomi okumuştuk, fakat yıllardır birbirimizi görmüyorduk. Berkeley'de tekrar karşılaştığımızda Erich'i

kendisinin gurusu olarak buldum. Ünlüydü, saygı görüyordu; ama düzenli bir işi ve anlaşılan, dostları yoktu. Oldukça sık ziyaretime gelip bana kişisel meselelerden, bilimsel skandallardan ve bütün alanlardaki yeni keşiflerden söz ediyordu. Sonra hasta düştü. Bir akupunkturcuya gitti, sonra da hastaneye. Bir hafta içinde öldü. Ondan sonra bir haber almadım, ta ki elime bir belge geçene dek. Belgeye göre Profesör Jantsch'ın külleri Pasifik Okyanusu üzerinde alfa enlemi ve beta boylamında serpilmiş ve masraflar da "aşağıda belirtildiği gibi"ymiş. (Bu raporu alan tek kişi ben değildim; Erich'in son ritüellerinin masraflarını en az beş kişi ödedi; hâlâ dava ediyorlar.) Doğal olarak detayları öğrenmek istedim. Hastaneyi aradım, hekimler ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Evet, Erich Jantzsch hakkında bilgileri vardı. Diyabet gibi bir şeyle gelmiş, bir süre takılmış; sonra bağışıklık sistemi garip bir şekilde çökmüş ve ölmüştü. AIDS'in ilk vakaları gibi görünüyor.

Erich'in benim dışımdaki son dostu bir dişi eşekti. Eşek benim evin arkasındaki bir parkta kalıyordu, Erich de yürüyüşe çıkarken bazen onu da gezdirme izni almıştı. Bunu kurulu saat gibi haftada iki kez yapıyordu. Ara sıra konuşma yapmak üzere yolculuğa çıkardı. Geri döndüğünde hanımefendi ona hiç pas vermezdi. Erich'in onun tekrar dikkatini çekebilmesi için bütün ikna gücünü kullanması gerekirdi, yani genellikle şeker ve havuç.

Ziyaretlerinin birinde Erich konuşurken arada bana Zürih Politeknik'in bir bilim felsefecisine ihtiyacı olduğunu söyledi. "İşte bu olabilir," dedim kendi kendime. Oturup rektöre bir mektup yazdım: "Bir bilim felsefecisine ihtiyacınız olduğunu duydum; ilgileniyorum." Sonunda anlaşıldı ki bu iş rektörün kafasında hâlâ bir düşünce olarak yer alıyormuş, ama gerçekleşecek olursa beni düşüneceğine söz verdi.

Bir yıl sonra bir deneme dersi için davet edildim, iki saatlik, herhangi bir konu üzerine tek ders. Gerhard Huber'le karısı beni kabul edip öğle yemeğine çağırdılar. "Karımı da yanımda getirdim," diye açıklamada bulundu Huber her şey bittikten sonra; "insanları tartabiliyor; ben tartamıyorum". Görünüşe göre ilk önemli sınavı geçmiştim.

Ders saat beşte başlayacaktı. O vakte kadar çoktan yorgun düşmüştüm. Huber beni tanıştırdı, ben de başladım. Sandalye, masa,

hatta dayanılacak bir kürsü bile yoktu. Ders boyunca gezinmem gerekti. Önemli bir sorun gibi görünmeyebilir; ancak uyuz bir bacak ve dolaşım problemiyle güçsüz kalınca, hayatta kalabilmem için bütün irade gücümü kullanmam gerekiyordu. Yaklaşık kırk dakika kadar sonra durdum. Dinleyicilere bakarak, "Bir şey söyleyin!" diye bağırdım. Bir sürü şey söylediler, bir kısmı oldukça saldırgandı. Yumuşak cevap verdim. Profesöre benzeyen bir beyefendi beni Ortaçağ'a geri dönmeye çalışmakla suçladı. "Ortaçağ hakkında ne biliyorsunuz ki?" diye sordum. "Buridan'ın ya da Oresme'nin eserini bilir misiniz? St. Thomas'dan kaç satır okudunuz?" Öfkeyle kapıyı arkasından çarparak çıktı. Yavaş yavaş sorular zayıfladı ve insanlar konferans salonunu terk etmeye başladılar. "Sonunda bitti!" dedim kendi kendime. Ama bitmemiş; dersten sonra (bunu bilmiyordum) Huber, van der Waerden, Jean Hersch (Karl Jaspers'in öğrencisi ve bir onun kadar da manevi zenginliğe sahip), rektör ve diğerlerinden oluşan seçici kurulun karşısına çıkmam gerekiyormuş.

O zamana kadar iyiden iyiye sıkılmıştım, cevaplarım da bunu gösteriyordu. "Zürih'e neden gelmek istiyorsunuz?" diye sordu rektör. "Çünkü ben yerimde duramam ve değişiklik istiyorum." "Ama neden İsviçre?" "Çünkü aylığı iyi, ders yükü de az." Yalan söylemiyordum. Oradan oraya gide gele gerçekten ne istediğimi keşfetmiştim: Berkeley dışında başka bir yer, tercihen Avrupa'da, dolgun ücret, az ders yükü. Sonra birisi hakikat sorusunu ortaya attı. Bu nosyona bir retorik araç olarak baktığımı, sinek yakalarken kullanmayı düşündüğümü, yoksa gerçekten ciddiye almadığımı açıkladım. "Ama biz matematikçiler bile hakikatten söz ederiz," dedi van der Waerden. Ve böyle devam etti. Ertesi sabah Londra'ya, ordan da Berkeley'ye uçtum. Politekniğin bana sopayla bile dokunmayacağından emindim. Fakat İsviçrelileri hafife almışım.

Benim hakkımda daha net bir fikre sahip olmak için Berkeley ve başka yerlerdeki felsefeci ve bilim felsefecileriyle temas kurmuşlar. O zamanlar rektörün asistanı olan Peter Schindler altmış beşinci yaş günümde onlara gelen cevaplardan bir seçki gönderdi. Bazıları şöyle:

"Feyerabend ordan oraya gitmekle isim yapmıştır."

"Galiba iş teklifi koleksiyonu yapıyor."

"Zaman zaman *succès de scandale* için duyduğu şeytani arzu bazı çevrelerde hiddet uyandırdı."

"Müfredat kuruluyla sürekli çatışma halinde oldu. Bunun iyi mi yoksa kötü mü bir referans olduğundan emin değilim." (Berkeley'den biri olmalı.)

"Ben olsam onu hiçbir surette Zürih'e almazdım."

"Onu ya tam gün almak ya da hiç almamak konusunda karar vermem gerekseydi, hangisini seçeceğimi imkân yok bilemezdim."

"Özetle, onun göreve alınması, hangi felsefe bölümü olursa olsun, o bölümün ününe ün katar."

Ve böyle devam ediyor.

Sonra kurul (yine benim bilgim dışında), aday sayısını ikiye düşürdü; Belçikalı bir çocuk Scheurer ve ben. İkimizin de bir yarıyıl, birer ders vermesi kararlaştırıldı. O zamanlar hayatımın bir kısmı Berkeley'de, bir kısmı Kassel'de geçiyordu. Bu programı göz önüne alan Politeknik on beş günde bir, iki günlüğüne gelip günde iki saat ders vermemi önerdi. Şaşırarak kabul ettim. Her zamanki bilim felsefesi dersimi veriyordum, hâlâ ne bir sandalye ne bir kürsü vardı, gezinip duruyor, bitkin düşüyordum. Huber ordaydı, Primas, van der Waerden ve öteki profesörler de oradaydılar. Bir kimyacı –daha sonra Primas anlattı– ilk derste sinirlenmiş, ikincide daha da sinirlenmiş, ama gelmeye devam etmiş. Pek çok öğrenci aynı şeyi hissetmiş, hem o zaman hem de diğer derslerde, bunu da söylediler. Van der Waerden konuşmamı kesip itirazda bulunurdu ve karşılıklı canlı bir konuşma geçerdi aramızda. Derslerden sonra otelime gidiyordum (tepenin yamacındaki Hotel Leoneck), yatağa uzanıp tren istasyonundan almış olduğum gizemli macera romanlarından birini okuyordum. Keyfim yerindeydi. Fakat van der Waerden endişeliydi: "Sana yakışmıyor."

Uzun bir sessizlik daha. Kassel'den ayrılınca Berkeley'de kalıp etrafta dolaşmamaya karar verdim; ağır ağır Amerikan hayat tarzına uyum sağlıyordum. Araba kullanmayı öğrendim, bir araba ve Berkeley tepelerinde bir ev satın aldım ve o zamana kadar kaçtığım bölüm toplantılarına katıldım. Neden olmasın? dedim kendi kendime; Berkeley benim evim, üniversite gelir kaynağım, öyleyse pekâlâ da tadını çıkarabilirim.

Başka sebepler de vardı. İngilizce konuşmayı, yazmayı ve dü-

şünmeyi tercih ediyordum (hâlâ da öyle). Bir de Berkeley'deki farklı ırkların oluşturduğu çevreyi tercih ediyordum; bir sürü farklı yüz, bir sürü farklı dünya görüşü. Berlin'le Londra arasında gidip gelirken kendimi Londra'dayken evimdeymişim gibi hissediyordum, Berlin'deyken değil. Ait olduğum yer burasıydı, konuşmak istediğim dil buydu. Bu aşamada Zürih Politeknik'in rektörü bana bir davet daha gönderip bir teklifte bulundu: Kadrolu profesörlük, tam gün ya da istediğim zaman tam güne geçmek kaydıyla yarım gün, haftada dört ila beş saat ders. Oraya kadarını anlamıştım. Anlamadığım ve soramadığım şey, emeklilik aylığımın normal aylığımın yüzde 60'ı olacağı (ben tam aylık olacağını düşünmüştüm), emeklilik sistemi içine alınmış olduğum (başkalarının yüklüce bir katkıda bulunması gerekiyordu), Berkeley'ye gidiş dönüş maraflarımın tamamının karşılanacak olduğuydu. Müzakere bile etmeden kabul ettim. "Oda istiyor musunuz?" diye sordu rektör. "Hayır," dedim, bu ikimize de uyuyordu: Rektöre uyuyordu; çünkü yeterli yer yoktu, bana uyuyordu; odanın olmaması öğrenci görüşme saatlerinin de olmaması anlamına geliyordu. İşte böylece, yarısı Berkeley'de, yarısı İsviçre'de geçen on harika yıl başlamış oldu. Tam benim arayıp da bulamadığım bir ortamdı.

Yıllar sonra bu işe nasıl konduğumun hikâyesini anlattılar. Verdiğim bir dizi ders dinleyenlerin sayısı bakımından bir numaraya yükselmişti; rakibim neredeyse bütün dinleyicilerini kaybetti. Fakat pek çok kişi içeriğe itiraz ediyordu ve bazılarının da benim karakterim hakkında kuşkuları vardı: Benim gibi dalgacı herifin biri, felsefe gibi ciddi bir konuyu öğretmek için uygun görünmüyordu. Federal yetkililer benim reddedilmemi tavsiye ettiler. Ancak rektör, akademik kurumların bağımsızlığını perçinlemek isteyip beni seçmiş. "Bir Feyerabend bile Politeknik gibi büyük bir okulu yıkamaz," demiş. Böylece, sık sık eleştirmiş olduğum bir hareket, bugün sürdürdüğüm rahat yaşamın sebebi oldu.

Zürih Gölü'ndeki Meilen'de bir apartman dairesi buldum (hâlâ oradayım). Kiranın yarısı okul tarafından ödeniyordu; mobilyanın tamamı (yatak dışında) okuldan geldi (hâlâ duruyor). İşim, konuşma ve tartışmalarla haftada en az dört saati doldurmaktı. Bu sorunu iki saatlik bir ders ve iki saatlik bir seminerle çözdüm. Çok

geçmeden Zürih'deki dinleyici sayısının Berkeley'dekinden çok daha az olduğunu anladım; aynı insanlar art arda üç dört yıl geliyorlardı. Bunun anlamı benim en az üç ders daha hazırlamam gerektiğiydi; zor iş, ama sıkıcı da değil. Zürih'e geldiğimde bilim felsefesi dersinin, fizikçiyken mantıkçı olmuş, ince eleyip sık dokuyan Paul Hoyningen-Huene tarafından verildiğini duydum. Derslerimde ne zaman dikkatsizce bir laf etsem, bir yüzde alaylı bir ifade görmek için odaya şöyle bir bakıyordum: Onun olacağını düşünüyordum. Kırkıncı yaşgünündeki partide tanıştık; aynı kandırmaca oyununu oynadığımızı söyleyip ilk isimlerimizi kullanmayı önerdim. Paul benim en yakın arkadaşlarımdan biri oldu. Harika bir aşçı ve ev sahibi, iyi şaraplar konusunda geniş bilgiye sahip; mantıkçılar da o kadar kötü değiller hani.

İlk dersim Platon'un *Theaetetus*'u üzerineydi. Sık sık eski ve modern sorunlara da değinerek diyaloğu satır satır işledim. Sözgelimi, Platon'un algılama teorisini kuantum mekaniğiyle bağlantılandırdım ve iletişim aracı olarak epik, drama, nutuk ve bilimsel makale yerine diyaloğu seçme nedenleri üzerinde uzun uzadıya durdum. "Üslubunu Platon düşünüyordu," dedim; "bugün bilimsel bir makalenin üslubu editörler tarafından kararlaştırılıyor". *Timaeus* üzerine de bir ders verdim. Zor işti ve her zaman iyi hazırlanmıyordum. Dersten önce çoğunlukla geniş bir salona oturup yakınımızdaki kilisenin saatini seyrediyor, gitgide kederleniyordum: Derse on beş dakika kaldı; on dakika kaldı. Kalıp dersimi versem mi, yoksa sesim kısılmış gibi yapıp kaçsam mı? Derslerimin hepsini verdim. "Mükemmel," dedi van der Waerden daha sonra verdiği bir partide. "Seneye ne yapacaksın?" "Aristoteles'in fiziğini." "Ay, şu sıkıcı Aristoteles; ben gelmem." Aristoteles Platon'dan daha zor ve daha teknikti. Fakat kanımca onun *Fizik*'i modern bilim adamlarının ilgisini çekebilecek malzemeler içeriyor. (Gunther Stent ve René Thom bu görüşe katılıyorlar, ancak dağlar kadar farklı sebeplerden.)

Seminer Berkeley'deki gibi başladı: Belirlenmiş konu yoktu, katılımcılar bildiri sunuyorlardı. Çoğunlukla ilk cümleden sonra tartışmayı başlatmak için araya giriyordum. Üçüncü oturum sırasında ciddi görünüşlü, bıyıklı ve gözlüklü bir bey ayağa kalkıp elindeki bir metni okudu; çok sık söz kesildiği ve çok konuşmanın,

söyleyecek bir şeylerin olduğu anlamına gelmediği gibi bir şeyler söyledi. Ertesi hafta benden bir randevu isteyip kendi planını açıkladı. Seminerler halka açık olacaktı; her yarıyıl için her toplantıda iki ila dört "otorite"nin ele alacağı kapsamlı bir konu seçilecekti. Formalitelerle o uğraşacaktı, davetiyeleri yazacak, taraflarla konuşacak, son dakika düzenlemelerini yapacak vs.. Benim üstüme düşen de belgeleri imzalamak, tavsiyede bulunmak, konukları takdim etmek ve arada bir de kendim bir konuşma yapmaktı. Hemen kabul ettim, ne kadar az işim olursa o kadar iyiydi. Kısa sürede çok popüler olan bir kurum işte böyle doğdu.

Bazı toplantılar teknikti ve ancak küçük bir dinleyici kitlesi çekti, bazılarının da kapalı devre televizyonla gösterilmesi gerekti. Goethe'nin renk teorisi üzerine bir seminer oldu. Rudolf Steiner'in takipçilerinden biri Goethe'nin görüşlerini açıkladı. Goethe'nin çizimlerinin olduğu büyük posterleri vardı ve önceden dağıtmış olduğu prizmalarla onlara bakmamızı istedi. İlk defa, Goethe'nin neden söz ettiğini sadece okuyup ya da duymakla kalmayıp gözlerimizle *gördük*. Tartışma oldukça canlı geçti. Steinerci biri, Steinerci bazı formülasyonlara saldırmış olan Red Jost'u, "Bir otorite gibi konuşuyorsunuz," diye suçladı. "Zaten bir otoriteyim," dedi Jost. Ve böyle şeyler. Toplantı bitip de sokağa çıktığımızda karşımıza filler, develer, atlar çıktı; kasabaya az önce sirk gelmişti. "Feyerabend'in seminerine uygun bir sonuç," diye yazdı *Neue Zürcher Zeitung*.

Friedrich Dürrenmatt, Platonik kendilikler üzerine konuşmak için geldi ve örnek olarak yatak yerine sandalyeyi aldı. Vardığı sonuç: Platonik sandalye, oturanların idealize edilmiş kıçlarından başka bir şey değildir. Dürrenmatt, başka konuşmacıların da olacağı ve konuşmasını yirmi dakikayla sınırlı tutması gerektiği konusunda uyarılmıştı. "Aman," diye cevapladı, "nasılsa ne söyleyeceğimi bilmiyorum; on dakikadan fazla konuşmam". Geç kaldı, biz de onsuz başladık; geldiğinde elinde kapkalın bir el yazması vardı ve şayet yirmi beş dakika sonra susturulmasaydı sonsuza dek devam edebilirdi. (Toplantıya başkanlık eden Mrs. Huber sözünü kesmek konusunda tereddüt etti, ancak ben yanında oturduğum için onu kışkırttım: "Büyük başlara istisna yok!") Dürrenmatt tek kelime etmedi. Sonra bizle yemeğe geldi, beni sarhoş

etmeye çalıştı, bana *Yönteme Karşı*'yı okuduğunu söyledi ve bizi kendisi ve Hohler hakkındaki hikâyelerle eğlendirdi. Ama tekrar gelmeyi reddetti. Bir dahaki sefer organizatör onu telefonla arayınca, "İnsana söyleyeceğini bitirtmiyorsunuz!" diye bağırıp telefonu kapatmış. Bunu takip eden yedi yılda, topu topu böyle (galiba) yedi seminer oldu. İlk düzenlemeyi eleştirip yeni düzenlemeyi öneren Christian Thomas'la çok iyi dost olduk.

Yavaş yavaş bir parça gevşedim. Sinemaya, tiyatroya ve operaya gittim. Koruda uzun yürüyüşlere çıktım ve kasabanın her yerinde volta attım. Daha ilginç seminerlerin bazılarının ardından öğrencileri ve konuşmacıları yakındaki bir restorana davet edip bütün hesabı ödedim. Bir akşam bana 600 franga mal olmuştu. Önemi yoktu; çok iyi bir aylığım vardı –aslında iki aylık, emekli olmak istediğimde yeter artardı bile–, Berkeley tepelerinde bir ev, Viyana'da bir daire vardı ve tasarruf etmeye de gerek yoktu. Konuklarım arasında, şimdi artık ünlü olan Polonyalı film yönetmeni Zanussi (benim ona karşı özel bir ilgim yoktu, ama Irena'mn vardı, o yüzden onu da aldım), Meret Oppenheim, Eysenck ve eski dostum Tom Kuhn vardı. Berkeley'ye geri döndüğümde Chez Panisse restoranını keşfettim ve akşam yemeklerini neredeyse hep orada yedim. Berkeley programım şöyleydi: 6:30'da kalkıyordum (sekizde başlayan ders için; kimse gelmez sanıyordum, fakat salon her zamanki gibi doluyordu); plazalardan birinde saat on bire kadar öğrenciyle görüşme saati; sonra eve gidiyor ve Perry Mason'la öğle yemeği yiyordum (eski diziler); ondan sonra ya balkonda bir öğle uykusu ya da biraz çalışma geliyordu; saat beşte erken akşam yemeği için Chez Panisse'e; ordan çıkıp televizyondaki bir akşam programına yetişiyordum; saat onda da yatmaya gidiyordum. Bu programı yıllarca uyguladım. İsviçre'deyken öğle yemeğini evde ya da çarşambaları okulda yiyordum; akşam yemeği yine dışarıda, ya Meilen'deki Luft restoranda ya da klas bir yerde ve ondan sonra akşam programı. Berkeley'de tanıştığım Martina ara sıra uğrardı; ben de Tübingen'de onun ziyaretine giderdim. Ona çok borcum var, gerçi bunu duysa eminim şaşırırdı. Yavaşça, çok yavaşça entelektüel işlerimi yoluma koydum.

Kendimi entelektüel meselelere adamaya çok önceden karar verip de sonunda bunu yapmanın doğru yolunu bulduğum an-

lamına gelmiyordu bu. Kendimi bir entelektüel olarak asla görmedim, felsefeci olarak hele hiç. Bu işi bana bir gelir sağladığı için yaptım ve kısmen eylemsizlikten, kısmen de gazetelerde, televizyonda canlı bir dinleyici kitlesi karşısında hikâye anlatmaktan hoşlandığım için de sürdürüyorum. Güneş altında hemen her konuda konuşmaktan hep zevk almışımdır. Büyük güvenle konuşsam da özel bir şey yaptığım ya da özel bir görevim olduğu ya da felsefi meselelere bulaşmaya başladıktan sonra özel sadakatla bağlanmak zorunda olduğumu hiç hissetmedim. Önce bir konuşmacı, sonra da bir profesör olduktan sonra bu görevlerin zorunlu kıldığı başka fırsatların kaybı için hayıflandım: Tiyatroda kariyer yapma şansım tükenmişti. İnsanları böylesine garip şekillerde etkilediği için beni büyüleyen soyut düşünce işlerine doğal olarak biraz daha fazla ilgi gösteriyordum, ancak hayatımı adadığım anlamına gelmiyordu bu. *Yönteme Karşı*'ya gelen eleştirel tepkiler kafamı karıştırmıştı. Savunmaya geçip sanki "söyleyecek önemli bir şey"im varmış gibi davranmaya başladım. "Entelektüel işlerimi yoluna koydum" demekle kendimi sonunda o engelden kurtardığımı söylemek istiyorum. Bir gün boş bulunup Grazia'ya bir kolaj daha yapacağımın sözünü verdim, gerçeklik üzerine koca bir kitap; şimdi ona takıldım kaldım.

Aldırmıyorum. Yazma çok zevkli bir etkinliğe dönüştü, neredeyse bir sanat eseri yaratmak gibi bir şey. Biraz tamamı kapsayan bir biçim var, önce çok belirsiz fakat bana bir başlangıç noktası sağlayacak ölçüde net. Sonra detaylar gelir, kelimeleri cümlelere ve paragraflara dökmek. Kelimelerimi çok özenle seçerim; kulağa doğru gelmeli, doğru ritme sahip olmalı ve anlamları bir parça merkezden kaymalı; baştan sona bildik nosyonlardan oluşan bir zincir kadar hiçbir şey zihinleri sıkmaz. Sonra hikâye gelir. İlginç ve anlaşılır olmalı ve bazı alışılmadık düğümleri olmalı. "Sistematik" analizden kaçınırım. Unsurlar birlikte çok güzel dururlar, ancak argüman birey ya da sosyal grupların hayatlarıyla bağlantılı değilse adeta uzaydan gelmiş gibi durur. Elbette zaten öyle bağlantılıdır, yoksa anlaşılmazdı; fakat bağlantı gizlenir, yani kelimenin tam anlamıyla, "sistematik" analiz sahtekârlıktır. Öyleyse neden doğrudan hikâyeleri kullanıp sahtekârlıktan kaçınmayalım?

Öte yandan gerçeklik sorunu benim için büyüsünü her zaman korumuştur. Neden bu kadar çok insan gördükleri ya da hissettiklerinden hoşnut değiller? Neden olayların ardında sürprizler arıyorlar? Neden bu sürprizlerin koskoca bir dünya oluşturduğuna inanıyorlar ve en garibi de neden bu gizli dünyanın, içinden çıktıkları dünyadan daha sağlam, daha güvenilir, daha "gerçek" olduğunu varsayıyorlar? Sürpriz arayışı doğal; sonuçta, şu diye görünen bir şey, sık sık başka bir şey olup çıkıveriyor. Ama neden bütün fenomenlerin aldattığını ve (Demokritos'un iddia ettiği gibi) "hakikat"ın "derin kuyularda gizli" olduğunu varsayalım ki?

Gerçekçiler bir bakıma arkeologlara benziyorlar, bildik ve zaten sıkıcı olay katmanlarını kaldırdıktan sonra beklenmedik ve alışık olmadık hazineler bulurlar. Bilimin yeryüzüne çıkardığı hazinelerin fazladan bir yararı var gibi görünüyor: Birbirleriyle meşru bir şekilde ilişkilendirildiklerinden yasalar kullanılarak manipüle edilebilir ya da öndeyide bulunulabilir. Ortaya çıkan senaryonun yaşanılmasının hoş olması durumunda ancak bir önemi vardır. Senaryonun "gerçek" olduğu ve kendimizi her durumda ona adapte etmemiz gerektiği yönündeki itirazın bir ağırlığı yok, zira tek senaryo o değil: Pek çok düşünme ve yaşama tarzı vardır. Bu türün bir çoğulculuğuna bir zamanlar akıldışı dendi ve temiz toplumdan dışlandı. Bu arada moda oldu. Bu akım çoğulculuğu daha iyi ya da daha insani yapmadı; onu önemsiz kıldı ve daha okumuş savunucuları tarafından skolastik yapıldı.

İnsanlar, özellikle entelektüeller, biraz daha özgürlük, biraz daha mutluluk, biraz daha ışıkla mutlu olamıyor gibiler. Küçük bir yarar görünce onu yakalıyor, çevreliyor, yere çiviliyor ve bu şekilde bir cehalet, karanlık ve kölelik Yeni Çağ'ı hazırlıyorlar. Hâlâ, ilkelerden yola çıkarak değil de, iyi kalpli oldukları için kişisel sebeplerle başkalarına yardım etmek isteyen insanların var olduğunu görmek oldukça şaşırtıcı. İşin daha da şaşırtıcı olan yanı, bu insanlardan bazıları en soylu davanın çevresini sardığı görülen açgözlülük, yetersizlik, iktidar mücadelelerine rağmen kurumlarda çalışabiliyorlar. Ama böyle insanlar var işte ve karım Grazia da onlardan biri.

XIV. EVLİLİK VE EMEKLİLİK

Grazia Roma'da çalışıyor; üniversitenin yakınında, teras katı ve zarif mobilyası olan geniş bir apartman dairesi var. Akademik kariyerimin son yıllarını Zürih'de ders vererek geçirdim ve hâlâ Zürih Gölü üzerindeki Meilen'de küçük bir çatı aralığına sıkışmış durumdayım. Sürekli birlikte yaşamıyoruz, henüz değil. Ancak ben Grazia'yı sık sık ziyaret ediyorum, o da arada bir bana geliyor. Roma'dan yeni döndüm. Ilık Ekim havasında kahvaltı yapıp öğle yemeği yedik, etrafımızda çiçekler, hemen kafamızın üstüne yuvalarını yapmış olan eşekarılarının teftişine uğradık, önümüzdeki bir çardakta duran sert bir beyaz zambak tarafından izlendik. Kasım'da (1993) beraberliğimiz on yılı bulmuş olacak; beş yıldır evliyiz. Yine de Roma'ya gelirken sanki yeni tanışıp âşık olduğum

bir kadını ziyaret ediyormuşum gibi hissediyordum. Acaba nasıl görünecek? diye sordum kendime. Beni nasıl karşılayacak? Önümüzdeki günlerin ruh hali nasıl olacak? Kendimi kıstırılmış hissedip kaçmaya çalıştığım bir anın olması inanılmaz geliyor. Sorun tamamen benim hayal gücümdeydi, Grazia çok bağımsız bir kişi. Hareketlerim onu üzdü; fakat bunları mizah, hoşgörü ve kararlılıkla karışık bir tavırla karşıladı. Böyle olmasaydı hayatlarımız ayrılacak ve ben asla bir insanı gerçekten sevmenin ne demek olduğunu öğrenemeyecektim.

Tanışmamız tam bir tesadüftü. 1983 baharında, Grazia anlatıyor, Almanya'da trenle yolculuk ediyormuş. İki adam ellerinde kayaklar ve başka kayak malzemeleriyle onun kompartımanına dalmış, beraberlerinde de bir sürü temiz dağ havası getirmişler. Konuşmaya başlamışlar. Grazia Berkeley'ye gittiğini söylemiş. "O zaman Feyerabend'i görmeniz gerek," demiş birisi; "çok heyecan verici biri olmalı".

O sonbahar seminere başladığımda kendimi hiç de heyecan verici hissetmiyordum. Sıkılıyordum. Âdetim olduğu üzere içeri girdim, oturdum, cep takvimimi çıkardım, yanımdaki kişiye dönüp sordum, "Ee, bizi nasıl eğlendireceksin?" Bu daima şaşkınlık ve korku yaratır. Bazı öğrenciler çaktırmadan kapıya bakar, bazıları göze görünmemeye çalışır. Zamanla sakinleşir ve bu işten hoşlanmaya başlar gibi görünürler. Notlarımı bitirince hoşça kalın deyip ayrıldım. Grazia ilk seminere gelmemişti.

İkincisine gecikti. Çok geçmeden bunun bir alışkanlık olacağını anladım. Dönemin sonuna doğru ne kadar hayal kırıklığına uğradığını söyledi. Bu sözde "heyecan verici" kişiden nefesleri kesen bir performans beklemiş; ama bir de bakmış ki ben doğru dürüst tek kelime etmezken, öğrencilerin konuşmaları yine arada bir öğrenci sorularıyla kesiliyormuş. Bu onun hatasıydı. Ben ara sıra ilk beş on dakika konuşuyordum. Grazia'yı fark ettikten sonra hep gelmiş olmasını diledim. Bazı kendime ait büyüleyici fikirleri açıklarken "O olsaydı etkilenirdi," diye düşünürdüm. Yine de geç de kalsa, her seferinde geldi.

Birkaç hafta sonra birbirimizle konuşmaya başladık. Kütüphanenin güneydoğu köşesinde ona rastlayınca oldukça sevindim. Her şey o kadar ani oldu ki merhaba deyip devam ettim.

Keşke biraz sohbet etmek için dursaydım diye düşündüm. Eskiden yiyecek aldığım Cedar and Shattuck üzerindeki süpermarkette bu sefer durdum ve sohbet ettik. "Nerede oturuyorsun?" diye sordum. "Küçük bir sokakta; bilmezsiniz," diye cevapladı. "Olsun, söyle" "Miller Avenue"; benim kaldığım yerin köşesini hemen geçince. Yine de hiç karşılaşmamıştık, çünkü şehre farklı yollardan gidiyorduk. Artık öğle ve akşam yemeklerine, sinemaya, tiyatroya ve Berkeley tepelerinde uzun yürüyüşlere çıkıyorduk.

Grazia çocuk sahibi olmak istiyordu. Bunu ilişkimizin ilk birkaç gününde söyledi. Ben hayır dedim. Sadece bu değil, bütün bu iş başka bir dünyadan gelen bir mesaj gibiydi. Ben? Bir aile? Çocuklar? Dünyada olmaz!

Yavaş yavaş tavrım değişti. Aklın bununla bir ilgisi yoktu. Aksine, akıl baba olmaya karşı mükemmel argümanlar üretmiş ve üretiyordu. Fakat doğrudan ve sezgisel bir şekilde çocukların Grazia için anlam ifade ettiğini anlamış gibiydim ve ben de neredeyse onun gibi hissetmeye başladım. Beni entelektüel içgörü değil, duygusal yankılanma ikna etti. İkimiz de kendimizi çocuk yapmaya hazır hisseder hissetmez Berkeley'de, Ocak 1989'da evlendik.

İktidarsız olduğumdan bir hekimin yardımına ihtiyacım vardı. Ayda bir Roma'ya yolculuk yapıyordum, kâh umutlanıyor, kâh korkuyordum. Sanırım sekiz defa denedik. Derken prostat bezim isyan etti. Daha önceleri de enfeksiyon geçirmiştim, fakat çeşitli antibiyotiklerle onları atlatabilmiştim. Bu sefer standart ilaçlar işe yaramıyordu. Ateşim, sancılarım ve titreme nöbetlerim vardı. Her zamanki işlerimi sürdürüyordum; yazı yazıyor, yemeklik alıyor, yemek yapıyor, çamaşırlarımı yıkıyordum. Araba kullanırken titreme nöbetine yakalanıp bir duvara çarptım ve arabayı hurdaya çevirdim. Doktorum beni doğru hastaneye gönderdi. Enfeksiyonu dizginlemek üç hafta, prostatı almak da bir hafta sürdü. Bununla, zaten çok düşük olan çocuk sahibi olma şansımız neredeyse sıfıra düştü. Yine de vazgeçmedik.

1989 sonbaharında Bay Area'yı bir deprem salladı. Dersten henüz çıkmış, arabama doğru yürüyordum. Tek bir sarsıntı oldu, hepsi o kadar. İdari binanın içerisindeki büyük bir avize sallanmaya başladı. İnsanlar durdular, etrafa baktılar ve ne anlam vereceklerini bilemediler. Eve dönüşte itfaiye arabalarını şehre gi-

derlerken gördüm. "Bu küçük deprem yangın çıkarmış olamaz," dedim kendi kendime. Masadan düşen birkaç eşya dışında evimde bir değişiklik yoktu. Berkeley'nin üzerine kocaman bir bulut çöktü. Televizyona başvurdum; ABC'de hiç ışık yoktu, fakat birkaç hayalet görüntü belli başlı büyük zararlardan söz ediyordu. Yavaş yavaş görüntü geldi: Bir otoban çökmüş, San Francisco Limanı'nda yangın çıkmış, San Francisco'nun tamamı elektriksiz kalmış, güneye gidildikçe büyük aksamalar varmış. Berkeley tepelerinin üstünde olduğum için facianın panoramik görüntüsüne sahiptim. Ardından daha büyük bir depremin geleceği tahmini yapıldı. Ayrılmaya karar verdim. Depremin kendisinden değil, ama ardından gelen kaostan korkuyordum: Haftalarca su yok, yiyecek yok, elektrik yok. Kitaplarımın bir kısmını sattım, kalanını paketledim, bölüm başkanımız Janet'la son kararımı 1990 Mart'mda vermek üzere anlaştım ve İsviçre'ye hareket ettim.

Kader günü geldiğinde yorgun ve keyifsizdim. Her zamanki gibi bu durumu belirleyen aklım değil ruh halimdi. Ayrıca ayrılmakla ilgili onca yaygara kopardıktan sonra kuyruğumu arkama kıstırıp geri dönemeyeceğimi hissediyordum. İstifa ettim. Bir yıl sonra İsviçre'de de aylığa bağlandım (Berkeley'de süresiz olarak devam edebilirdim). Ve böylece, sonunda çocukluk dileğim gerçekleşti: Emekli olmuştum.

Otuz beş yıllık akademik kariyerimi, neredeyse askeri hizmetimi unutmuş olduğum kadar çabuk unuttum. Daha beş yıl öncesine kadar biri Avrupa'da, öteki Kaliforniya'da olmak üzere iki akademik kurumda ders verdiğime; onun biraz öncesinde aralarında Yale de olmak üzere dört üniversitede kadrolu çalıştığıma ve başka teklifleri kabul etmenin kurullara değil, bana bağlı olduğuna inanmak zor geliyordu. Hâlâ bu işe ilk girdiğim zamanki gibi meslek ve karakter açısından belirsizim ve röportajcıların bana sanki bir kâhinmişim gibi fikirleri şekillendiren, önemli akımların, eğilimlerin, kurumların dostu ya da düşmanıymışım gibi davranmalarına şaşıyorum. Yazılarım bile beni şaşırtıyor. Bunları gerçekten ben mi yazdım? diye soruyorum kendi kendime. Hem de neredeyse kusursuz bir Amerikan İngilizcesiyle.

Sonsuz bir özgürlük hissettiğim zamanlar oluyor. Şimdi hiç değilse ders programı ve idari kuralların engeli olmadan eğilimlerimi

takip edebilirim. Başka zamanlarda kararımdan pişmanlık duyuyorum. Sebeplerden biri maddi: Bir işin olması emekli aylığına bağlanmaktan daima daha iyidir. Ayıca benim eğilimlerim hiç kesin değil. "Özgür"üm evet, fakat bu bana bir yol gösteriyor mu? Sözde işim için haftada birkaç saat ayırmam daha kolaydı. Yine de doğru şeyi yaptığımdan eminim.

Eskiden olduğumdan biraz daha zekiyim; birkaç numara öğrendim, duygusal açıdan daha dengeliyim (gerçi bu denge hâlâ arzu edilecek çok şeye yer bırakıyor); kısacası hayata atılmak için on yıl öncesinden daha iyi bir durumdayım; fakat, iki eksik bir fazla, işin sonuna geldim. Beş yıl, şansım varsa belki on yıl. Bu bana engel olmuyor. Peki neden? Sonsuza dek yaşamak isteyeceğimden değil, yazılmadan kalacak olan önemli kitap ve makaleler yüzünden hele hiç değil, ancak Grazia'yla birlikte yaşlanmak istiyorum, çünkü bugün gençlik dolu yüzünü sevdiğim gibi o yaşlı ve kırışmış yüzünü de sevmek istiyorum, çünkü onunla gülüp onunla ağlamak istiyorum. Hayatımın geri kalan kısmı hakkında düşündüğümde dikkat çekmek için bağıran bu düşünceler bana sonuçta güçlü eğilimlerin olduğunu, bunların yalnızlık ya da entelektüel başarı gibi soyut şeylerle ilgili değil, canlı bir insanla ilgili olduğunu ve birini sevmenin ne demek olduğunu öğrendiğimi bana açıkça gösterdi.

Kesinlikle değiştim. Berkeley'deki işimde devam etmiş olsaydım değişmezdim. Çok dağılmış olurdum, pek çok kaçış yolum olurdu ve beni soğuk bir egoistten bir dosta, arkadaşa ve kocaya dönüştüren Grazia'yla geçirdiğim uzun günlerden yoksun kalırdım.

Pek çok insan kendileriyle çevreleri arasına mesafe koyar. Batı uygarlığı bir bütün olarak insanları "bireyler"e dönüştürüyor. Ben benim, sen de sensin; birbirimizi sevebiliriz ama yine de ben ben kalacağım sen de sen. Kurşun geçirmez cam gibi tarafların kendilerine ait bir varlıklarının oluşu, duygu ve hareketleri kısıtlıyor.

Benim durumumda sınırlar oldukça hassas çizilmişti. Çocukken bile annemle babamı kendimden uzak tutmuştum. Daha sonra babamla yaşarken onun korku ve güçlüklerine pek aldırış etmedim. Hastalandığında sinirlendim ve onu hanım arkadaşlarının dostane olmayan ellerine bıraktım. Ölüm döşeğindeyken ziyaretine gitmedim. Zaman zaman huzursuzluklar hissediyor ve anne babamla,

tanışlarla hatta yabancılarla daha yakın bir temasa geçmeyi arzu ediyordum. Askerdeki ilk günlerimde onlara ne kadar soğuk davranmış olduğumu fark ettim ve döndüğümde daha iyi bir evlat olmaya karar verdim. İyi niyetli düşüncelerim vardı, ama uzun sürmeyeceklerini biliyordum. Zeki kadınların yanında olmaktan hoşlanmamın bir sebebi, düşüncelerinin, dünyaya yaklaşım tarzlarının benimkilerden daha az belirli olmasıydı, çünkü onlarla konuşunca düşünceyle duygu, bilgiyle kurmaca, ciddi ve daha hafif meseleler arasındaki sınırlar eriyor gibiydi, zira bunun sonucu olarak ben de daha az belirli hale geldim. Önce asistanım sonra da ömür boyu arkadaşım olan Robin'den de etkilendim. Yabancılardan korkmaya gerek olmadığına beni ikna etti; onları sanki yıllardır tanıyormuş gibi davranırdı. Ben de onu taklit ederek ekşi bir suratın bile bir şaka ya da dostane bir hareket karşısında gülücükler açacağını keşfettim. Spund'dan da çok şey öğrendim.

Barbara Spund'u beş yavrunun arasından seçmişti. "Bütün işi ben yaparım," dedi, ben bir köpek yavrusunun çok özen isteyeceğine işaret edince. İşler öyle gitmedi. Kalsiyum katkılı özel yemeklerini hazırlayan ben oldum; onun hazım(sızlık) sonrası atıklarını kaldıran da, gece gündüz her an yerinde duramaz olunca kapıyı açan da ben oldum. Barbara köpeğe Rommel adını verdi. Alman savaş kahramanı Rommel hakkında pek bir şey bilmiyordu. Resmini bile görmemişti. Fakat isimdeki seslerden ve onu çevreleyen Hollywood mitinden hoşlanmışa benziyordu. Bir şekilde bu isim kendisiyle ilgili kafasında çizdiği imaja uyuyordu; erişilmez derecede güzel, spor arabasında, arkasında erişilmez soyluluktaki köpeği. İşler böyle de gitmedi. Rommel bir Alman çoban köpeğiydi. Ama kulakları hiç dikilmiyordu; diğer erkek köpekler gibi arka bacağını iyice yukarı kaldıracağı yerde, yavru köpeklerin yaptığı gibi çömelerek işemeyi sürdürdü ve gördüğü her insanın arkasından koşuyordu. Bir bakıma hiçbir karakteri yoktu, en azından Barbara'ya göre. Dahası Denver'a yaptığımız keyifli geziler sırasında müthiş bir şekilde kustu. Ben de onun ismini kusmak anlamına gelen diyalekt kelime *speiben* ile köpek anlamına gelen *Hund*'u birleştirip Spund olarak değiştirdim. (Spund aynı zamanda Nestroy'un bir oyunundaki karakter.)

Spund'la sıkı dost olduk. Onu gezilere çıkardım, onunla oy-

nadım ve onunla sık sık hayatın tuhaflıkları hakkında konuştum. Spund ne dediğimi anlıyordu, gizli duyguları anında kavrardı. Ruh halimdeki en ufak değişikliği seziyor ve akabinde kendi ruh halini gösteriyordu; denetleme, perdeleme, yapmacıklık yoktu. Sanki Doğa'nın kendisi doğrudan benle konuşuyormuş gibiydi. Ara sıra eski elbiseler giyip kıyasıya kavga ederdim. Bir el işareti, hop yeniden dost oluyorduk. Bu, eğitimin değil sempatinin sonucuydu. Hiçbir şey gizli değildi, her şey apaçıktı. Şaşırmıştım ve yine karakterimin bazı sert katmanları erimişti.

1974'te Londra'dayken Ian Richardson'ın başrolde, Pasco'nun Bolingbroke rolünde oynadığı *II. Richard*'ın harika bir temsilini gördüm. Yönetmen, Ernst Kantorowics'in *The King's Two Bodies*'ini okumuş ve olayı ona göre hazırlamış. Bunu bilmiyordum; kitaptan da haberim yoktu; ve Richard'ın (Kantorowicz'in sözleriyle) çok farklı bir biçimde "siyasi topluluğunu" (body politic) yok ettiği sahneyi seyrettim.

Görün şimdi nasıl mahvediyorum kendimi:
Bu ağır yükü atıyorum kafamdan,
Ve şu hantal asayı elimden,
Krallık hükmünün gururunu yüreğimden;
Kendi gözyaşlarımla temizliyorum merhemimi,
Kendi ellerimle veriyorum tacımı,
Kendi dilimle vazgeçiyorum kutsal devletimden,
Kendi nefesimle bırakıyorum bütün yeminleri:
Bütün ihtişam ve görkemden feragat ediyorum.

Ian Richardson bu dizeleri okuduğu sırada pırıltılı altın rengi pelerinini, rütbelerini ve onu kral yapan her şeyi yavaşça yere bıraktığında, sadece bir sosyal rolü terk ediyormuş gibi değil, kendi bireyliğinden de, onu başkalarından ayıran özelliklerden de sıyrılıyormuş gibiydi ve o karanlık, hantal, sakar, zavallı yaratık şimdi hapis ve ölüme rağmen geride bıraktıklarından daha özgür, daha güvenli gibi görünüyordu. Sanki hayatım yenilenmiş gibi kendimi huzurlu, neredeyse mutlu hissettim. Ama öyle olmadı; çok geçmeden eski alışkanlıklarıma geri döndüm. Ama zihinsel dağarıma bir yaşantı daha eklenmişti.

Bu yaşadığım tecrübe hakkında konuşmaya başladım, ama soyut olarak ve biraz da şiddetle. Derslerimde ve makalelerde şunları söyledim: Fizik ya da felsefe gibi belli bir mesleğin sınırları içinde hakikatı aramak ya da ailemize, vatanımıza ve insanlığa karşı görevimizi yerine getirmek, bizi varlığımızdan ayırmaz ve eserlerimizin ve/veya amellerimizin toplamı da bir hayat oluşturmaz. Bu aktiviteler ve sonuçlar, dedim, bir okyanusun dibindeki molozlar gibidir. Pıhtılaşır ve onları esas olarak görenlere daha iyi destek olabilirler. Hatta katı bir düzlem oluşturabilir ve böylece bir evrensellik, güvenlik ve süreklilik yanılsaması yaratabilirler. Ne var ki onların ortaya çıkmasına izin veren güçler güvenlik ve sürekliliği bir çırpıda silip atabilirler. Makale yazmak ve ders vermek başka şey, yaşamak başka şey diye hissediyorum ve öğrencilerime hangi mesleği seçerlerse seçsinler ağırlık noktalarını bunun dışında aramalarını öğütlüyordum. İşte entelektüel mülkiyet nosyonu ve en önemsiz entelektüel zırvaları ait olduğu yere göndermeye zorlayan standartları bu bağlamda alaya aldım. Hayatımı meslekle ya da tikel eylemlerle tanımlamayı reddedişimin ona bir içerik kazandırmadığını biliyordum, ama en azından şu ya da bu belirli bir etkinliğin dışında bir içeriği olduğunun farkındaydım. Farkındaydım, ama özellikle ilgileniyor değildim. Yani bu meseleyi takip etme isteği yoktu.

Bugün bana öyle geliyor ki sevgi ve dostluk önemli bir rol oynuyor ve onlar olmadan en soylu başarılar ve en temel ilkeler bile soluk, boş ve tehlikeli kalıyor. Sevgiden söz ederken "hakikat aşkı" ya da "insan sevgisi" gibi soyut görevleri kastetmiyorum, bunlar kendi başlarına ele alındıklarında çoğunlukla dar kafalılığı ve zulmü teşvik etmişlerdir. Kendilerini hemen tüketen duygusal havai fişekleri de kastetmiyorum. Neyi kastettiğimi gerçekten söyleyemem, çünkü o zaman kaygı ve aydınlanmanın sürekli değişen bir karışımı olan bir fenomenin sınırları birbirine girer. Aşk insanları sınırlandırılmış "bireylik"lerinden dışarı çeker, ufukları genişletir ve önlerindeki her nesneyi değiştirir. Ancak bu tür bir sevginin bir yararı yoktur. Ne zekâya ne de iradeye tabidir; şartların talihli bir manzumesi sonucudur. Bir armağandır, başarı değil.

1991'de Marianne Sagebrecht ve Michel Piccoli'nin oynadığı Jiri Weiss'ın *Martha und Ich* adlı filmini gördüm. Ailenin hiz-

metçisi tarafından baştan çıkarıldıktan sonra ünlü bir jinekolog olan amcasının yanına gönderilen bir delikanlının hikâyesi. Fakat amca, ıslah edici vaazlarda bulunacağı yerde delikanlıya erotik çizimler ve seks kitapları gösterir. Kendisinden çok genç, güzel bir karısı vardır. Adam bir gün konferanstan döndüğünde karısını yaşıtı bir adamla beraber yatakta yakalar. Kadınla aşığı yarı çıplak evden kaçarlar; bu, delikanlıyı hayrete düşürür ve herhalde eğitimine biraz daha katkıda bulunur. Jinekolog evdeki kâhya kadın Martha'yla evlenir; iyi kalpli fakat yerinden kıpırdamayan bir kadındır. Adamın akrabaları isyan eder: Sıradan bir kadın, üstelik bir ev kâhyası müstesna bir ailenin parçası olsun ha? Düğün töreninden sonra jinekolog, Martha'nın ailesiyle tanışır; iki erkek kardeş, ikisi de köylü. Kardeşlerinden biri saldırgan tavır takınır; Jinekolog bir Yahudidir, kardeşi bir Yahudi düşmanı. O noktada hissetmiş olduğum o garip duyguyu hâlâ hatırlıyorum. Kendimi adamla özdeşleştirmiştim, tamamen onun tarafını tutuyordum. Şimdi önemli bir şahıs gibi görünüyordu. Onlar için mi? Benim için mi? Eğer benim içinse, yıllardır etrafımı çevreleyen Yahudi düşmanı belagatın sonuçsuz kaldığı anlamı mı çıkıyordu bundan?

Jinekolog hastalarını kaybeder. Evinin duvarına Yahudi yıldızı çizilir. Birkaç dakika içinde olup biten bu basit olay üzerimde derin bir etki bıraktı. İlk defa, bir dereceye kadar, dışlanmış olarak damgalanmanın ne anlama geldiğini *hissettim*. Böyle olayları daha önce anlamamıştım, hatta farkına bile varmamıştım. Evet, dokuz yaşımdayken *Tom Amca'nın Kulübesi*'ne hüngür hüngür ağlamıştım ve masumiyetin, umudun, iyiliğin, koskoca hayatların nefret, açgözlülük ve bencillikle nasıl yok edildiğini okuyunca tüylerim diken diken olmuştu. Fakat bunlar dağınık tepkilerdi, düşünceyle ya da tutarlı duygusal ya da ahlâki bir karakterle bağlantısı yoktu. Şimdi uzun bir hayat ve Grazia'ya rastlamış olma şansı bana en azından böyle bir karakterin izini, başlayacak bir şeyler, varoluşumun geri kalan kısmını şekillendirecek bir şeyler vermişti.

Bu olaya dönüp baktığımda, ahlâki bir karakterin argümanla, "eğitim"le ya da bir irade edimiyle yaratılamayacağı sonucuna varıyorum. Planlanmış bir eylemle yaratılması imkânsız, ister bilimsel, ister ahlâki, isterse de dinsel olsun. Gerçek sevgi gibi o da

bir armağandır, başarı değil. Anne baba şefkati, bir tür istikrar, dostluk gibi tesadüflere ve –onları takiben– kendine güvenle başkalarını düşünme arasındaki ince dengeye bağlıdır. Bu dengeyi destekleyecek şartlar yaratabiliriz; dengenin kendisini yaratamayız. Suçluluk, sorumluluk, zorunluluk; bu fikirler denge verildiği zaman bir anlam taşır. Denge yoksa, boş laf, hatta engel olarak kalırlar.

Fakat bu dengeyi henüz kurmamış olan bizimki gibi bir çağda ne yapabiliriz? Suçluların yargıçları ve yaltakçıları; filozoflar, kendi modellerine bizleri zorlayan şairler, kâhinler; işbirlikçi ya da kurban ya da sadece seyirci olan bizler hâlâ barbar bir durum içindeyken ne yapabiliriz? Cevap ortada: Birkaç istisna dışında barbarca davranacağız. Cezalandıracağız, öldüreceğiz, şiddete şiddetle karşılık vereceğiz, hocaları öğrencilerle kapıştıracağız, "entelektüel liderler"i halkın ve birbirlerinin karşısına koyacağız; çınlayan ahlâki terimlerle sınır ihlallerinden söz edeceğiz ve yasalara karşı gelinmesinin güç kullanılarak önlenmesini talep edeceğiz. Fakat kendi hayatlarımızı bu biçimde sürdürürken en azından çocuklarımıza bir şans vermemiz gerek. Onlara ilkeler değil, sevgi ve güvenlik sunmalıyız ve hiçbir surette geçmişin suçlarını onların üzerine yıkmamalıyız. Eylemlerimizin ve geride bıraktığımız kaosun fiziksel, yargısal ve parasal sonuçlarıyla nesiller boyunca uğraşmaları gerekebilir; fakat onlar bütün ahlâki, tarihi, ulusal suçlardan uzaklar. Kendime gelince; Nazi dönemindeki kararsızlığımı ve ilgisizliğimi kesinlikle telafi edemem. Davranışlarım için kınanabileceğim ya da sorumlu tutulabileceğimi de düşünmüyorum. Sorumluluk, alternatiflerden haberdar olduğumuzu, onlardan nasıl bir seçim yapacağımızı bildiğimizi ve bu bilgiyi korkaklık, fırsatçılık ya da ideolojik ateş içinde onları kenara itmek için kullandığımızı varsayar. Fakat ben ancak ne düşündüğümü ve yaptığımı, bugün bu düşünceler ve eylemler hakkında ne düşündüğümü ve niçin değiştiğimi anlatabilirim.

Grazia makalelerimden bazılarını okuyup adamakıllı eleştirdi; dilini, sunumunu, fikirleri. "Non capisco"[Anlamıyorum]sundan tek bir sayfa kaçamadı. Onun yumuşak, ama kararlı müdahaleleri olmasaydı *Akla Veda* (başka bir kolaj) kitabımın büyük bir kısmı kuru ve anlaşılmaz olurdu. Ben de onun bazı çalışmalarını okuyup

tek tük önerilerde bulundum. Böyle bir alışverişle geçen on yıldan sonra görüşlerimiz birbirine oldukça benzemeye başladı; ne var ki Grazia tonlarca detay bilir ve bende olmayan, karmaşık ve bulanık fikirlerin ardındaki basit fikirleri kavrama yeteneğine sahiptir. Benim gibi o da fizik okudu, ancak daha da ileri gitti; akademik derecesi felsefi ilavelerle sulanmadı. Bu konuda büyük bir yeteneği vardı, araştırmaların keskin yüzündeydi ve önünde harika bir kariyer uzanıyordu; meslektaşlarından bazıları Nobel ödülü bile bekliyordu. Ne var ki o her şeyi bıraktı. Hindistan'da insanlığın sefaletini yakından görünce bunu dindirecek bir şeyler yapmak istedi ve fiziğin bu amaç için uygun bir konu olmadığını düşündü. Açık bir plandan çok, sezgileriyle hareket ederek Berkeley'ye geçti, halk sağlığıyla ilgili bir derece alma yollarını buldu ve koruma ve geliştirme üzerine yeni bir kariyere başladı. Bu aşamada "primary environmental care" (PEC) ["birincil çevre bakımı"] adı verilen bir yaklaşımı benimseyip ilerletmeye devam etti; bu yaklaşım çevre sorunlarını "aşağıdan" ele alıyordu; yani, ne global stratejilere ne de uzaktan, bürolarda çıkarılmış programlara dayanıyordu; bunun yerine tek tek vaka biçiminde daima yerel nüfusun sorunları, dilekleri ve görüşleriyle iç içeydi. Etiyopya, Ekvador, Kosta Rika, Brezilya, Los Angeles(!), Uganda, Tanzanya ve öteki yerlerdeki toplumlarla gidip görüştü. Geçenlerde Cenova yakınlarındaki Gland'da the World Conservation Union'da (IUCN) [Dünya Koruma Birliği] sosyal politika programı başkanı oldu. Ona çok hayranım –zekâsına, azmine, sıkıntılı anlardaki gücüne– yumuşaklığına (tabii, bu arada onu da söyleyim, belli durumlarda oldukça ısrarcı olmasını engellemiyor bunlar) ve özellikle de tam bu yetenek ve başarılarını saklama tarzına. Zira kişisel ilişkilerde Grazia eskiden Spund'un olduğu gibi dobra ve dolaysız ve ben de onu sık sık o yumuşak ve güvenli yaratığa benzetiyorum. Yeni evlenmiş bir genç gibi davranıp Grazia hikâyeleriyle dostların, tanışların ve hatta hiç tanımadıklarımın başını şişirmem şaşırtıcı değil mi?

XV. ÇEKİP GİDERKEN

1993 yazında bu son bölümün başlığını atarken kafamda *meslekten* çekip gidişim vardı. Artık makale yok, bitmesi gereken kısa bir kitapla, Grazia'yla yaptığım bazı gezi masraflarını karşılamak için verdiğim tek tük konferans var. Zamanımı okuyarak, ağaçlıklarda yürüyerek ve kendimi karıma adayarak geçirmeyi umuyordum. Pek de öyle olmadı.

1990 başlarında Grazia'yla çeşitli konferanslara katıldık. Floransa'da Marcello Pera, Hilary Putnam, Bob Cohen ve Ian Hacking gibi eski dostlarla karşılaştım ve Bas van Fraassen gibi yenilerini edindim. Soğuk rüzgârlı bir akşam Duomo'nun yanından yürüyerek geçtik, muhteşemdi. Siena, Florence, Orvieto'nun –modern standartlara göre nispeten zayıf, savaşlarla kuşatılmış, anlaşılmaz

hastalıklarla vurulmuş– böyle görkemli anıtları yaratmayı başardıkları zamanlar hakkında Grazia'yla sık sık konuşmuştum. İmanlarıyla güçlenmiş o insanların ruhu, hâlâ önümüzde, bir şehrin göbeğinde canlı bir yürek. Floransa'daki toplantı için yayımlamak üzere bir konuşma yazısı hazırlamıştım, fakat konuşmayı metin olmadan yaptım. Salon benim bir star olduğuma inanmış gibi görünen insanlarla doluydu; bunu bir türlü anlayamıyordum.

Birkaç kez Locarno'ya da gittim ve bir keresinde akılcılığın tarihsel boyutları üzerine bir konuşma yaptım. İyi bir konuşma olmadı, bir kısmını okudum, şurdan burdan satırlar atladım ve hepsini bozdum. 1990'da Galler Prensi, bir yemek kitabının yazarı ve genç kızların istismarı hakkında bir kitabın yazarı Alberto Moravia'yla birlikte Premio Fregene'yi aldım. Her sene çeşitli alanlardaki başarılar için verilen özel ödül benim en son makale derlemem (İtalyanca'da henüz çıkmış olan) *Akla Veda* içindi. Zürih'ten Roma'ya gidiş dönüş biletim alındı, küçük fakat ağır metal bir kupa aldım ve İtalya televizyonu için röportaj verdim. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Papa'nın doktrin meselelerindeki uzmanı Kardinal Ratzinger Parma'da Galile hakkında bir konuşma yaptı ve görüşlerini desteklemek için benim adımdan söz etti.

Başka bir toplantı için Palermo'dayken Allain Robbe-Grillet'yle akşam yemeği yedik, yakın çevresindeki entelektüellerden çok Grazia'yla ilgileniyordu. Spoleta'ya da davet edildik, Menotti'nin müzik festivaline felsefi bir ek koymuşlardı. Orada 1991'de Stephen Jay Gould hassas dengeyle ilgili fikirlerini *Yönteme Karşı*'dan devşirmiş olduğunu söyledi. Kitabı *Wonderful Life*'ın dizeleri eşliğinde müthiş bir konuşma yaptı. 1993'te ikinci kez Spoleto'daydık ve Duomo'nun önünde Berlioz'un *Requiem*'inin muhteşem bir seslendirilişini dinledik. En sonunda en sevdiğimiz operalardan biri olan *Gianni Schicchi*'yi sahnede görmeyi de başardık. Jerome Bruner ile hoş sohbetler ettik ve John Barrow'dan kaos teorisi üzerine bir konuşma dinledik. Her zamanki gibi konuşma ve tartışmalarda her ne büyük kavram çıkmışsa onların yapı çözümünü yapmaya çalıştım. Başka geziler de oldu –Hollanda'ya, Nepal'e, Viyana'ya– ve Roma'da bir çok huzurlu gün geçirdik.

Bu yıllarda bir ara Oxford University Press tarafından yayımlanan *Common Knowledge* adındaki yeni bir derginin editör

kuruluna girmem teklifinde bulundular. Bu amaçla köşe yazıları yazmam ve yeni çıkmış kitaplar için "küçük tanıtım yazıları" hazırlamam gerekiyordu, bu kitapları siparişle ücretsiz alabiliyordum. Köşe yazılarındaki belagat ve argüman kombinasyonunu çok cana yakın buldum; öyle uzun uzun argümanlar yoktu, yalnız bir parça akıl yürütmeyle biraz da kısa gözlemler. Düşünceyle çevrelenmiş imgeler ve küstahca sözler ya da küstahlık ve imgelerle söylenmiş düşünce: Köşe yazısı esasen bir çorbadır!

Eski huyumun aksine (yıllarca en namussuzundan en saygın dergi ve TV istasyonuna kadar bütün röportaj tekliflerini reddediyordum) çeşitli Avrupa dergilerine ve televizyonuna röportaj yapmaya başladım, üstelik hoşuma da gitti. Ve otobiyografime başladım, asıl Alman ordusunda geçirdiğim zamanı ve nasyonal sosyalizmi nasıl yaşadığımı hatırlamak için. Bunun benim "fikirler"imin hayatımın geri kalan kısmıyla nasıl iç içe olduğunu açıklamanın iyi bir yolu olduğu ortaya çıktı.

Grazia'ya gerçeklik üzerine bir kitap yazacağıma söz vermiştim, çok ağır ilerliyordu. Çalışma başlığı *Conquest of Abundance*. Kitabın göstermeye çalıştığı şey uzmanların ve sıradan insanların kendilerini çevreleyen ve kafalarını karıştıran abundance'ı (bolluk) nasıl basite indirgedikleri ve eylemlerinin sonuçlarıydı. Asıl olarak soyutlamaların ve beraberlerinde taşıdıkları görülen istikrar ve "nesnellik"in rolü üzerine bir çalışma. Böyle soyutlamaların argümantasyon ve/veya pratik baskı sonucu ortaya çıkma, sıradan konuşma ve yaşama şekilleriyle desteklenme ve değişim biçimlerini ele alıyor. Kitapta ayrıca, değişimi önvarsayım olarak gören bütün kavram, imge ve nosyonların temel muğlaklığını vurgulamaya çalışıyorum. Muğlaklık olmadan hiçbir değişim olmaz. Niels Bohr'un yorumladığı kuantum teorisi bunun mükemmel bir örneği.

Conquest of Abundance okuması hoş, anlaması kolay yalın bir kitap olmalı. Beni *Yönteme Karşı*'yı yazmaya iten sebeplerden biri, felsefi bulanıklıkların zulmünden ve insanların görüşünü ve dünyadaki varlık biçimlerini daraltan "hakikat", "gerçeklik" ya da "nesnellik" gibi soyut kavramlardan insanları kurtarmaktı. Düşündüklerimi formüle etmek benim kendi tutum ve inancımdı, ne yazık ki ben de "demokrasi", "gelenek" ya da "görece hakikat" gibi

benzer katılıkta kavramlar sundum. Şimdi farkına varınca bunun nasıl meydana geldiğini merak ediyorum. İnsanın görüşlerini basitçe değil, bir hikâyeyle değil, fakat "sistemli bir açıklama"yla ortaya koyma arzusu gerçekten güçlü. Yoksa Herbert Blau gibi bir tiyatro yönetmeninin –anlaşılması güç rolleri oyuncu ve seyircilere anlaşılır hale getirme yeteneğine sahip– anlaşılmaz ifadeler ve düpedüz saçmalıklar içeren bir inceleme yazmış olması nasıl mümkün olurdu? Konunun özünde olan bir güçlükten kaynaklanmıyor. Platon, Aristotales, Brecht ve Dürrenmatt tiyatro hakkında hoş ve anlaşılır şeyler yazdılar. Asıl sebep; büyük, derin ve felsefi olma dileği. Ama önemli olan hangisi; başkaları tarafından anlaşılmak mı, yoksa "derin düşünür" olarak görülmek mi? Genel okurun anlayacağı yalın bir tarzda yazmak yüzeysel olmak anlamına gelmez. Yurttaşlarını bilgilendirmek isteyen bütün yazarlardan rica ediyorum felsefeden uzak dursunlar ya da hiç değilse Derrida gibi kafa bulandıranlardan sinip etkilenmesinler, onun yerine Schopenhauer ya da Kant'ın popüler denemelerini okusunlar.

1993'ün sonuna doğru bu bölümün başlığı yeni bir anlam kazandı. Bir hastanede, ameliyatı mümkün olmayan bir beyin tümörü sonucu kısmi felç oldum.

İşlerimi yoluna koymuşken şimdi ölmek istemezdim, meslek hayatımda olduğu kadar özel hayatımda da. Grazia'yla kalıp ona destek olmak ve işler karışınca (onun işleri) onu neşelendirmek isterdim. Yalnız kalmak için mücadeleyle geçen bir hayattan sonra bir ailenin parçası olarak kendi katkımı da sağlayarak yaşamak isterdim; o işten döndüğünde akşam yemeği ve birkaç espri hazırlamak gibi. Çocuk yapmanın en gelişmiş yöntemlerini kullanmaya da çalışabilirdik, ama bu arada hastalığımın seyrini beklemek zorundayız; hoş bir durum değil, özellikle ikimizin birlikte yaşayacağı yeni bir hayatla ilgili büyük umutları olan Grazia için. Bir dergiye köşe yazıları yazmak üslubumu geliştirmiş bile olabilir; ona söz verdiğim kitap yalın ve aydınlatıcı olabilir; akıl ve duygunun "akademik" bir üründe nasıl yan yana işleyebileceğini gösterebilir.

Grazia hastanede yanımda, büyük bir sevinç bu, odayı ışıkla dolduruyor. Bütün yapmak istediklerime rağmen bir bakıma ay-

rılmak için hazırım, ama bir bakıma da bu güzel dünyayı, özellikle birkaç yıl daha eşlik etmeyi istediğim Grazia'yı geride bıraktığıma üzülüyorum.

* * *

Bunlar son günlerim olabilir. Onları her seferinde bir tane alıyoruz. En son felcim beynin içindeki bir kanamanın sonucuydu. Benim derdim gidişimden sonra benden geriye bir şeyin kalması, makalelerin *değil*, son felsefi beyanların *değil*, sevginin. Umarım kalır ve huzur içinde, komadaymışım gibi, can çekişmeden, geride kötü anılar bırakmadan olmasını istediğim son yolculuğumu yapış şeklimden fazla etkilenmez. Şimdi ne olursa olsun, küçük ailemiz sonsuza dek yaşayabilir; Grazia, ben ve aşkımız. Olmasını istediğim şey bu, entelektüel ölümsüzlük değil, sevginin ölümsüzlüğü.

NOT

Paul bu sözleri yazdıktan birkaç hafta sonra tümör beyninin ağrı merkezini etkilemeye başladı ve aşırı dozda morfin kullanması gerekti. Savaşta aldığı yaranın sonucu hayatı boyunca korkunç ağrılar çektiği için ağrı kesicilere alışmıştı (ağrı ve okumalarının çeşitliliğiyle çokluğu, Paul'un otobiyografide pek sözünü etmediği hayatının önemli yönleriydi), fakat doktorlar yine de bu kadar çok morfini onca gün kaldırmasına hayret ettiler. 11 Şubat 1994 günü Paul bir haftayı geçkin bir süredir bir tür yapay koma durumundaydı. Postadan İtalyan yayımcı Laterza'nın bir mektubu çıktı; otobiyografiyi heyecanla beklediklerini ve çok kısa bir sürede yayımlamaya hazır olduklarını yazıyordu. Öfkelendim ve yorgun düştüm, fakat bu iyi habere sevindim ve Paul'a sevinçli bir sesle bunu söyledim. Ağır ağır huzur içinde nefes alıyordu. Birkaç saniye sonra artık ayrılmıştı. Yalnızdık, el ele tutuşmuştuk ve vakit öğleydi.

Grazia Borrini Feyerabend

YAYIMCININ NOTU

The University of Chicago Press *Vakit Öldürmek*'in bu baskısının hazırlanmasındaki yardım ve tavsiyeleri için Robert Cohen ve Mario Biagioli'ye teşekkür eder. Paul Feyerabend'in bilgisayar disketlerinden çıktı almamıza yardım eden ve danışmanımız olan Paul Hoyningen-Huene'ya özellikle müteşekkiriz. Jehane Kuhn'dan (Thomas S. Kuhn, Paul Feyerabend ve Paul Hoyningen-Huene'nin 1986'daki resimleri) ve Suzan Gabrielle'den (Grazia Borrini ile Paul Feyerabend'in 1984'te Girit'te çektirdikleri resim) elde ettiğimiz fotoğrafları koymak bir zevkti, ayrıca Serafino Amato'ya, kitabın kapağındaki Paul Feyerabend'in Spoleto'da 1993'te çektiği fotoğrafı kullanmamıza izin verdiği için teşekkür ederiz.

Pek çok yardım ve öneri ricamıza cömertçe karşılık veren Grazia Borrini Feyerabend'e çok şey borçluyuz. Sıcak, zarif ve sakin sağduyusu kalplerimizi ve en derin saygılarımızı kazandı.

Paul Feyerabend 1994'ün sonlarında *Otobiyografi*'sine ve hayata hemen hemen aynı zamanda son noktayı koydu. Onu, başlıkları gibi içerikleri de kışkırtıcı olan *Özgür Bir Toplumda Bilim, Akla Veda* ve *Yönteme Karşı* kitaplarının yazarı olarak tanıyoruz. Geçmişini hatırlamak için yazmaya başladığı otobiyografisinde, bu kitaplardaki düşüncelerin hazırlandığı mutfağı gördüğümüz gibi, çocukluğundan ölümüne kadar geçen süre içindeki aşk, iş, sanat ve düşünce hayatıyla ilgili çok samimi itiraflarını da buluyoruz.

Feyerabend basit gözlemlerin bile dünya görüşleriyle çarpıtılabileceği konusunda bizi uyarıyordu; bilmenin ve yaşam tarzının pek çok yolunun olduğunu; bilimin kamu denetimine açılması gerektiğini; anlatılmak istenilenin bilimin kuru dili yerine "ucuz roman" diliyle belki de daha iyi anlatılabileceğini söylüyordu. Akla ve bilime bağnaz bir şekilde bağlılığın tehlikelerini gösterirken, bir yandan bazı bilimcilere âdeta "Bilim elden gidiyor!" çığlıkları attırmış; öte yandan, akılla ve bilimle öteden beri iyi geçinememiş, ancak toplumdaki prestiji nedeniyle bu konuların da desteğini almak zorunda kalmış fikir sefaleti içindeki bir kesime de "Yoksa aradığımız o mu?" dedirtmişti.

Feyerabend, fikir hayatında olduğu kadar özel yaşamında da "anarşist"ti. Savaşta aldığı yara sonucu koltuk değneklerine, fiziksel acılara ve bir de iktidarsızlığa mahkûm olmasına rağmen geçici sevgilileri dışında dört kez de evleniyor. Üstelik son evliliğinde çocuk yapmayı bile deniyor. Akademik çalışmalarının yanı sıra asla vazgeçemediği opera ve tiyatro da hayatında önemli bir yer tutmuş. Kendisi de bizzat şarkı dersleri alıp operalardan parçalar okuyan Feyerabend, insan sesi gibi bir enstrümanı kullanmaktan aldığı hazzın hiçbir entelektüel başarıyla kıyaslanamaz olduğunu söylüyor.

Feyerabend, geçmişe bakarken "Sorumluluk alternatiflerden haberdar olan için söz konusudur," diyor. Ona göre geçmiş ne vicdan azabı çekme ne de böbürlenme nedeni olabilir.

Fikirlerin yetiştiği bahçeleri merak edenlere...

"1994'te 70 yaşında ölen Paul Feyerabend, felsefenin Norman Mailer'ıydı. Mailer gibi o da II. Dünya Savaşı'nda askerdi (ama yanlış tarafta). Feyerabend de parlak, cesur, maceracı, özgün ve garipti. İkisi de insanları şaşkına çevirmeyi severdi. (...) Feyerabend ünlü bir felsefeci olmasaydı bu otobiyografi çok az okur bulurdu, yine de kitapta görece çok az felsefe var. Bu konuya yabancı olan ya da konuyla ilgisi olmayan insanlar tarafından hayranlıkla, belki de yarar da sağlanarak okunması muhtemel. (...) Feyerabend yıllarını dobra, dürüst, kısa ve biraz da fazla özlü cümlelerle anlatıyor."

Richard Rorty, *The New Republic*, 3

YRINTI•İNCELEME
SBN 975-539-154-1

